

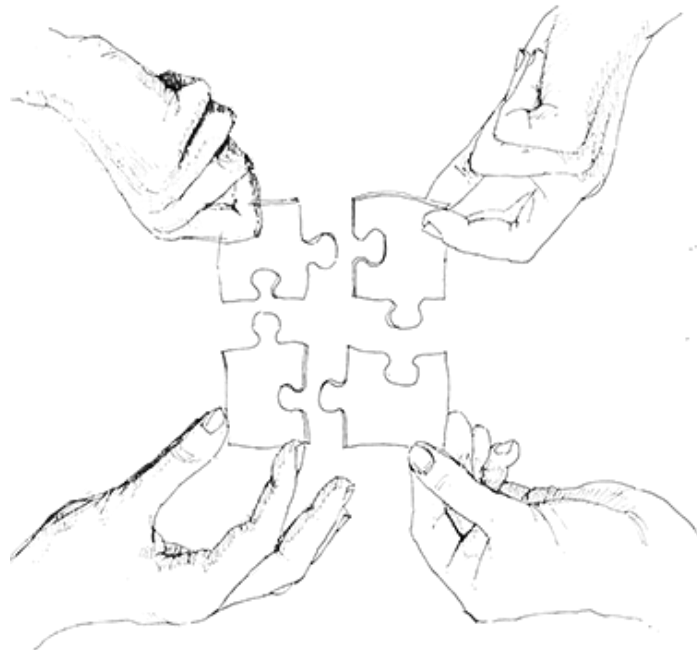
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
ВІДДІЛ ПСИХОЛОГІЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

ВІДНОВЛЕННЯ КРАЇНИ Й ЗГУРТОВАНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА: ВИКЛИКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Матеріали всеукраїнської науково-практичної
конференції 10-11 жовтня 2024 р.

Упорядник: В.М. Духневич

Відновлення країни й згуртованість суспільства: виклики, проблеми, перспективи [Електронний ресурс]: матер. всеукр. наук.-практ. конференції 10-11 жовтня 2024 р. / упорядник В.М. Духневич. – К.: ІСПП НАПН України, 2024. – 150 с. – Режим доступу: https://psy-lpr.at.ua/Materials/2024/2024-kruglij_stil.pdf. – 5,9 авт. арк. – Укр. мовою.

Розглядаються питання єднання та гуртування суспільства перед викликами, що постають в умовах сучасних загроз безпеки державності та існування українського суспільства. Видання підготовлено за підсумками проведення всеукраїнської науково-практичної конференції «Відновлення країни й згуртованість суспільства: виклики, проблеми, перспективи», що відбулася 10-11 жовтня 2024 р. Конференція була організована відділом психології політико-правових відносин та відділ психології мас та спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України; факультетом соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; кафедрою педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту Навчально-наукового інститут педагогіки і психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; кафедрою психології та соціології факультету здоров'я людини Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля; Асоціацією політичних психологів України, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України.

Адресується фахівцям соціогуманітарних галузей, теоретикам та практикам, психологам, соціологам, працівникам системи освіти, посадовим особам громадських та державних інституцій, які займаються проблемами єдності, солідарності, порозуміння, формування команд, орієнтованих на досягнення спільного результату.

Матеріали представлено в авторській редакції. Думки і пропозиції фахівців подаються в алфавітному порядку.

У оформленні використане зображення взяте з https://next3-assets.s3.amazonaws.com/journeys/202/description_backgrounds-1450617962-Collabrator Intro copy.png.

© Відділ психології політико-правових відносин

© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

ЗМІСТ

Бевза Б. П. Напрями та механізми конструювання і реалізації сучасної моделі української національної ідентичності	5
Бялонович С. В. Зміни у структурі психічного здоров'я під впливом щоденних стресорів війни	9
Василець К. В., Циганчук Т. В. Стресостійкість як компонент ресурсного потенціалу особистості	15
Гарайда Л. Г. Консолідація українського суспільства як важливий чинник зміцнення держави в сучасних умовах	20
Гришко Л. М. Забезпечення згуртованості територіальних громад в умовах війни та післявоєнний період	23
Губеладзе І. Г. Багатовимірність українських ідентичностей під впливом війни: джерело єднання чи виклики соціальної згуртованості? ...	27
Harkavets S. O., Bratchenko A. V. To the issue of finding effective means to improve the negative impacts of war	32
Довгань Н. О. Дослідження соціальної згуртованості в умовах загроз національній безпеці: основи аналізу	36
Духневич В. М. Нові виклики для суспільства: після двох з половиною років війни	41
Заїкіна Н. В. Хібукі-терапія як засіб психологічної підтримки для подолання тривожності у дітей шкільного віку	46
Ігнатенко А. Г. Психологічна адаптація військовослужбовців у бойовій обстановці	50
Кириленко В. Г. Освіта як ресурс саморозвитку особистості	54
Ковальчук В. В. Адаптація колишніх військовослужбовців у трудових колективах: соціальні, психологічні, правові аспекти	58
Колодич О. В. Дослідження динаміки рівня стресостійкості студентів психологічного факультету.....	61
Коробка Л. М. Спільнотні ідентичності під впливом війни: тенденції розвитку	65
Кочубейник О. М. Українські біженці: як вони повертатимуться додому?	68
Курлук В. В. Організація психологічної декомпресії військовослужбовців	74
Мазурик О. В., Широкова М. С. Вплив війни на професійну активність фахівців з оцінювання: нові реалії і виклики	78
Моргун В. Ф. Цькування видатних українців – це утвердження величі батьківщини чи загарбницьких імперій?	87
Палагнюк О. В. Національна та громадянська ідентичність в контексті національної безпеки і державотворення	94

Петришин О. О. Відновлення країни та згуртованість суспільства в умовах внутрішнього переміщення: правові виклики та перспективи	103
Пінчук О. В. Вечорниці: традиційні креативні та комунікативні технології у подоланні негативних наслідків війни та згуртуванні спільнот	108
Поліщук О. В. Соціологічні процеси, тренди та ризики в контексті російсько-української війни	112
Сахно О. І. Психологічна підтримка вчителів у часи війни: шлях до одужання та відновлення	115
Сіверс З. Ф. Особливості поляризації українського суспільства в контексті війни	119
Стрільчук О. В. Спільне переживання екологічної втрати як шлях до суспільної згуртованості українців	124
Тарасов В. Ю, Золотько Д. С. Подолання посттравматичного синдрому у дітей: подолання негативних впливів війни	129
Tashchenko A. Iu. Visible by creating problems	135
Федоренко О. О. Тварини як новий об'єкт волонтерської допомоги під час повномасштабного вторгнення	139
Чеботарьова Т. В. Індикатори соціальної згуртованості як механізм інтеграції громади в умовах відновлення України	143
Цукур О. Г. Дослідження ціннісної основи згуртованості українського суспільства	148

Бевза Богдан Петрович
Аспірант кафедри теорії та історії політичної наук
Львівський національний університет імені Івана Франка
bogdanbevza99@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-9416-8115

НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ КОНСТРУЮВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Конструювання та реалізацію сучасної моделі української національної ідентичності варто сприймати як динамічний процес у вигляді циклу «запит-конструювання-легітимація-реалізація».

Водночас розрізнення напрямів та механізмів цього процесу засноване на підході до розуміння суб'єкта/-ів та об'єкта/-ів конструювання, оскільки механізм — це свідомо створене чи використовуване знаряддя для змін, а напрям — поле / сфера діяльності. Таким чином, окреслюючи певну сутність у процесі конструювання ідентичності як механізм, ми презюмуємо його свідоме та спрямоване використання суб'єктом для досягнення конкретної цілі конструювання. Водночас, означуючи цю ж сутність як напрям, ми стверджуємо про наявність певної сфери, у якій вільно діють різні суб'єкти конструювання. Вони можуть не бути організованими, не мати конкретної мети (ні спільної, ні власної) та не діяти до кінця свідомо чи спрямовано. Розрізнення цих двох понять важливе у контексті сприйняття сфери національної ідентичності різними її учасниками. Розглянемо 2 приклади такого розрізнення.

Одним із інструментів реалізації моделі ідентичності є система зв'язку мережі «організації громадянського суспільства – інтелектуальна спільнота» з органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Розглядаючи цей інструмент як напрям, можна зазначити, що суб'єктами конструювання та реалізації є представники організацій громадянського суспільства та інтелектуальної спільноти і створені ними інституції, які взаємодіють з владою

та формують, підтримують, змінюють чи знищують систему взаємодії з владою, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування та їх представники, які свідомо чи несвідомо, спрямовано чи неспрямовано впливають на описувану систему зв'язку. Обидві категорії суб'єктів у даному випадку потрібно розглядати як самостійних та базово неорганізованих суб'єктів, і будь-яке об'єднання можливе лише за умов свідомих спільних ініціативних дій переважної більшості суб'єктів кожної категорії. Такий підхід хоч і ґрунтується на глибокій повазі до людини та її волі, проте не відображає інтегративності процесу конструювання та реалізації сучасної моделі національної ідентичності, яка є одним з ключових аспектів успіху такої діяльності.

Цей же інструмент «система зв'язку мережі «організації громадянського суспільства – інтелектуальна спільнота» з органами державної влади та органами місцевого самоврядування» можна описати як механізм конструювання та реалізації сучасної моделі національної ідентичності. У такому випадку є 2 варіанти окреслення суб'єкта, який може цим механізмом скористатися, — колективний або інституційний.

Колективним суб'єктом може виступати об'єднання державної і місцевої влади, інтелектуальної спільноти та громадян, зафіксоване дискурсом ідентичності на певний момент. Такий стан суб'єктності є дуже нестабільним, крихким, недовговічним та ненадійним. Отже, вплив на ідентичність, який здійснює такий суб'єкт буде спорадичним та несистемним.

Інституційним суб'єктом може виступати як орган державної / місцевої влади чи організація громадянського суспільства, так і окрема самостійна установа, утворена державною і місцевою владою, інтелектуальною спільнотою та організаціями громадянського суспільства у партнерстві. У такому випадку запорукою ефективності такого суб'єкта є інституційна сталість, достатній набір

повноважень, найвища у державі інтегрованість у процес конструювання та реалізації ідентичності та гнучка система залучення та управління учасниками.

І колективний, й інституційний суб'єкт може використовувати систему зв'язку мережі інтелектуалів з владою саме як механізм конструювання, оскільки тоді дії суб'єкта можуть бути спрямованими та мати конкретну ціль такого використання.

Розглянемо інший приклад розрізнення напряму та механізму конструювання, зокрема політику національної пам'яті. На думку В. Бабки, «Особливістю цієї політики є інструментальність, що характеризує її не як самостійну сферу, а як таку, що доповнює та взаємодіє з іншими галузями державного управління. Наприклад, актуалізація героїчних і трагічних образів минулого, формування цілісних стійких картин історії свого народу, формування почуття патріотизму та національної самосвідомості/ідентичності є одними з ключових завдань соціального, освітнього, культурного секторів державного управління. Вона також може бути як елементом політичного менеджменту (системне управління суспільно-політичними процесами), так і складовою політичного маркетингу» (Бабка В.Л. 2015).

Політика пам'яті як напрям конструювання та реалізації сучасної моделі національної ідентичності передбачає наявність декількох інституціоналізованих суб'єктів, до повноважень яких входить здійснення такої політики, інших суб'єктів державної та місцевої влади, які можуть здійснювати діяльність у цій сфері, а також усіх інших недержавних суб'єктів, що можуть певним чином впливати на дії держави чи створювати підґрунтя для конструювання, трансформації, виправдання чи деконструкції політики пам'яті. Водночас спільне спрямування усіх наведених суб'єктів може бути певною мірою забезпечене одним з видів нормативних документів (наприклад, Стратегія політики пам'яті України на 2024-2030 роки) або документом, що підтверджує

спільні наміри та дії деяких учасників інтелектуальної спільноти та організацій громадянського суспільства. Головне, що має бути зафіксоване у такому документі, — це ціль діяльності у цьому напрямі. Лише якщо ціль визначена, діяльність має шанс на успіх.

Власне, у цьому аспекті і є ключова різниця понять «механізм» та «напрямок» у контексті конструювання та реалізації моделі національної ідентичності. Механізм передбачає кінцеву ціль свого використання, водночас напрям контекстуально означає лише тематичні обмеження. Наприклад, політика пам'яті як механізм конструювання має передбачати кінцеву ціль, структуру та логіку реалізації та може бути створена як колективним, так і інституційним суб'єктом, одну з форм яких ми запропонували вище.

Таким чином, підхід до інструментів конструювання та реалізації моделі національної ідентичності як до напрямів, з одного боку, забезпечує плюралізм позицій та суб'єктів та високий рівень їх свободи та самостійності у діях, а з іншого, суттєво зменшує спільну спрямованість дій у цій сфері, чим знижує ефективність та результативність діяльності.

Водночас підхід до таких інструментів як до механізмів, з одного боку, створює чіткі вимоги до заснування інституційного суб'єкта, який забезпечує сталий процес реалізації усіх сконструйованих елементів діяльності та високий рівень консолідації та спільної спрямованої діяльності, а з іншого, за відсутності інституційного суб'єкта передбачає існування колективного суб'єкта, який, хоч і є дієвим на короткій дистанції, не забезпечує стабільність та сталість результатів.

Бялонович Сергій Володимирович
Аспірант відділу психології політико-правових відносин
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
м. Київ, Україна,
sbyalonovich@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-6407-1157>

ЗМІНИ У СТРУКТУРІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПІД ВПЛИВОМ ЩОДЕННИХ СТРЕСОРІВ ВІЙНИ

Війна, яка стала сьогоденням українського суспільства та прямо чи опосередковано пронизує всі сфери людського існування, призводить до необхідності різних змін у повсякденному житті людей. Створюючи підґрунтя для хронічного наднапруження адаптивних зусиль, підвищуючи стресогенний фон, руйнуючи соціальні практики буденності, в решті решт, призводить до суттєвого зниження рівня психічного здоров'я. У психотерапевтичній практиці в разі збільшилась кількість клієнтів, що потребують додаткової медикаментозної підтримки та паралельного нагляду лікарів-психіатрів. Потужність впливу щоденних стресорів війни на життя людини важко переоцінити. Так, наприклад, у статті видання «Дзеркало тижня» зазначається що «[...] 77% українців останнім часом переживали стани стресу та сильної знервованості. Цифра порівняно з 22-м роком виросла на 7%, і зрозуміло, основна причина – повномасштабна війна з Росією» (Лебедина О., 2024).

Чисельні дослідження вже знайшли ґрунтовне підтвердження впливу щоденного стресу на стан психічного здоров'я, зокрема на появу таких патологічних станів, як психастенія, тривога та депресія (Miller K.E., 2002; Lavik N., 1996) Проте, якщо звернутись до визначень психічного здоров'я ВООЗ (WHO, 2022) та запропонованого в останньому проєкті закону щодо системи охорони психічного здоров'я України, можна побачити, що воно визначається не лише відсутністю психічних захворювань, а має ширшу структуру і вміщує в себе

низку особистісних станів та соціально-психологічних процесів, в яких «кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, впоратися з життєвими стресами, складними життєвими обставинами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти та громади» (Проект закону №9433.,2023). Отже, для більш цілісного уявлення про впливи щоденних стресорів на стан психічного здоров'я важливо дослідити не лише зв'язки між дією стресора та появою патологічних станів, а також зв'язки з процесами та станами особистості, що не визначаються як патологічні, але безпосередньо пов'язані з добробутом людини. Окрім того, ці аспекти психічного здоров'я насамперед пов'язані з масштабними соціально-психологічними, економічними та політичними процесами, які визначають майбутнє країни та безпеку і добробут кожного громадянина України в умовах повномасштабної війни. Такими, наприклад, як консолідація суспільства, просоціальна спрямованість, реалізація власного творчого та життєвого потенціалу тощо.

Для пояснення механізмів впливу щоденних стресорів війни на психічне здоров'я доречно звернутись до концепції повсякденних соціально-психологічних практик (Титаренко Т. М.,2014). Адже, повсякденні практики відображають сталі поведінкові прояви особистості та вже сформовані способи адаптації до середовища, забезпечуючи життя людини «такою, як вона є» сьогодні в умовах «рівномірної» буденності. Проте вони втрачають свою ефективність в організації повсякденності в умовах кризових трансформацій образу життя людини та у разі потреби подолання екстремальних впливів.

Наше попереднє вивчення щоденних стресорів показало, що є істотна різниця впливів різних типів стресорів на повсякденні практики людини. (Бялонович С. В., 2024). Так, наприклад, воєнні стресори прямої дії, призводять до повного руйнування наявних практик у їхніх основних характеристиках. Разом з тим, вплив непрямих стресорів потребує напруження лише для переключення з

однієї практики на іншу, не руйнуючи, а лише призупиняючи певний рутинний, фоновий та неусвідомлюваний процес, який може бути відновлений при реалізації вже наявних практик повсякденності.

У процесі апробації та стандартизації «Української шкали щоденних стресорів війни» (Бялонович С. В., 2024) проведено дослідження, метою якого було встановити відмінності між тим, як стресори війни різних типів та інтенсивності впливають на структурні компоненти психічного здоров'я. У дослідженні взяли участь 121 респондент віком від 18-65 років, що проживають у 17 областях України.

Для визначення впливу стрес-чинників була використана «Українська шкала щоденних стресорів війни» що містить в собі субшкали «прямих стресорів» та «непрямих стресорів». А для визначення показників різних структурних компонентів психічного здоров'я використана «Методика діагностики психічного здоров'я» (Козлов А.В., 2015), що містить субшкали, які визначають вісім векторів психічного здоров'я: стратегічний вектор; просоціальний вектор; Я-вектор; творчий вектор; духовний вектор; сімейний вектор; інтелектуальний вектор; гуманістичний вектор.

Суб'єктною незалежною змінною виступав рівень впливу прямих та непрямих щоденних стресорів війни. А залежною змінною – рівень кожного з векторів психічного здоров'я. Гіпотеза полягала в тому, що між показниками психічного здоров'я групи з низьким рівнем впливу стресорів та групи з високим рівнем впливу стресорів є значущі відмінності. Для статистичної обробки даних використовувався U-критерій Манна-Уїтні.

Були отримані такі результати:

- між групами з низькими та високими показниками впливу непрямих стресорів за жодним з векторів психічного здоров'я не було встановлено значущих відмінностей, що відповідає теоретичним припущенням про

вплив різних типів стресорів на повсякденні соціально-психологічні практики;

- між групами з низькими та високими показниками впливу прямих стресорів було встановлено значущі відмінності у показниках «сімейний вектор» ($U=1017,5$ $p=0,028$); «духовний вектор» ($U=902$ $p=0,003$); творчий вектор ($U=1035,5$ $p=0,037$). При цьому у показниках сімейного та духовного вектора психічного здоров'я зі зростанням рівня стресогенного впливу спостерігається зростання значень. А у показниках творчого вектора – зниження значень.

Такі відмінності можуть свідчити про те, що під дією прямого щоденного воєнного стресу люди знаходять опори, підтримку та забезпечують власне психічне здоров'я, орієнтуючись на родину та духовні цінності, в той час як спрямованість на творчу самореалізацію знижується та відходить на другорядний план.

Якщо розглянути ці результати в контексті проблем консолідації українського суспільства, розвитку та становлення національної й громадянської ідентичності, то ми можемо побачити, що воєнний стрес не впливає на просоціальну та гуманістичну спрямованість людини, при цьому підвищуючи спрямованість на родинні інтереси, що може призводити до кластеризації суспільства та ускладнювати процеси консолідації. В той самий час духовна спрямованість може слугувати міцним підґрунтям для суспільного єднання навколо духовних цінностей. Значуще зниження показників творчого вектора, враховуючи що творча самореалізація у найбільш широкому розумінні включає в себе не лише перетворення та зміни реалізовані у зовнішньому світі, а і «самотворчість» як зміни внутрішні, може ускладнювати процеси розвитку національної й громадянської ідентичності, а також негативно впливати на процеси консолідації суспільства. Адже формування спільнот, встановлення

соціальних зв'язків, вироблення спільних цінностей та способів комунікації потребують творчого зусилля.

Такі особливості змін у структурі психічного здоров'я можуть слугувати суттєвим підґрунтям для організації та реалізації психологічної допомоги спрямованої на підтримку розвинених та опорних сфер сім'ї й духовності, створення умов та пошуку можливостей для творчої й особистої самореалізації, формування соціальної та гуманістичної спрямованості. Що дозволить створити умови для гармонізації усіх складових психічного здоров'я саме в умовах хронічних впливів щоденних стресорів. Адже, навіть за умови найшвидшого завершення війни та активних бойових дій нас чекають роки поствоєнного відновлення, які вочевидь будуть супроводжуватись великою кількістю стресогенних впливів.

Список використаних джерел

Бялонович С. В. (2024). Теоретико-методологічні засади дослідження щоденного воєнного стресу та створення «української шкали щоденних стресорів війни» *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки.*. Випуск 19.

Бялонович, С. В. (2024). Українська шкала щоденних стресорів війни: конструювання опитувальника. *Проблеми політичної психології*, 15(29), 178-192. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol15-Year2024-156>

Козлов, О. В. Культурно-специфічні моделі психологічного здоров'я / О. В. Козлов. - С .223 *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т.VII. Екологічна психологія* / ред.: С. Д. Максименко, Н. О. Євдокимова. - Миколаїв : Іліон, 2015. - 582 с.

Лебедина О. *Дзеркало тижня*. <https://zn.ua/ukr/HEALTH/psikhichne-zdorovja-natsiji-jak-vijna-vplivaje-na-ukrajintsiv-ta-shcho-robiti.html>

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо системи охорони психічного здоров'я та послуг у сфері психічного здоров'я №9433 від 28.06.2023.

Титаренко, Т. М., Кочубейник, О. М., & Черемних, К. О. (2014). Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності. Київ: Міленіум

Lavik, N., Hauff, E., Skrondal, A., & Solberg, O. (1996). Mental disorder among refugees and the impact of persecution and exile: Some findings from an out-patient population. *British Journal of Psychiatry*, 169, 726–732

Miller, K. E., Weine, S., Ramic, A., Brkic, N., Djuric Bjedic, Z., Smajkic, A., Boskailo, E., & Worthington, G. (2002). The relative contribution of war experiences and exile-related stressors to levels of psychological distress among Bosnian refugees. *Journal of Traumatic Stress*. 15, 377–387.

World Health Organization (WHO) <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>

Василець Катерина Віталіївна,
старший викладач кафедри практичної психології,
Київський столичний університет імені Бориса Гринченка,
k.vasylets@kubg.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6670-089X>

Циганчук Тетяна Володимирівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології,
Київський столичний університет імені Бориса Гринченка,
t.tsyhanchuk@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0699-4395>

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

Ресурсний потенціал розглядається як особлива інтегральна якість, яка виконує функцію “реалізації” суб'єкта. Подібна реалізація особистості в умовах сучасної України не виявляється можливою без високого рівня стресостійкості. Рівень стресостійкості безпосередньо впливає на ефективність прийняття рішення в критичній ситуації за дефіциту часу, орієнтування в інформаційному просторі, рольову невизначеність, необхідність змінювати профіль діяльності чи засвоювати нові її форми, здатність адекватно відповідати на нові виклики середовища тощо.

Вся модальність переживань людини залежить від стресостійкості як здатності до саморегуляції, самоконтролю, емоційної стійкості, рівень яких пов'язаний з індивідними та особистісними рівнями саморегуляції. Відповідно до вищезазначеного положення, вибір методів та технік підвищення стресостійкості має ґрунтуватись на врахуванні цих сфер.

Визначимо основні підходи та методики, що можуть виявитись ефективними для підвищення рівня стресостійкості людини.

Загальним для всіх підходів виявляється положення про багаторівневість процесу саморегуляції. При цьому внутрішня сторона процесу визначає

механізми, спрямовані на збереження гомеостазу у відносно закритій частині системи, що відповідає за адаптивну діяльність організму. Також ці механізми являють собою певну психологічну систему, яка спрямована на зниження емоційного напруження, яке може загрожувати збереження цілісності особистості. (Василець К. В., 2021). Зовнішня сторона процесу забезпечує вибір оптимальних патернів поведінки у міжособистісних відносинах, діяльності і визначається переважно рівнем емоційного інтелекту і емоційної компетентності та засвоєними копінг-стратегіями (Циганчук Т. В., 2023). Також особливості прояву копінг-стратегій можуть варіюватися відповідно індивідуально-психологічних, професійних або соціально-демографічних характеристик.

Накопичення людиною невирішених проблем може призводити до неможливості впливати на ситуацію, для подальшого усунення причин негативних переживань. (Василець К. В., 2021).

Коротко опишемо конкретні, на нашу думку ефективні методики, які можуть допомогти у проблемі підвищення рівня стресостійкості особистості.

Прикладом методу нормалізації індивідних функцій, який впливає на функціональний стан організму, виступає музикотерапія. Музика впливає на біоритми організму, серцево-судинну, дихальну і нервову системи, причому частота пульсу, дихальних рухів і серцебиття залежить від висоти, сили, тембру музичного твору, а також від характеру музики і поєднання його з певним темпом.

Як метод контролю психофізіологічних функцій використовується метод біологічного зворотного зв'язку. Він уявляє собою сукупність процедур, які дозволяють з мінімальною затримкою інформувати людину про її фізіологічний стан. В процесі об'єктивації мимовільні фізіологічні функції організму набувають предметного характеру і стають об'єктом цілеспрямованого контролю та впливу.

Навіювання і самонавіювання. Основа навіювання — вплив на емоційну сферу людини, підсвідомі механізми психіки і характер розумових процесів. Самонавіювання — вплив, який людина здійснює сама на себе. Людині властиві різні способи і прийоми самовпливу — самороз'яснення, самопереконання, самонаказ, аутосуггестія.

Систематична десенсибілізація. Даний метод ґрунтується на принципах «заміщення», «реципрокного гальмування», «контробумовлення». Реалізація цих принципів носить етапний, поступовий характер.

Дихальні техніки. Основним принципом застосування даних технік є спроба навчити людину повному диханню, завдяки якому у кров потрапляє більша кількість кисню, що є однією з передумов розслаблення організму.

Тілесно-орієнтовані техніки засновані на твердженні, що навіть при усвідомленні нервової напруги і спробах його керування, тіло реагує за певною передбачуваною схемою.

Прикладом методу нормалізації особистісного та суб'єктного потенціалу є бібліотерапія та імітаційні ігри, що часто виступають складовими довготривалих тренінгових програм. Захоплюючись літературним текстом, людина стає його співучасником, емоційно переживає події, вивчає моделі поведінки. Основна суть імітаційних ігор полягає у програванні бажаних моделей поведінки. Елементи гри вносяться у звичну сферу спілкування, поведінки і діяльності. Основне завдання гри полягає в тому, щоб нова поведінка відповідала умовам оточуючого середовища. Також ефективними методами нормалізації стану особистості можуть виступати малюнкові техніки. Під час образотворчої активності людина екологічно вивільняє внутрішню напругу, може віднайти джерела ресурсу та оцінити власний емоційний стан. Найпростішими техніками може виступати малювання каракуль чи малюнок на вільну тему.

Більшість методів мобілізації особистісного та суб'єктного потенціалу ґрунтуються на особливостях когнітивної сфери особистості.

Найвідомішими техніками є прийоми та засоби когнітивної раціонально-емотивної терапії. Загальними принципами є - положення про суб'єктивність сприйняття реальності, зумовлену обмеженнями зі сторони сенсорних функцій. Інтерпретація останніх залежить від когнітивних процесів інтеграції та диференціації відчуттів. Подібну обмеженість сприйняття реальності особистість цілком не усвідомлює і не контролює, що зрештою викликає неадаптивні думки. Тому основна увага при використанні терапії звертається на усунення подібних дезадаптивних думок і їх наслідків — психологічного дискомфорту, неадекватних поведінкових реакцій (Циганчук Т. В., 2016).

Також, можемо зазначити, як ефективні, метод раціоналізації майбутньої події (осмислення події з таким ступенем деталізації, яка створює відчуття звичної майбутньої ситуації і діяльності у майбутніх умовах), метод парадоксальної інтенції (свідоме перебільшення неприємних аспектів майбутньої події та усвідомленні їх реальної значимості), метод позитивної ретроспекції (ґрунтовний аналіз власного досвіду вдало завершених складних життєвих ситуацій), метод формування установки на стандартизовану схему осмислення стресових ситуацій (включає аналіз суті ситуації, її причини, міри особистісної відповідальності, способів прогнозування виникнення подібних ситуацій, шляхів та засобів подолання її наслідків).

В якості методів підвищення рівня стресостійкості використовуються також прийоми і техніки, запозичені з гештальттерапії, психосинтезу, психоаналізу. Цікавим напрямком є використання арттерапії - методу, що послуговується такими творчими прийомами, як малювання, ліплення, казка, фотографія тощо.

Список використаних джерел

Василець К. В. (2021). Наукові погляди та сучасний стан дослідження опановувальної поведінки. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*, 4, 330-340. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-4\(4\)-330-340](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-4(4)-330-340)

Циганчук Т. В. (2016). *Психологія стресу*. Київ: Кафедра

Starynska, N., Kraieva, O., Mykhailyuk, I., Tsyhanchuk, T., and Perepelytsia, A. (2023). Features of the professional identity for the future psychologist in the aspect of his professionalization, Ways of modernizing education and improving the research skills of young people, *Youth Voice Journal* Vol. I, pp. 40-47.

Гарайда Леся Григорівна
студентка Магістратури
«053Психологія»
Приватного вищого навчального
закладу «Європейський університет»
l.garayda@e-u.edu.ua

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ЗМІЦНЕННЯ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В загальному розумінні розрізняють об'єктивні, суб'єктивні, зовнішні і внутрішні чинники, які впливають на процес консолідації та його складові. До об'єктивних належать історико- політична та соціально-економічна структура суспільства, актуальні проблеми розвитку, стан масової свідомості. До суб'єктивних належать соціокультурні та психологічні особливості суспільної свідомості , настрої в суспільстві, події і процеси, які мають місце в основних сферах суспільного життя. Зовнішні і внутрішні чинники пов'язані з вектором впливу (зовнішнього або внутрішнього) на процеси консолідації. Національна консолідація є станом суспільства, який виникає, відтворюється і зберігається не стихійно, а в результаті дії певних чинників, серед яких найбільшу роль відіграють свідомі і організовані зусилля політичних гравців, і передусім – політичних еліт.

У сучасному світі успіх кожної країни значною мірою залежить від єдності народу. Чим більш згуртована країна, тим менше буде конфліктів у суспільстві і тим більш впевненіше почуватиметься вона на міжнародній арені. Державні інституції повноцінно будуть виконувати свої функції та забезпечуватимуть фундаментальні права та свободи громадян.

В теперішньому часі російські загарбники хочуть одного – знищення українського духу , спротиву, ганебного примирення з окупантами під приводом втоми від тяжкої війни та розчаруваннями результатами боротьби. Війна, часто

об'єднує суспільство, дає можливість забути про соціальні та політичні конфлікти всередині нього, створює відчуття єдності в оцінці причин війни та відповідальності за її початок. Національна консолідація суспільства тісно пов'язана з розвитком громадянської спільноти та її інститутів. У розвинених країнах впливові громадські організації відіграють важливу роль у процесі консолідації суспільства, формуванні національної свідомості та національної культури. Важливо, щоб в сучасному українському суспільстві створювались умови для формування інститутів громадянського суспільства, здатних захищати територіальну єдність держави та сприяли постійному розвитку. Соціальна консолідація сприяє поширенню ідей, створює умови для зміцнення національної єдності та незалежності. Особливо активно в цьому процесі проявляються політичний, демократичний і національний типи соціальної інтеграції. Практика сучасної України показує, що вони сприяють свідомому вибору європейських стандартів прав людини, розподілу влади та демократизації її основних інститутів. Консолідація суспільства є неможливою без спільних цілей та інтересів, єдності дій. Таким чином, соціальна єдність країни являє собою єдність всіх громадян, заснованій на загальному відчутті зрілості. Тому соціальна консолідація сприяє налагодженню партнерських відносин між основними суспільними групами, соціальній підтримці населення владою, зміцненню середнього класу, а отже, координації соціальної сфери суспільства. Соціальну консолідація сама по собі являє зацікавлену участь громадян в інтересах міста, регіону, країни як цілісного організму.

Національна консолідація – це стан суспільства, що не може виникнути спонтанно, а є результатом дії певних факторів, серед них все більшу роль відіграють свідомі та організовані зусилля політичних гравців, особливо політичних еліт. Місцева громада та люди можуть інтегруватися заради певних цілей, але найбільш типовим і розвинутим випадком політичної інтеграції є

рівень національної держави, і класичним засобом цієї інтеграції є звернення до національної ідентичності. Демократична консолідація залучає до досягнення національної консолідації максимальну кількість членів суспільства на засадах добровільної і творчої участі, конкурентності, раціоналізму і критичного мислення . Для консолідації держави достатньо чіткого відчуття приналежності до політичної спільноти та відповідальності за її долю, яка, у свою чергу, має ґрунтуватися на принципах соціальної справедливості, рівності перед законом, захисту прав і свобод громадян.

Зростання патріотизму об'єднує народ України, це свідчить про становлення української політичної нації та знаменує формування нових настроїв що можуть і мають бути основою для нового самоусвідомлення, консолідації, мобілізації та самоорганізації. Розвиток будь-якої країни залежить від ступеня національної єдності суспільства. Україна досягла найбільшої національної єдності у своїй історії, вона об'єднує світ. Те, як українці захищають свою державу та свободу, надихає і інші народи.

Гришко Лілія Миколаївна
кандидатка юридичних наук, старша дослідниця,
завідуюча науковим сектором муніципального
права та місцевого самоврядування
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України
Gryshko.lm@gmail.com
ORCID ID:0000-0003-0347-1118

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗГУРТОВАНOSTІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Досягнення належного рівня згуртованості громад ускладняється тим, що досі не завершено реформу децентралізації, значна кількість жителів громади перемістилася в межах України або виїхала за кордон, у громадах з'явилася велика кількість внутрішньо переміщених осіб (Гришко Л.М., 2023, с. 236). І причини вимушеної міграції населення в межах України нікуди не зникли.

В умовах війни критично важливо на належному рівні забезпечувати права та свободи внутрішньо переміщених осіб. Забезпечення соціальної політики, яка відповідає сучасним потребам та викликам, позитивно впливатиме на динаміку повернення та залишення в межах України більшої кількості людей. Сьогодні спричинення вимушеної міграції стає серйозною зброєю в руках агресора.

Для успішного впровадження подальших реформ важливою є підтримка населення, яке буде активним учасником реформаційних процесів. Водночас, слід погодитися з думкою, що участь громадян не є панацеєю від демократичної недуги, яка спостерігається на європейському чи національному рівнях і не оминає Україну. Однак розвиток інститутів участі громадян (партисипативної демократії) це сміливий і важливий крок у процесі адаптації та вдосконалення демократичної моделі та моделі управління. Подальший шлях полягає не в помилковому виборі між поступовими чи радикальними змінами. На даний момент зміни в контексті пермакризи, що розвивається, ймовірно, будуть

радикальними і можливими лише в тому випадку, якщо громадяни ЄС відчують, що вони мають право голосу, коли справа доходить до спільного визначення майбутнього Союзу. Таким чином, розробникам політики на європейському та національному рівнях знадобиться підтримка громадян, а також спонукання, щоб взяти на себе відповідальність, необхідну для успішної адаптації до величезних викликів сучасності. Підтримка громадян буде важливою для забезпечення того, щоб європейці відчували причетність, коли справа доходить до прийняття важкого вибору та спільного визначення майбутнього свого континенту (Janis A. Emmanouilidis & Corina Stratulat, 2024). При проведенні політики згуртованості важливо розуміти, що війна в Україні істотно вплинула на інші держави і світ в цілому, особливо на держави ЄС. Відзначається необхідність кардинальних змін, які будуть різкими і потребують залученості громадян. Будь-яка криза вимагає згуртованості в усіх її сенсах, проте згуртованість територіальних громад може стати тією ключовою основою для згуртованості народу.

Головна стратегічна помилка при проведенні політики згуртованості – це проводити її безсистемно, виділення української нації як стратегічного об'єкту згуртування та не врахування паралельно розпочатих конституційної та муніципальної реформ (зокрема, впровадження доброго врядування, демократизації, децентралізації та регіоналізації). Згуртованість на рівні Українського народу можлива лише при проведенні виваженої політики України як багатонаціональної держави, як це передбачено в Конституції України.

Крім того, міграційна привабливість України у післявоєнний період неможлива без забезпечення рівних можливостей інтеграції в суспільство осіб незалежно від національності. Орієнтир для такої політики вже є – чинна Конституція України.

Для підвищення згуртованості територіальних громад слід врахувати у системному взаємозв'язку наступне:

1. Згуртованість громад має ґрунтуватися на основі політики сталого розвитку, що спрямована на встановлення сталого рівня якості життя забезпечуваного самоврядністю. Новостворені громади у 2020 році станом на 24 лютого 2022 року не мали достатньо часу для згуртування. Підвищення згуртованості розпочинається зі спільних зусиль щодо вирішення питань місцевого значення. Значна кількість нереалізованих загальнодержавних стратегічних документів не полегшує реалізацію державної регіональної політики, у тому числі в аспекті досягнення згуртованості (Гришко Л.М., 2023, с. 237, 248).

2. Необхідно завершити реформи децентралізації та демократизації. Без вирішення багаторічних проблем у сфері розмежування повноважень між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування складно забезпечити право на участь у вирішенні питань місцевого значення. Особливо, якщо закон про місцевий референдум відсутній з 2012 року. Жителі територіальної громади згуртовуються навколо вирішення локальних проблем, якщо допустити членів громади до їх вирішення.

3. Розширення можливостей участі жителів громади та інститутів громадянського суспільства в розробці, прийнятті та виконанні рішень органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Не слід обмежуватися формальним створенням платформ для діалогу та координаційних рад без права реального впливу на прийняття рішень.

4. Децентралізація не є загрозою сепаратизму, якщо вона реальна. Чим більше населення залучено до участі у вирішенні актуальних проблем життєдіяльності держави та суспільства, тим більше довіри до органів публічної влади. У посібниках із взаємодії з територіальними громадами Канади та держав ЄС можна зустріти пораду, що навіть прийняття найнепопулярнішого рішення можливе, якщо попередньо обговорити його з громадою. Після низки зустрічей

та обговорень наводяться реальні причини складних рішень і на момент прийняття цього рішення рівень невдоволеності знижується.

Згуртованість має розпочинатися із загальнодержавного оновлення засад згуртованості, визначені основних пріоритетів та цілей, а продовжуватися переходом на новий рівень взаємодії людини та держави через розширення участі в управлінні суспільними справами (Гришко Л.М., 2023, с. 246). Крім того, сьогодні в умовах безпрецедентних вимушених переміщень людей і можливостях міграції, необхідно формувати відповідну державну політику, яка сприятиме поверненню громадян України у післявоєнний період. Наступним кроком має бути реінтеграція в громади, тих хто повернувся.

Отже, напрям розвитку української держави визначено Конституцією України і він включає, розвиток та згуртованість Українського народу – громадян України всіх національностей. Основою загальнодержавної згуртованості є згуртованість на рівні територіальних громад, який забезпечити без завершення розпочатих реформ демократизації вбачається неможливим.

Список використаних джерел

Janis A. Emmanouilidis & Corina Stratulat Participatory democracy at the EU level: How to break the invisible ceiling? OBSERVATORY REPORT, 11 MARCH 2024. 22 p. URL: <https://eu-democracy-reform-observatory.eu/wp-content/uploads/2024/03/EmmanouilidisStratulat-%E2%80%93-How-to-break-the-invisible-ceiling-3-2024.pdf>

Гришко Л.М. Шляхи підвищення згуртованості територіальних громад в Україні. Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / редкол.: С. Г. Серьогіна та ін. Харків : Право, 2023. № 46. С. 236-261.

Губеладзе Ірина Гурамівна,
доктор психологічних наук,
завідувач відділу психології мас та спільнот
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
президент Асоціації політичних психологів України
e-mail: irynagubeladze@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8023-6408

БАГАТОВИМІРНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ: ДЖЕРЕЛО ЄДНАННЯ ЧИ ВИКЛИКИ СОЦІАЛЬНІЙ ЗГУРТОВАНOSTI?

Російсько-українська війна сприяла посиленню національної свідомості, збільшенню патріотичних настроїв та об'єднанню українців навколо спільної мети. Це стало каталізатором переосмислення української ідентичності, що виходить за межі етнічного і національного визначення і включає політичну, культурну, мовну й історичну складові.

Ми розуміємо українські ідентичності як багатошаровий і багатовимірний феномен, що поєднує різні елементи, які формують уявлення про те, ким є українці на індивідуальному, колективному та національному рівнях (Hubeladze, 2023). Цей термін охоплює різні аспекти самоусвідомлення, пов'язані з культурними, мовними, історичними, регіональними, соціальними та політичними характеристиками.

У своєму дослідженні ми вивчали етнічну, національну, громадянську, локальну, європейську, професійну, східно-слов'янську, релігійну та мовну ідентичності. При цьому різні ідентичності утворюють унікальні перетини (inetrsectionality), вплив яких визначає на прояв українців у різних сферах життєдіяльності. Це складний процес, який відображає глибокі соціально-психологічні зрушення в суспільстві. Кожна з цих ідентичностей формує унікальну систему цінностей та настанов, які взаємодіють і зумовлюють певні стратегії поведінки, особливо в умовах кризової ситуації, якою безумовно є війна.

Ми можемо окреслити ключові виклики багатовимірності ідентичностей для соціальної згуртованості українського суспільства, зокрема регіональні відмінності, політичну поляризацію, мовне питання, релігійні відмінності, відмінності в економічному стані і відповідних соціальних ролях, конфлікти серед приймаючих громад і ВПО, поляризація в ставленні до біженців і ВПО, питання національної ідентичності і глобальної інтеграції, переосмислення історичної пам'яті та її вплив на ідентичність громадян.

Як визначає Вінков В. (2024) серед сфер, що можуть містити загрози для ідентичності громадян України можуть бути росіяни, громадяни інших держав, загрози всередині українського суспільства, українська влада та найближче оточення. За результатами емпіричного дослідження, що було проведене у 2023 році, українці серед загроз своїм цінностям і переконанням найбільше бачать загрозу з боку росіян (69,6 %), громадян інших країн (32,8 %). Найменше загрозу українці відчувають з боку українського суспільства – 20,4 %, а 53,7 % такої загрози не відчувають; з боку близького оточення – 14,6 % (65,9 % не бачать в ньому загрози); української влади – 13,7 % (60,5 % не бачать в ній загрозу). Ці результати свідчать про те, що для більшості респондентів росіяни не тільки становлять головну небезпеку через те, що розпочали війну і несуть загрозу їхньому життю, але і те, що їхні дії можуть зашкодити всьому, що втілює в себе українська ідентичність та цінності.

У своєму дослідженні ми запитали респондентів, наскільки важливо для них відчувати свою належність до тих чи тих спільнот. І виявилось, що для українців важливо відчувати свою громадянську ідентичність – 87,6 %, етнонаціональну – 74,7 %, професійну – 69,7 %, місцеву – 67,3 %, європейську – 61,1 %, відчувати себе людиною світу – 60,6 %. Натомість релігійна та східнослов'янська важлива лише для 34,4 % (47,7 % не важливо і 17,9 % важко відповісти) і 40,9 % (36,0 % не важливо і 23,1 % важко відповісти) респондентів

відповідно (див. Рис. 1.). Найвищі показники з громадянської ідентичності серед інших варіантів ідентичності дають підстави говорити про важливість для респондентів відчуття себе громадянином України, особливо в умовах війни.

Рис. 1. Оцінка важливості належності українців до різних спільнот

Консолідація українського суспільства може відбуватися через об'єднання навколо спільного чітко означеного ворога, спільної проблеми, біди, спільного майбутнього, спільного лідера чи спільної території. Як показують результати моніторингового дослідження «Українці під час війни: гордість, пам'ять, перемога», який був проведений у вересні 2024 року Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України, українці вже багато років консолідовані щодо спільного бачення майбутнього України, зокрема проголошення її незалежності у 1991 році. І з 2014 року ця цифра вища 91%, а на вересень 2024 становить 97,7%. Тільки в південному регіоні України спостерігаються статистично значущі коливання, але вони не опускаються нижче 80% у 2015 році.

Єднання навколо спільних символів є потужним інструментом для відчуття своєї ідентичності. Зокрема у 2024 році вперше найбільшу підтримку отримали ЗСУ як символ української стійкості і обороноздатності (66,6%), традиційною є творчість видатних українських митців (54,9%). Також суттєво зросло значення проголошення незалежності України як символу нашої державності з 37,4% у 2018 році до 53,7% у 2024 році. Оцінка волонтерського руху як символу української державності зросло з 36% у 2018 році до 51,4% у 2024 році. Вагомими також є історія українського козацтва (44,5%), міжнародне визнання України (41,9%) тощо.

Якщо говорити про об'єднання навколо спільних проблем, то можна відзначити засудження фактів корупції, яке суттєво зросло у 2023 році і ставлення до державної влади.

Наразі ще існує суттєве об'єднання навколо спільного ворога, а саме влади російської федерації на чолі з В.Путіним. Проте слід відзначити, що є загрозна тенденція розмивання цього уявлення про винного чи винних у розв'язанні російсько-української війни. Зокрема, у 2023 році російську владу як винуватця у розгортанні війни оцінило 72% опитаних, а у 2024 році таких вже 54,1%. Проте 24,1% набрала відповідь «усі перелічені вище», де йшлося про українську владу на чолі із Зеленським, усіх попередні українські державні діячі, а також США, ЄС і НАТО.

Ще одним фактором роз'єднання може стати відмінне бачення майбутнього, зокрема можливих варіантів закінчення війни і тих компромісів, на які готові йти українці в цьому питанні. Так, кількість тих, хто підтримує як варіант вирішення зупинки війни тільки в разі повної капітуляції росії з виплатою відповідних репарацій знизилася з 37,3 до 20,7%. При цьому дещо зросла кількість тих, хто розглядає повернення до кордонів 1991 року (з 19,6 до 25,2%) і суттєво зросла кількість тих, хто вважає за доцільне припинення вогню на лінії

зіткнення, при цьому без утвердження нового кордону і без будь-яких безпекових гарантій (з 7,4 до 23%). Така динаміка може бути пов'язана з більш реалістичною оцінкою поточної ситуації на фронті. Але водночас може стати темою суперечок і непорозумінь українців.

Для збереження цілісності держави і суспільної єдності важливим є проведення інформаційної політики, яка б полягала у розвитку вертикальної комунікації між державними структурами та громадськістю, що дало змогу вчасно виявляти суспільні запити на усунення загроз та налагоджувати відповідні механізми оперативного реагування на них. А також сприяти збереженню наявних і встановленню нових горизонтальних зв'язків між різними соціальними групами, які могли б підсилити один одного у протистоянні зовнішньому агресору.

Список використаних джерел

Вінков, В.Ю. (2024). Українці в умовах війни: особливості переживання загроз та наслідків для ідентичності. Психологічні перспективи. 43. 25-47. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2024-43-vin>

Прес-реліз «Українці під час війни: гордість, пам'ять, перемога». Результати моніторингу громадської думки. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. <https://ispp.org.ua/2024/10/09/pres-reliz-ukrainczi-pid-chas-vijny-gordist-pamyat-peremoga-rezultaty-monitoryngu-gromadskoi-dumky-veresen-2024-r/>

Hubeladze, I. (2023). Community identity in the conditions of interstate military-political confrontation: conceptualization of the concept. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 51, 54, 4-10. <https://doi.org/10.61727/sssppj/1.2023.10>

Harkavets Serhii Oleksiiiovych
Doctor of Psychological Sciences, Professor
Professor at the Department of Psychology and Sociology
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

sharkavets@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-2539-3838

Bratchenko Anna Volodymyrivna
Master's Degree Candidate
Specialty 053 Psychology
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv

annabratchenko952@gmail.com

ORCID 0009-0005-9229-883X

TO THE ISSUE OF FINDING EFFECTIVE MEANS TO IMPROVE THE NEGATIVE IMPACTS OF WAR

The challenge of resolving the consequences of war is not novel; however, for contemporary Ukraine, it has assumed paramount significance. The overt military aggression of the Russian Federation against the sovereign state of Ukraine, characterized by the indiscriminate killing of Ukrainians across the nation's territory, presents a profound challenge not only for military personnel but for the entire civilian population. Consequently, the issue of resolving the adverse effects of this war is relevant not only to combatants but to all civilians, irrespective of age, gender, or other demographic indicators.

Both international (Zimbardo, 2017; Cialdini, 2015) and domestic scholars (Harkavets, 2010; Tatenko, 2008) have repeatedly highlighted the significance of various psychological and social influences and their ramifications. A majority of these scholars concur that such influences frequently dictate individual behavior within specific social frameworks and can lead to psychological shifts. It is unequivocal that the impacts of war have had a detrimental effect on the psychological well-being of Ukrainians. Thus, the search for effective methods to resolve these destructive

consequences constitutes a crucial task for contemporary psychological science and practice.

International experience, such as that observed in the context of «Vietnam Syndrome», alongside certain domestic insights from «Afghan Syndrome», highlights that the reintegration of military personnel following combat is a prolonged and complex process, often extending throughout their entire lives. Researchers emphasize that this recovery is rarely complete or final, as the traumatic experiences of war continue to resonate throughout the lives of such individuals. There are documented instances where veterans or refugees from earlier conflicts, when confronted with new losses later in life, have re-experienced post-traumatic mental disorders.

According to Judith Herman, recovery and reintegration occur in three distinct stages: the establishment of safety, the mourning of past events, and the re-establishment of connections with everyday life. This process of recovery must be comprehensive, taking into account both biological and social dimensions. The recovery trajectory for combatants following war-related trauma encompasses several stages: the establishment of trust, stress relief, psychoeducation, re-experiencing of trauma, and trauma integration (Herman, 2022).

However, the issue of psychological trauma and recovery extends beyond the military dimension. Among the groups of Ukrainians experiencing various adaptation disorders linked to the adverse effects of war are internally displaced persons (IDPs) and refugees residing abroad. For these groups, the cathartic expression of trauma, recognition of intrapsychic barriers hindering adaptation to new living conditions, and the acceptance of stress as part of their life experience are critical.

The spectrum of approaches for resolving war-induced psychological trauma includes a variety of corrective interventions and psychological practices. However, with respect to working with IDPs, we consider psychoeducation, psychotherapeutic interventions, and social engagement to be the most productive.

The acquisition of psychological literacy (informational and educational interventions) can take place either individually or within group settings, contributing to an enhanced understanding of the negative effects of stress, the identification of stressors, comprehension of their consequences, and the selection of effective coping strategies. Practical psychoeducation fosters the development of skills in emotional self-regulation and self-help techniques (such as mindfulness practices).

Psychotherapeutic interventions (corrective psychological methods) are highly effective in addressing adaptation disorders in individuals. Experts recommend utilizing practices that have consistently demonstrated efficacy, such as cognitive-behavioral therapy, systemic family therapy, art therapy, music therapy, and dance therapy. These approaches can be supplemented with relaxation techniques.

Social engagement refers to the discovery of a personal mission through interaction with others, as well as the pursuit of educational, legal, economic, technical, or business opportunities that can provide quality support or services. The central objective is to awaken a sense of civic consciousness, wherein individuals recognize that their negative experiences serve as a safeguard against the victimization of others.

Moreover, in our view, the negative consequences of the protracted war waged by the Russian Federation against independent Ukraine continue to affect Ukrainian citizens. Therefore, the need for the preparation of highly qualified specialists capable of implementing the aforementioned practices and approaches is both urgent and indisputable.

References

Гарькавець С. О. (2010). *Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі.*[Монографія]. Луганськ: Вид-во «Ноулідж».

Герман Д. (2022). *Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знуцань у сім'ї до політичного терору* / пер. з англ. О. Лизак, О. Наконечна, О. Шлапак. Львів: Вид-во Старого Лева.

Зімбардо Ф. (2017). *Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло* / пер. з англ. Л. Шерстюка. Київ: Якабу паблішинг.

Татенко В. (2008). *Соціальна психологія впливу. [Монографія]*. Київ: Міленіум.

Чалдіні Р. (2015). *Психологія впливу* / пер. з англ. М. Скоробагатова. Харків: КСД.

Довгань Наталія Олександрівна
доктор психологічних наук,
завідувач відділу психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України
1511ndovgan@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6150-5211>

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ В УМОВАХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ: ОСНОВИ АНАЛІЗУ

У розробленому проєкті композиційної будови дослідження соціальну згуртованість в умовах загроз національній безпеці представлено станом суспільства, в якому актори динамічно об'єднуються в соціальні утворення й взаємодіють відповідно до контекстуальних вимог, виражається цей стан у спрямованості досягати згоди щодо вирішення актуальних проблем. Вивчення особливостей соціальної згуртованості (далі СЗ) суспільства у воєнний і мирний періоди здійснювалося в межах соціально-психологічного і культурного аспектів соціокультурного підходу, що відображують як інституційні так і неінституційні сторони життя країни – змінне і мінливе соціально-психологічне і незмінне і стабільне – культурно-основоположне. Зауважимо, що розведення соціокультурних аспектів самоорганізації суспільства на соціально-психологічний і культурний мало умовний характер, у той же час, на підставі того, що соціальні зміни відбуваються безперервно й не мають чітких алгоритмів розгортання інституціональні форми соціального життя та позайнституційні сторони соціальних відносин розглядалися в дослідженні як такі, що розгорталися в умовах українського культурного середовища.

Дослідження соціально-психологічного і культурного аспектів реалізовувалося відповідно до базових філософсько-методологічних принципів соціокультурного аналізу: єдності і взаємозв'язків культурно-ідеального і соціально-реального життя суспільства, природного і штучного розвитку,

суб'єктивних, об'єктивних і інтерсуб'єктивних аспектів суспільної реальності, подієвих і повсякденних конструктів соціального життя, функціональних і динамічних процесів соціального життя, гетерогенних і гомогенних факторів соціокультурного розвитку. Крім перерахованих в організації дослідження враховувалися принципи конструювання історичних сценаріїв та контекстуальної детермінації – які визначають місце згуртованості в системі соціальних взаємодій. До речі, принцип конструювання історичних сценаріїв передбачає вплив на розгортання соціокультурної реальності, по-перше, історичних подій, які змінюють стан суспільства та активізують (само) упорядкування соціальних взаємодій; по-друге, практик життєдіяльності сучасників, які вибудовуються на смислових конструктах набутого досвіду й розгортаються у взаємодіях; по-третє, (не) спрямованості суспільства до змін, що опосередковує дії сучасників згідно контекстуальних викликів (трансформацій). Принцип контекстуальної детермінації проявляється, насамперед, у визнанні впливу на упорядкування соціальних взаємодій середовища (зовнішньо- і внутрішньодержавних чинників), актуальної соціальної ситуації і культурної специфіки суспільства.

У цілому, вивчення СЗ суспільства в умовах загроз національної безпеки здійснювалася в онтологічному, епістемологічному, методологічному ракурсах конструктивізму (Guba E. G. & Lincoln Y. S., 1994). Згідно онтологічного ракурсу вбачалося, що на побудову реальності воєнного часу впливає, з одного боку, соціокультурні напрацювання і досвід взаємодій соціальних акторів на рівні міждержавних й внутрішньо державних зв'язків; з іншого, суб'єктність акторів громадянського суспільства, які можуть ініціювати або спинити зміни в житті держави. У межах епістемологічного ракурсу висвітлювалися особливості гуртування – руху (само) упорядкування соціальних акторів, у результаті якого суспільство адаптується до реальності воєнного часу й існуючих загроз. З

методологічного ракурсу враховувалося, що змістовне наповнення багатовимірної конструкції СЗ передбачає відповідність організації дослідження стандартам якості (конгруентність мети і завдань роботи, вибір методологічно доцільного інструментарію, виважена артикуляція теоретичних проблем, формулювання цілісних висновків тощо). Для чого, на етапі організації були конкретизовані вимоги до емпіричного дослідження СЗ: (1) зваженого вибору методів, що дозволять розкрити змістовність феномену, його прояв в умовах загроз і ризиків; (2) використання тріангуляції даних, методів та теоретичної тріангуляції (для запобігання суб'єктивності аналізу і формулювання висновків); (3) дотримання процедур контролю загроз валідності, що забезпечують цілісність інтерпретації та досягнення достовірності результатів.

Зважаючи важливість вибору критеріальних систем, які відповідають формі і задачам дослідження й означеним вимогам його організації, у вивченні СЗ використовувалися загальні для мішаних методів підходи щодо контролю загроз валідності Дж. Максвелл (описова (as descriptive validity), інтерпретативна (interpretive validity), теоретична (theoretical validity), узагальнення (generalizability) і оціночна (evaluative validity)) та Е. Губа & І. Лінкольн (критерій аутентичності (authenticity): справедливість (fairness), логічна автентичність (logical authenticity), навчальна автентичність (educative authenticity), каталітична автентичність (catalytic authenticity), тактична автентичність (tactical authenticity)) (Maxwell, J.A. 2002; Maxwell, J.A., 2005; Guba, E.G., & Lincoln, Y.S., 2005). Згідно підходу Дж. Максвелл описова валідність передбачає оцінювання точності викладення фактів, фіксування отриманих даних, формулювання висунутих припущень, мети, завдань дослідження. Слід зазначити, що у дослідженні враховувалася загроза валідності, яка може виникати в процесі аналізу наративів сучасників із різним досвідом. Інтерпретативна валідність передбачає формулювання значень, інтерпретацій, суджень щодо предмету дослідження, у

тому числі, на основі змістовних одиниць із текстів респондентів. При цьому, для запобігання загрози викривлення дослідниками текстів (експертних матеріалів, намірів опитаних, їх пояснень, трактувань тощо) співставляються і порівнюються дані, отримані мішаними методами. Теоретична валідність розглядається як валідність понять сформульованих у межах теоретичних побудов, та валідність розробленої системи аналізу. Зауважимо, що досягнення двобічної теоретичної валідності мало два вектори реалізації: внутрішній – узагальнення емпіричних даних та зовнішній – конструювання теоретичної моделі СЗ (Guba, E.G., & Lincoln, Y.S., 2005; Cook T. D., Campbell D. T., 1979; Kirk J., Miller M., 1986; Runciman W. G., 1983).

Також, в організації дослідження враховувалися сфери ризиків, які охоплює запропонований Е. Губа & І. Лінкольн критерій автентичності (authenticity): справедливість (fairness), логічна автентичність (logical authenticity), навчальна автентичність (educative authenticity), каталітична автентичність (catalytic authenticity), тактична автентичність (tactical authenticity) (Guba, E.G., & Lincoln, Y.S., 2005). Відповідність критерію справедливості досягалася тим, що вивчалися всі, без виключення, тексти, що пропонувалися опитаними та вибіркові наукові і соціально-політичні матеріали, дотичні до досліджуваної теми. Онтологічна та навчальна автентичність забезпечувалася залученням до співпраці експертів – таким чином нівелювався ризик викривлення і втрати даних щодо найбільш складних аспектів проблеми гуртування суспільства. Каталітична та тактична автентичність стосувалася слабо структурованих проблем, які потребували окремої уваги й їх дослідження за допомогою методів системного аналізу (фокус-груп, мозкового штурму тощо). Вибір представлених критеріальних систем запобігав ризику втрати достовірного формулювання висновків і рекомендацій.

У цілому, можна зазначити, що обраний шлях організації дослідження СЗ сприяв співвіднесенню позиції дослідників і респондентів і можливості використання, в подальшому, отриманих матеріалів у формулюванні основних положень соціально-психологічної концепції згуртованості суспільства.

Список використаних джерел

Cook T. D., Campbell D. T. (1979) *Quasi-experimentation: Design and analysis issues for field settings. Boston: Houghton Mifflin.*

Guba E. G., Lincoln Y. S. (1994). *Competing paradigms in qualitative research. Handbook of qualitative research. Thousand Oaks, CA: Sage, 105-117*

Guba, E.G., & Lincoln, Y.S. (2005) *Paradigmatic controversies, contradictions and emerging confluences. The Sage handbook of qualitative research. Ed. by Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. Thousand Oaks, Sage, 191-216.*

Kirk J., Miller M. (1986). *Reliability and validity in qualitative research. Newbury Park, CA: Sage.*

Maxwell, J.A. (2002) *Understanding and validity in qualitative research. The qualitative researcher s companion. Ed. by Huberman, A.M., & Miles, M.B. London, Sage, 37-64.*

Maxwell, J.A. (2005) *Qualitative research design: an interactive approach. Thousand Oaks, CA, Sage.*

Runciman W. G. (1983). *A treatise on social theory. Vol. 1. The methodology of social theory. Cambridge. Cambridge University Press.*

Духневич Віталій Миколайович
кандидат психологічних наук, снс,
провідний науковий співробітник відділу
психології політико-правових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
greyeyed76@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0115-5517

НОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА: ПІСЛЯ ДВОХ З ПОЛОВИНОЮ РОКІВ ВІЙНИ

Повномасштабне вторгнення росії поширення театру воєнних дій на всю Україну у лютому 2022 року сформувало найбільш вагомий виклик для як для держави, так і для громадян від початку існування України як незалежної та самостійної держави. Напевно можна говорити про те, що відбувається «перевірка на придатність або справжність» - чи має держава право на існування, чи готові її захищати та боронити люди, що тут живуть і т. ін.?

Чи змінилось життя для всіх без виключення громадян із початком повномасштабної війни? До певної міри так. Проте зміни ці різні. Для когось просто змінилась якість життя, інший навпаки – заробляє політичні та/чи економічні дивіденди в тій ситуації, що склалася. Хтось збагатився чи ще продовжує це робити зараз. Є ті, хто втратив не лише роботу чи дім, але й близьких і рідних. Є той, хто втік чи тікає від війни в іншу країну (відкрите питання – чи планує повертатися). А є й такі, хто, навпаки, взяв до рук зброю, і не обов'язково вогнепальну, і боронить те, у що вірить. Один чекав «своїх» і допомагав захоплювати органи влади, сприяв затриманню та катуванню активістів, колишніх (і не тільки) військових і простих громадян. А інший, навпаки, віддавав останнє, аби наблизити хоч на секунду, хоч на крок чи подих перемогу. Одні залишилися собою, не дивлячись ні на що, інших купили чи

залякали. Були ті, хто дистанціювався і продовжує це робити зараз, але були й такі, хто, навпаки, не міг залишатися осторонь.

Війна, як і будь-яке сильне суспільне потрясіння, поставило питання виживання та поділило світ на «своїх» та «чужих», об'єднало людей за певними принципами чи критеріями. До слова, в основі таких критеріїв можуть виступити ті, що викладені вище. На початку вторгнення, коли війська агресора стояли під Києвом відбулося, напевно, найбільше єднання громадян від початку проголошення незалежності. Волонтерство не просто отримало «друге» друге дихання («перше» друге дихання прийшло у 2014 році, коли рашисти анексували Крим та захопили частину Донбасу), воно набуло інших, більш особисто значущих якостей. Проте, зараз, після більше ніж 2,5 років повномасштабної війни, все більш виразними стають окремі психолого-правові, економічно-, соціально-, політико-психологічні «вади» життя суспільства, що мають значний вплив на його функціонування. Спробуємо окреслити деякі з них.

Але спочатку декілька слів про те, яким чином було організовано дослідження. Нас цікавило бачення майбутнього, можливих, імовірних та бажаних сценаріїв його розвитку. Чому саме бачення майбутнього? Ми вважаємо, що цей психологічний конструкт, що дозволяє гуртуватися чи об'єднуватися довколо когось або чогось, проти когось або чогось, задля когось або чогось (або включає декілька або навіть всі перелічені основи для єднання). Образ майбутнього – це та перспектива, яка визначає в кінці кінців характер та зміст активності та дій особи чи групи «тут і зараз» задля досягнення цього майбутнього, його зміни чи перешкоджанню появі небажаного майбутнього.

Тепер власне декілька слів про те як було організовано наше дослідження. Була використана якісна методологія задля виявлення тих основних смислів, що пов'язані з уявленнями про майбутнє. У західноєвропейській науковій літературі при дослідженні образу майбутнього згадується 1) бажане, 2) імовірне та

3) можливе. Ми також намагалися зрозуміти та побачити чи існує різниця між цими аспектами бачення майбутнього. Для цього ми використовували глибинні інтерв'ю. Ті, хто приймав участь у дослідженні, були розподілені нами на дві групи. До першої групи були віднесені експерти – особи що за своїм фахом та спеціалізацією займаються вивченням громадської думки та прогнозуванням політичних, економічних, правових, психологічних процесів життєдіяльності суспільства. У другу групу увійшли звичайні пересічні громадяни. На момент підготовки цієї доповіді нами було опитано п'ять експертів та п'ятнадцять громадян. Експертам було запропоновано сконструювати образ майбутнього держави, а пересічним громадянам ще й образ власного майбутнього. Щодо другої групи, зазначимо також, що у дослідженні взяли участь представники різних вікових та професійних груп. Наймолодшому з піддослідних було 16 років найстаршому - 72. Дослідження ще продовжується. Тут представлені попередні наші результати.

Тепер щодо наших результатів та певних узагальнень. 1) І в експертів, і в громадян, що приймали участь у дослідженні, образ майбутнього держави дуже складно розділити на бажаний, імовірний та можливий. Коли ми говоримо про експертів - фактично імовірний образ майбутнього виступає основою для конструювання смислів та побудови прогнозів. Образ можливого майбутнього нівелюється та зводиться в кінці кінців саме до імовірного, оскільки сама ситуація війни розглядається як динамічна та плинна. Більше того, прогнози стосуються більш віддаленої перспективи. Найближча перспектива, з цієї ж причини, мало прогнозована. Аспекти бажаного майбутнього в інтерв'ю не піднімаються, оскільки розглядаються як суб'єктивні та такі, що не відповідають ролі експерта. Цікаво, що і в пересічних громадян образ майбутнього також більшою мірою фокусується у площині імовірного.

2) Ключовими елементами індивідуальних образів бажаного майбутнього є уявлення про завершення війни, необхідність відбудови країни та забезпечення змін на краще. Значне місце в індивідуальних образах бажаного майбутнього займають уявлення про необхідність докорінного оновлення влади. Про це говорять в першу чергу пенсіонери, оскільки вважають, що влада своїми діями залишила їх поза межею виживання. Такі уявлення ґрунтуються на оцінках влади як корумпованої та несправедливої, що опікується лише питаннями власного збагачення та захисту власних дітей та забезпечення їхнього майбутнього. Існують сподівання, що у політику прийдуть «нові порядні обличчя» з тих, хто зараз зі зброєю у руках захищає нашу державу. Декларується необхідність запровадження жорстоких санкцій та покарань до тих політиків, посадовців та можновладців хто в умовах воєнного часу більше уваги приділяв власним, аніж загальним інтересам; покарань до тих, хто збагатився під час війни. Загалом, можна стверджувати, що основою образу майбутнього людей старшого віку (після 45 років і старше) виступають уявлення та сподівання про необхідність кращого життя для дітей та онуків. Власне майбутнє для них пов'язане із майбутнім молодшого покоління, підпорядковане ідеї необхідності виживання та відповідно дуже фрагментарне або взагалі не актуалізоване як образ.

Експерти ж зазначають, що питання справедливості можуть мати у найближчій перспективі значний конфліктний потенціал та визначати політичну та електоральну активність громадян.

3) Щодо основних проблем та викликів, про які говорять як експерти, так і пересічні громадяни, то тут варто згадати наступні:

- у зв'язку з війною виїхала значна частина молодого, конкурентного населення (в першу чергу це жінки та діти), вагома частина яких не повернеться (за умови, що вони облаштували власне життя в інших країнах, знайшли роботу чи навчаються і т. ін.). За оцінками експертів найбільше

повернуться тих, хто на даний час перебуває у Польщі, що пов'язано з певною соціально-політичною близькістю з українським суспільством;

- експерти відмічають також, що після завершення війни за кордон, до сімей, виїде частина тих, хто нині перебуває на фронті або в тилу та не має змоги приєднатися до близьких (піддослідні, що приймали участь у дослідженні, також відмічали цей пункт, проте його значення вбачається не настільки великим);
- значні втрати здорового населення, спричинені війною, необхідність відбудови країни імовірно призведуть до зміни міграційної політики, а значить мешканці Азії з часом будуть складати значиму частину населення та ринку праці. Загалом, це імовірно вплине на «потрет» України як держави (про це говорять лише експерти);
- необхідність реінтеграції осіб зі звільнених територій (Крим та ОРДЛО) в український політико-правовий простір (за умови, що таке звільнення буде). А також розмінування територій, де велися бойові дії;
- повернення полонених додому;
- відновлення найбільш постраждалих територій та інфраструктури.

Заїкіна Наталія Василівна
магістрант Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
nataliiazaikina80@gmail.com

ХІБУКІ-ТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Початок повномасштабної війни 24 лютого 2022 року назавжди розділив життя українців на до та після. Війна принесла у сім'ї українців біль, страждання, розпач, страх за життя і майбутнє. У цей час населення, особливо діти, потребували психологічної допомоги та підтримки. Особливо психологічних втрат, проявів тривожності зазнали діти шкільного віку.

Під час війни діти в різній мірі зіштовхуються з двома типами травматичних подій: несподівані травматичні події та довготривалі несприятливі події, що зумовлюють виникнення непродуктивних стратегій подолання труднощів. У результаті діти значно частіше, ніж їх однолітки без досвіду перебування на війні, страждають від таких проблем як тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, дисоціативні та поведінкові розлади. Особливо важко діти переживають втрату рідних у війні.

Військові дії вже вплинули на психіку українських дітей. Страх смерті, переживання за своїх близьких, тривожність, невпевненість у майбутньому – це все вони відчують кожного дня. Тому вивчення теми психологічної допомоги подолання тривожності у дітей шкільного вік стає все більш актуальним. І одним із варіантів, як допомогти дитині пережити події війни та не закритися в собі, є хібукі-терапія.

Під час роботи за методом хібукі-терапії було використано різні методи роботи: аналіз, синтез, узагальнення результатів спостереження, ігрові методи та

арт-терапевтичні техніки, ритмо-терапію, казкотерапію та бібліотерапію, ліплення та малювання песика з сумними очима.

Впровадження терапевтичного методу Хібукі-терапія, забезпечує зниження травмівних переживань у дітей шкільного віку, пов'язаних з військовими діями, та сприятиме розвитку їх життєстійкості.

Завдяки методу Хібукі-терапія були отримані такі результати в роботі саме з психологічною травмою у дітей. У 95% дітей, після проходження повного курсу (6-10 зустрічей) Хібукі-терапії, симптоми психологічної травми були повністю нівельовано.

Після проведеної роботи за методом ізраїльського психолога Дафни Шарон-Максимов з дітьми з ознаками тривожності, в тому числі і після втрати близьких, можна зробити висновок, що хібукі-терапія: має тривалий і стійкий ефект у роботі з дитячою травмою; збільшує резильєнтність кожної дитини; допомагає коригувати порушення емоційно-вольової сфери та сприяє оновленню психологічного стану дитини. Кожна особа, з якою було проведено хібукі-терапію знайшла собі нового друга, який допомагає не боятися.

Запропонований метод дає дитині стимул зосередити увагу на почуттях та потребах іграшкового песика, а також на ролі дитини як опікуна, тим самим пропонуючи відволікання від власних страхів та тривоги. Дбаючи про м'яку іграшку, дитина може розвіяти свої страхи та занепокоєння. Дуже важливо, що дитина починає себе почувати компетентним опікуном, а не неспокійною людиною, яка потребує допомоги. До цього процесу підключають батьків дітей, які отримують інструкцію про те, як треба дбати про Хібукі.

Застосування іграшки в корекції психічної травми особистості сприяє встановленню емоційного контакту, зняттю емоційної напруги, розвитку психічних процесів, розширенню світогляду про навколишній світ, профілактиці дезадаптивної поведінки. Іграшка спонукає дитину до ігрової діяльності, і

психолог використовує терапевтичний вплив гри, щоб допомогти дорослому або дитині у подоланні психологічних та соціальних труднощів, що перешкоджають особистісному та емоційному розвитку (Максимов (Шарон) Д., 2022).

Практика використання методу хібукі-терапії довела високу ефективність даної моделі зі зниження посттравматичних реакцій і стресу серед дітей, що постраждали внаслідок війни, в тому числі і після втрати рідних. Метод хібукі-терапії є важливим інструментом, який допомагає українським дітям впоратися із травмою війни, пережити втрату рідних. Важливість обійм, тактильного контакту для дітей неможливо перебільшити.

Отже, завдяки методу хібукі-терапії у дітей поліпшився настрій, на обличчях засяяла посмішка, з'явився апетит і бажання займатися спортом, знизилася стресозалежність. Це все відбулося завдяки Хібукі, бо він не просто іграшка-песик із сумними очима. Це прототип новонародженого немовляти у своєму розмірі та функціональному використанні: довгі лапи для обіймів (як мамині руки, що обіймають, заколихують, захищають); м'яка, шовковиста, приємна на дотик тканина (це про прийняття, безпеку, любов, теплоту); дзеркальні очі, у яких дитина може бачити себе й тим самим переносити на нього свої страхи й переживання; навчається розуміти себе, піклуватися про себе та інших, бути чутливою; еластичність іграшки дає змогу згорнути її як ембріон (це про повернення до початку життя, захист у материнському лоні, тепло, безпеку). Кожна деталь іграшки продумана і виважена, несе своє терапевтичне навантаження: і розмір, і форма, і колір, і фактура. Чого вартують тільки довгі лапи на заціпках, якими дитина може себе обійняти. Обійми – це проста й дивовижна річ, яка заспокоює дитину. Сила обійм знижує стрес, покращує настрій, дає відчуття безпеки, захисту, турботи (Максимов (Шарон) Д., 2022).

Використання Хібукі-терапії може сприяти подоланню психічних травм у дітей в умовах війни в Україні, підтримці та реабілітації психічного здоров'я тих

дітей, які постраждали не лише від війни а й інших несприятливих життєвих подій.

Список використаних джерел

Арт-терапія для дітей. 88 технік для роботи з найпопулярнішими запитами: метод. посіб. / Під редакцією Тетяни Курганської-К.:ТОВ «7БЦ», 2023.-296 с.

Максимов (Шарон), Д. (2022). Хібукі-терапія як метод подолання психічної травми у дітей в умовах війни. *Організаційна психологія. економічна психологія*, (3(27), 48-54. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.4>

Maksimov (Sharon), D. (2022). Transformation of mental trauma in children using the hibuki – therapy method. *Psychological journal*, 8 (2), 18 <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.3.2>

<https://imso.zippo.net.ua/wpcontent/uploads/2023/03/13%D0%9A%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D1%86.pdf>

<https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal/article/view/198/141>

Ігнатенко Аеліта Геннадіївна
студентка 6М-П(з) групи спеціальності 053 Психологія
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Глухівського національного педагогічного університету
ім.О.Довженка
aleksey_kutovyy2@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У БОЙОВІЙ ОБСТАНОВЦІ

Вступ Тривалість і масштабність трагедії війни вимагає інтенсивного наукового вивчення психологічних проблем учасників бойових дій. Результати таких досліджень мають стати основою як для підвищення ефективності виконання військовослужбовцями бойових завдань, так і для удосконалення процедур та інструментів психологічної допомоги військовослужбовцям.

Актуальність теми. Проблему вивчення особистості військовослужбовців у кризових умовах військової служби почали активно розробляти з початку 90-х років минулого століття (М. Андреев, В. Андросюк, С. Захарова, Л. Казміренко, Т. Левашова, А. Папкін та ін.). Водночас, недостатньо уваги надається дослідженням психіки військових у контексті особистісного та діяльнісного наукових підходів. Представники військової психології зазначають, що діяльність бійця під час війни характеризується специфічними рисами, оскільки її реалізація відбувається в умовах постійної загрози втрати здоров'я або, навіть, життя. Саме тому, обрана тематика є важливою як у науковому, так і соціальному контексті.

Наукові методи. За допомогою теоретичних методів (аналіз, синтез, узагальнення, моделювання), організаційних (поперечний зріз), емпіричних (тестування), статистичних (аналіз відсоткових тенденцій, кореляційний аналіз, інтерпретаційних (структурний метод) було

проведено уточнення психологічних особливостей військовослужбовців на матеріалах російсько-української війни.

Гіпотеза. Прояви психологічної адаптації військовослужбовців до умов бойової обстановки залежать від тривалості участі у бойових діях та інтенсивності бойових дій.

Результати дослідження. Формування психологічної підготовки ґрунтується на загальних психологічних механізмах реалізації психологічної готовності військових до бойових дій (Кремінь В.Г., 1999).

Досвід бойових дій передбачає наявність такої кризової ситуації, коли людина перманентно перебуває у сильному стресі, для подолання якого потрібно реалізувати суттєві вольові зусилля. Така тенденція має, зазвичай, виражені негативні наслідки: майже всі учасники бойових дій неминуче переживають трансформації фізичного та психічного стану, що призводить до виникнення психологічних проблем.

Стан учасника бойових дій видає реакцію на пережиті події: відбувається постракція на травмуючі події. У плані короткострокової перспективи при аналізі переживань людини, яка перебуває у ситуації військової небезпеки, більш коректно говорити не про емоційні, а про рефлексивні реакції на екстремальну ситуацію. Проте, поступово такі прояви набувають емоційного характеру (Терещук А.Д., 2017).

Ефективність управління емоційними станами визначається структурою вольового регулювання, рівнем інтелектуального розвитку і ступенем рефлексії (Корольчук М.С., 2003).

Результати вивчення поведінки людини в екстремальних ситуаціях свідчать про те, що поведінка військових відрізняється від поведінки в умовах інших кризових обставин. Військові зобов'язані продовжувати реалізацію бойового завдання, долаючи опір власної біологічної сутності. Тобто, виникає

внутрішній конфлікту між страхом і обов'язком, що, зазвичай, викликає більш яскраві переживання, ніж зовнішні події.

Висновки. Діяльність військових в зоні бойових дій детермінується впливом на особистість різних стресових факторів. Тривалість впливу таких чинників, а також їх травмуючий характер, можуть визначати появу трансформацій у психіці воїна, що знижують ефективність можливостей людини під час бою та можуть негативно проявлятися у звичайних, мирних умовах. Необхідно вдосконалювати процедури оцінювання психологічної придатності військовослужбовців, розширювати практику проведення групових та індивідуальних тренінгів на основі результатів діагностики.

Список використаних джерел

Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції: матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції (Київ, 26 травня 2016 р.). Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. К.: НУОУ, 2016. 400 с.

Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності / Підручник для студентів вищих навч. закладів. К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. 400 с.

Кремень В.Г. Психологія професійної діяльності офіцера: підручник [для вищих військових навчальних закладів]. Хмельницький: Академія ПВУ, 1999. 488 с.

Майстренко Т. М. Повернення з зони бойових дій. Пам'ятка для сімей військовослужбовців, які повернулися з зони АТО. Вид-во Євенок О.О., Житомир. 2015. 32 с.

Психологічне забезпечення працівників ОВС та військовослужбовців Національної гвардії – учасників антитерористичної операції: монографія / Л.А. Кирієнко, С.В. Кушнар'єв. К.: ДНДІ МВС України, 2015. 123 с.

Терещук А. Д. Психоемоційний стан і поведінка військовослужбовців, що повернулися із зони АТО. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. 2017. Т. XI: Вип. 15. С. 526–53.

Кириленко Валентина Граціянівна,
кандидатка психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології і туризму
Київського національного лінгвістичного університету
valentyna.kyrylenko@e-u.edu.ua
gravall10@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3727-1694>

ОСВІТА ЯК РЕСУРС САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Сучасний стан розвитку суспільства потребує й від його членів постійного і сталого (самопідтримуючого, життєздатного) розвитку. Останнє вимагає від особистості чіткого усвідомленого розуміння необхідності самоудосконалюватись, спираючись на власну ресурсність та враховуючи зовнішні і внутрішні стимули, що її формують.

Чаус С.Д. (2006: 26-33) дає наступне визначення поняттю «саморозвиток», яким ми будемо послуговуватись далі: «...це усвідомлений та керований самою особистістю процес, у результаті якого відбувається удосконалення фізичних, розумових і моральних потенцій людини, розгортання її індивідуальності». Процес саморозвитку немає досконалості та вичерпності, він здійснюється у різних формах: самоствердження, самовдосконалення, самоактуалізації, самореалізації та власного життєтворення. І основним чинником здійснення цього процесу є освіта.

Сучасна освіта поступово переходить на індивідуально орієнтовану парадигму, в рамках якої розвиток особистості розглядається як самоконструювання для самої себе та опосередковано для суспільства. Особистісно орієнтована освіта виступає як специфічна побудова освітнього процесу (мета, зміст, технології, варіативність, тощо), який спрямований на розвиток, та удосконалення особистісних якостей здобувача освіти, даючи тим самим певний ресурс для саморозвитку.

Сучасні педагоги (І. Зязюн, І. Бех, С. Сисоєва, І. Підласий та інші) вказують, що особистісно орієнтованим технологіям властива певна психологічна спрямованість, яка передбачає в першу чергу формування принципів саморозвитку особистості, накопичення знань та розвитку професійних і пізнавальних здібностей, розуміння необхідності самоосвіти. Самоосвіта в даному випадку як постійний процес здобуття необхідних знань конкретній людині, а освіта, на думку Г. Зборовського та О.Шукліна, є інструментом, самовиховання, самореалізації та самоактуалізації, де остання є умовою та основою для повноцінного здорового розвитку, освоєння культурного досвіду спільноти, для саморефлексії.

Продуктивність саморозвитку залежить від емоційного насичення діяльності людини, від ступеня значущості обставин, відносин, системи цінностей, духовності, психологічної культури й ресурсності людини.

Саморозвиток особистості відбувається в процесі здійснення провідної діяльності (в тому числі, й освітньої та професійної) у взаємодії структурних компонентів самосвідомості: когнітивного, емоційно-вольового, емоційно-ціннісного, мотиваційно-сміслового (П.Чамата, Р.Бернс, М.Боришевський, С.Максименко та інші).

Аналізуючи наукові роботи S. Hobfoll та його однодумців щодо розробленої ними теорії збереження ресурсу (COR), можна дійти висновку, що ресурс є базовим елементом стрес-ситуації, а особистісний ресурс людини визначає дію її ресурсної системи, що поповнюється за рахунок активного позитивного постстресового зростання. Модель проживання кожної життєвої стрес-ситуації є «збереження ресурсу».

Здобуття професійно орієнтованої освіти припадає на проживання нормативної кризи, викликаючи при цьому зміну соціальних ситуацій: перехід від звичного життя особи (наприклад, переїзд в гуртожиток), розширення

соціальних ролей (здобувач освіти, одногрупник, студент тощо), адаптація до нових умов життєдіяльності, хоча самі по собі ці соціальні ситуації не є стресогеними, хіба що за ними стоїть значна втрата ресурсних запасів. Нові умови життєдіяльності можуть спричинити й життєву кризу, яка проявляється у розширенні або зміні внутрішнього духовного світу особистості.

Ресурси особистості, зазначають Є. Денисенко, Н. Пенькова та О. Медведєва (2022), активізуються найчастіше в ситуації забезпечення окремих життєво важливих потреб (виживання, комфорту, професійної й соціальної самореалізації, тощо). Але ресурс в психологічній літературі розглядається як значний предиктор благополуччя та якості життя. За Hobfoll S. (1989), ресурси можна розподілити на групи: об'єктивні ресурси (ті, які є у людини (дім, матцінності та інші); соціальні ресурси (робота, посада, звання, одруження та інші); особистісні ресурси (персональні характеристики); енергетичні ресурси (ЗУН, фінанси, інвестиції тощо). Вони тісно взаємопов'язані та представляють собою ресурсну систему особистості.

Освіта, а саме професійно орієнтована з варіативною складовою, представляється нам як можливість ресурсного шляху саморозвитку особистості, оскільки освітнє середовище є специфічною сукупністю умов та впливів на формування й розвиток людини.

Отже, освіта впродовж життя є основою для розвитку особистості та її самореалізації, оскільки освіта є особливим типом культурного змісту та певним соціальним капіталом особистості, її ресурсом, який людина отримує в процесі взаємодії з освітньою мережею, використовуючи ці надбання в свою користь (професійний розвиток, культурний розвиток, соціальний розвиток), проявляючи при цьому власну активність.

Список використаних джерел

Чаус, С.Д. (2006). Самоактуалізація особистості як філософська проблема. *Культура і сучасність: альманах*. Київ: ДАККиМ. 1. 26-33

Поліщук О.М. (2016). Ресурси саморозвитку особистості. *Психологія саморозвитку особистості: збірник наукових праць*. Чернівці-Київ. 64-82.

Утюж І.Г. (2007). Освітній потенціал особистості: *монографія*. Запоріжжя: ТОВ «КСК – Альянс».

Hobfoll S. (1989). Conservation of resources. A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*. 3. 513-524.

Hobfoll S.E. (2011). Conservation of resource caravans and engaged settings. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 84. 116-122.

Hobfoll Stevan E. (2012). Conservation of Resources Theory: Its Implication for Stress, Health, and Resilience. January. DOI:[10.1093/oxfordhb/9780195375343.013.0007](https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195375343.013.0007)

Денисенко Є.В., Пенькова Н.Є., Медведєва О.В. (2022). Психологічні ресурси особистості в умовах життєвої кризи. *Габітус*. 42. 142-146. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208>.

Ковальчук Володимир Володимирович
студент групи 6М-П(з) спеціальності 053 Психологія
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Глухівського національного педагогічного університету
ім.О.Довженка
juristnmc@gmail.com

АДАПТАЦІЯ КОЛИШНІХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ТРУДОВИХ КОЛЕКТИВАХ: СОЦІАЛЬНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ, ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Вступ. Війна формує багатотисячні маси людей, які після демобілізації повертаються до мирного життя, отже одним з ключових суспільних завдань на теперішній час та перспективу є сприяння соціальному захисту ветеранів та членів їхніх сімей, забезпечення належних прав і гарантій державної підтримки, реінтеграція колишніх військових до активного суспільного життя, збереження і відновлення їх фізичного та психічного здоров'я, сприяння у працевлаштуванні.

Актуальність теми полягає у тому, що, хоча проблеми соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій нині і досліджуються такими вітчизняними і зарубіжними науковцями: В. Алещенком, Н. Бідюком, А. Бірюченком, Ю. Венковичем, В. Гречаніновим, О. Ковальчуком, А. Красильщиковим, С. Кучеренком, Л. Кругловим, О. Миленним, В. Мулявою, В. Осьодлом, О. Саськом, О. Сафіним, Т. Стародуб, О. Хміляром та ін., проте недостатнім є рівень наукового осмислення соціальних, психологічних, правових аспектів адаптації колишніх військовослужбовців саме у трудових колективах, зокрема, вивчення ролі роботодавців та профспілкових організацій у цьому процесі.

З метою вивчення стану розробленості досліджуваної проблеми використовувались: загальнонаукові теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення), емпіричні методи (анкетування, тестування) для визначення

ключових проблем та особливостей адаптації колишніх військовослужбовців у трудових колективах.

Гіпотеза. Ефективність адаптації колишніх військовослужбовців у трудовому середовищі зумовлена системною підтримкою оточення, залученням особи до спеціальних програм і заходів, а також особистісними чинниками.

Результати дослідження. Соціальний стан військовослужбовців, особливо безпосередніх учасників бойових дій після демобілізації характеризується кризою ідентичності. Значна кількість колишніх військовослужбовців скаржаться, що вони не можуть знайти розуміння в суспільстві, в сім'ї, відчують труднощі при спілкуванні з колегами по роботі. Повертаючись додому після виконання своїх обов'язків, більшість українських військових «можуть потребувати висококваліфікованої» психологічної допомоги впродовж тривалого періоду часу (Назаренко І. І., Якимець В.М., Печиборщ В.П., 2019). У бізнес-середовищі поширюється практика створення спеціальної посади «ветеран-офіцера» та впровадження адаптаційних заходів для працівників, які повертаються на свої робочі місця після військової служби, зокрема: програми медичного страхування, консультації психолога для ветерана та членів сім'ї, перекваліфікація у разі потреби, тренінги для персоналу з питань реінтеграції, створення спільноти ветеранів, вшанування пам'яті загиблих, підтримка їх родин тощо.

Висновки. З метою успішної професійної адаптації у колишніх військовослужбовців необхідно знизити рівень тривожності, сформувати почуття безпеки, навчити ефективній комунікації з колегами по роботі, сформувати бачення життєвої перспективи. Цьому можуть допомогти спеціальні програми по роботі з ветеранами (зокрема, запровадження посади «ветеран-офіцера» та виділення відповідних ресурсів), психологічні тренінги, спеціальні заходи

підтримки у Колективному договорі, що укладається між адміністрацією підприємства та профспівковою організацією.

Список використаних джерел

Артеменко, А., Батаєва, К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС: монографія. – Харків: Вид-во ХГУ «НУА», 2022. – 192 с.

Кучеренко С.М, Хоменко Н.М Організаційні особливості соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, до умов мирного життя. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2017. Вип. 21. С. 66–74.

Кондюкова В. В. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців силових структур, звільнених у запас: навч.-метод. посібн. Київ : Гнозіс, 2013. - 116 с.

Назаренко І.І., Якимець В.М., Печиборщ В.П. Проблемні питання психологічної реабілітації ветеранів учасників антитерористичної операції та військовослужбовців операції об'єднаних сил в Україні (аналітичний огляд літератури). Україна. Здоров'я нації. 2019. № 1 (54) С. 48–58.
https://foundationdv.com/sitstatic/Uzn_2019_1_10.pdf

Люди війни: навчальний посібник. К.: Видавництво психологічної літератури «Психобук», 2023. - 150 с.

Колодич Олена Володимирівна
директор відділення - «Відділення «Черкаське N4»,
керівник відділення Преміум,
Центральне макрорегіональне управління, ПриватБанк ,
olena4704730@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ РІВНЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Стресостійкість є важливим фактором психічного здоров'я, який дозволяє людині успішно долати труднощі та виклики. У студентів, особливо психологічного факультету, високий рівень стресостійкості необхідний для майбутньої професійної діяльності. В даному контексті дослідження динаміки розвитку цього показника дозволяє виявити чинники, що впливають на зростання або зниження стресостійкості в процесі навчання.

Вивчення стресостійкості в контексті професійної підготовки майбутнього психолога в динаміці повинне розглядатись не лише з позиції набуття ним професійних знань та особистісних якостей, але і з позиції формування готовності майбутнього психолога до особистісно-професійної соціальної адаптації, подолання стресу, і, відповідно, до його майбутньої професійної діяльності (Хуртенко О.В., 2020).

Метою дослідження є вивчення змін рівня стресостійкості у студентів психологічного факультету протягом періоду навчання. Основними завданнями є:

- Оцінка початкового рівня стресостійкості студентів;
- Аналіз змін цього рівня протягом навчання;
- Виявлення факторів, що сприяють підвищенню або зниженню стресостійкості.

Для вимірювання рівня стресостійкості використовуються психологічні тести, зокрема:

- Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса та Рея;
- Методика "Шкала стресу" (Perceived Stress Scale, PSS);
- Інтерв'ю та опитування серед студентів щодо факторів, які впливають на їхній рівень стресу.

До чинників, що знижують стресостійкість, можна віднести: зниження інтересу до спеціальності; непорозуміння з однокурсниками; конфлікти з викладачами; надто низька академічна успішність протягом семестру; недостатнє розуміння або брак знань з певних предметів; надмірне або недостатнє навчальне навантаження; необхідність опрацювання великих обсягів навчальної інформації; дисбаланс у розкладі та часті його зміни; пропуски занять з якогось предмету; невиконані індивідуальні завдання, лабораторні роботи чи інші проекти; висока інтенсивність складання іспитів та заліків; значний дефіцит часу; наявність тривоги через невизначеність результатів навчання та власне професійного майбутнього; конфлікт ролей; переживання через можливість відрахування через низькі бали (Жигайло Н., 2022).

До особистих каталізаторів стресу належать: незадовільні умови проживання чи праці (некомфортний рівень температури, недостатнє освітлення чи часті вимкнення світла з-за дефіциту енергопотужності, шумна атмосфера тощо); брак сну; застуда або сезонні захворювання; відчуття відповідальності перед рідними; страх втрати престижу в групі; невміння ефективно планувати час; сварки або конфлікти з близькими; напружена психологічна атмосфера в навчальному закладі; низька мотивація та нестабільна самооцінка; інші індивідуальні фактори.

Ці чинники викликають емоційне виснаження, почуття тривоги, провини та інші негативні стани. Окрім того, стрес, пов'язаний з війною, проявляється у підвищеній тривожності, порушеннях сну, панічних атаках під час повітряних тривог або перебування в укриттях, страху за власну безпеку, перепадах настрою, погіршенні пам'яті, зниженні уваги та концентрації, труднощах у навчанні й зменшенні бажання комунікувати (Жигайло Н., 2022).

За І. Мартинюк, у процесі навчання студентів у ЗВО можна умовно виділити такі етапи: адаптаційний (перший курс), постадаптаційний (другий– третій курси) та завершальний (навчання на випускному курсі). Кожен із цих періодів характеризується специфічними завданнями, які студенти повинні виконувати, що нерідко супроводжується подоланням стресових ситуацій (Мартинюк І., 2018).

Згідно з дослідженнями С. Пухно, найбільша кількість стресових переживань у студентів припадає на перший рік навчання у закладі вищої освіти. Результати показали, що у студентів 1-го курсу рівень стресостійкості був нижчим, ніж у студентів старших курсів. Це може бути пов'язано з процесом адаптації до навчального середовища та нових соціальних викликів. На 2-3 курсах спостерігалось підвищення стресостійкості завдяки набуттю академічних знань та практичного досвіду. У студентів 4-го курсу рівень стресостійкості знову знижувався через збільшення навчального навантаження та підготовку до закінчення навчання (Пухно С., 2023).

Виявлено кілька основних факторів, які впливають на рівень стресостійкості студентів:

- соціальна підтримка. Студенти, які мають хорошу підтримку від друзів, родини та викладачів, показують вищий рівень стресостійкості;

- психологічні техніки. Оволодіння техніками релаксації, управління емоціями та стратегіями подолання стресу сприяє підвищенню стресостійкості;
- особистісні якості. Риси характеру, такі як оптимізм, впевненість у собі та здатність до саморефлексії, позитивно впливають на рівень стресостійкості.

Дослідження показало, що рівень стресостійкості студентів психологічного факультету змінюється протягом навчання, причому найнижчі показники спостерігаються на початкових і фінальних етапах. Для підвищення стресостійкості студентів необхідно впроваджувати у навчальний процес програми психологічної підтримки, особистісні тренінги з управління стресом та можливість розвитку навичок саморегуляції.

Список використаних джерел

Афанасенко, Л., Мартинюк, І., Омельченко, Л., Шамне А., Шмаргун, В., & Яшник, С. (2018). *Психологія стресостійкості студентської молоді*. Видавничий центр НУБіП України.

Жигайло, Н., Шолубка, Т. (2022). Формування психологічної стійкості студентів ЗВО під час війни. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 14, 3-14.

Пухно, С. (2023) Стресостійкість студентів закладів вищої освіти як психологічна проблема. *Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія*, 1, 44-48.

Хуртенко, О.В., Якимчук, І.П. (2020). Готовність до професійної діяльності майбутнього психолога у контексті його професійної адаптації. *Вісник Національного університету оборони України*, 1 (54), 186-192.

Коробка Лариса Миколаївна
кандидат психологічних наук, с. н. с.
Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України
larisakorobka@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-9306-0624

СПІЛЬНОТНІ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Проблема ідентичності українців в умовах війни постає одним із головних дискурсів і в повсякденному житті, і в наукових дослідженнях. Новітні виклики, які постали внаслідок повномасштабної агресії рф проти України зумовлюють необхідність здійснення соціально-психологічної рефлексії щодо особливостей прояву спільнотних ідентичностей та тенденцій їхнього розвитку в цих умовах.

При аналізі змін, які відбуваються з ідентичностями в умовах суспільних трансформацій внаслідок війни, розв'язаною рф проти України, важливо акцентувати увагу на тому, що ідентичності як процес, умова буття чи становлення, постійно оновлюються, утверджуються або видозмінюються як на рівні індивіда, так і на колективному рівні. Колективні ідентичності знаходяться в процесі узгодження, утвердження або зміни завдяки індивідам, які ідентифікують себе з означеною групою, спільнотою та діють від її імені.

Поняття колективної ідентичності використовується нами для позначення ідентичності спільноти в цілому. Відповідно спільнотну ідентичність ми визначаємо як багаторівневий системний конструкт, що формується внаслідок осмислення особою своєї належності до певної спільноти та суб'єктивного ставлення до цієї належності на основі стійкого емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і сприйняття як власних, спільних норм і цінностей. Особа має стільки ідентичностей, скільки спільнот до яких вона

реально або номінально належить та, які різняться за суб'єктивною важливістю (Коробка, 2023).

Вплив війни, розв'язаної росією проти України, та її наслідків на життєдіяльність людей ми розглядаємо як соціально травмівний, адже війна зачепила різні аспекти життєдіяльності людей, зруйнувала нормальне прогнозоване життя українців, вплинула на трансформацію як поведінкових сценаріїв, так і на процеси соціальної категоризації та актуалізувала потребу усвідомити, пояснити події, пов'язані з війною, застосовувати стратегії зараджувальної поведінки.

Водночас травмівний досвід, як свідчать наші дослідження (Коробка, 2019), може сприяти активізації відновлювальних зусиль, знаходженню нових сенсів та цілей, посиленню здатності переробляти себе і приводити до позитивних змін на рівні особистості, спільноти, соціуму і, відповідно, до переосмислення і трансформації як індивідуальних, так і колективних спільнотних ідентичностей.

З метою виявлення особливостей прояву спільнотних ідентичностей, тенденцій їхнього розвитку в умовах повномасштабної війни, розв'язаної рф проти України, було проведено дослідження в якому взяли участь представники педагогічної спільноти (1294 особи – вчителі шкіл, вихователі дошкільних закладів освіти, психологи та соціальні педагоги закладів освіти із Сумської, Рівненської, Запорізької та Дніпропетровської областей України), результати якого більш докладно представлено в нашій публікації (Коробка, 2023).

За результатами дослідження наявності і ступеню ідентифікації респондентів за низкою параметрів, їхнього ставлення до різних аспектів спільнотних ідентичностей та особливостей їх прояву в умовах російсько-української війни виявлено тенденції укріплення національної і громадянської ідентичностей (зафіксовано високий рівень визначеності та валентності

(позитивності) національної ідентичності; високий рівень патріотизму й активності громадянської позиції представників педагогічної спільноти) та зміну самого значення належності до української нації, що виявляється у зміні ставлення до державних символів, до Збройних сил України та до української мови, яке значно покращилося від початку повномасштабної агресії, та в посиленні відчуження від радянської ідентичності, російської мови та від росії як країни агресора.

Здійснений аналіз дозволяє висувати, що попри травмівний вплив війна постала запорукою збереження державного суверенітету і майбутнього українців як нації та виступила в якості найбільш виразного подразника активізації національної свідомості та ідентичності представників педагогічної спільноти з початку повномасштабної агресії росії проти України.

Список використаних джерел

Коробка, Л. М. (2023). Види спільнотних ідентичностей: проблеми трансформації та взаємодії в умовах війни. *Проблеми політичної психології. НАПН України, Ін-т соціал. та політ. психології*. 13 (27). 86-97.

Коробка, Л. М. (2019). Адаптація спільноти до суспільних змін унаслідок воєнного конфлікту: від переживання травми до відновлювальних зусиль та розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 4. 176–182.

Коробка, Л.М. (2023). Особливості прояву спільнотних ідентичностей в умовах війни (на прикладі педагогічної спільноти). *«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*. 12 (26). 741-754.

Кочубейник Ольга Миколаївна,
доктор психологічних наук, головний науковий співробітник відділу
психології політико-правових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
kochubeynyk@gmail.com
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-6460-8494>

УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ: ЯК ВОНИ ПОВЕРТАТИМУТЬСЯ ДОДОМУ?

З початку 1990-х років міжнародне співтовариство переконане, що підтримка репатріації біженців є ключем до успішного післявоєнного відновлення та примирення в зруйнованих війною країнах.

Повернення біженців і переміщених осіб було важливим компонентом мирних угод з початку 1990-х років, які уряди-донори та міжнародні організації висунули як важливу передумову для післявоєнної реконструкції в країнах із такими різними історіями та моделями конфліктів, як Камбоджа, Гватемала, Східний Тимор, Боснія і Герцеговина.

Крім того, повернення та реінтеграція біженців часто використовувалися як індикатор міцності держави, тобто свідчили про успіх політичного процесу, який ґрунтується на примиренні та здійснюється в напрямку справедливості та демократії західного зразка.

У випадку з Україною зв'язок між успішною післявоєнною реконструкцією та поверненням біженців, їхньою реінтеграцією також зараз інтенсивно наголошується, про що свідчать різноманітні публічні арени.

Риторика є доволі однозначною : якщо Україна хоче бути відновлена як країна, а українці – збережені як нація та ідентичність, українські біженці мають повернутися на батьківщину. Тому зусилля і міжнародних організацій, і науковців спрямовані на пошуки тих стимулів, які лежать в основі прийняття рішення про повернення, і на пошуки тих форм допомоги, які необхідні для успішної реінтеграції після повернення.

Відповідями на обидва питання є, як правило, низка рекомендацій та форм допомоги, які лежать у різних сферах організації суспільства, найчастіше – у економічній, соціальній, політичній, правовій та психологічній. Проте, за даними моніторингу різних програм сприяння репатріації та реінтеграції, їхня ефективність оцінюється як «скромна».

І, відповідно, виникає ще одне питання: чому такою низькою є ефективність усіх програм сприяння.

На наш погляд, причини низької ефективності цих програм можна тлумачити як наслідок певної «дискурсивної ригідності» в тій документації, якою організується й регулюється надання різноманітної допомоги біженцям при їхньому поверненні в країну походження.

Центром більшості дискурсів є так званий «міф про повернення», тобто припущення, що біженці вважають країну, яку вони змушені були залишити, рятуючись від війни, своїм рідним та ідеальним «домом»; тим місцем, у яке вони або їхні нащадки обов'язково повернуться, коли життя у цій країні нормалізується. Іншими словами, сутність цього міфу можна передати таким чином: вимушене переміщення в умовах війни, вириває людину з її рідної території, примушує її до страждань на чужій землі, а тому вона (людина) зберігає ностальгічний сум, тугу та зв'язок з а батьківщиною й прагне повернутися додому.

Наслідками такої інтерпретації є впевненість у тому, що між місцем (територією, країною) і людиною існує природний зв'язок, оскільки людина отримує свою ідентичність на основі певної території. А тому фактичне повернення біженця «додому» майже автоматично сприяє відновленню «природного порядку рядку речей», або «світового порядку».

Проте, як свідчить практика та сучасні соціологічні та психологічні дослідження, цей міф є лише міфом, у тому сенсі, що він є хибною, але

усталеною інтерпретації поведінки біженців, тому усі концепції, що сприймаються на міф про повернення, мають низьку пояснювальну спроможність, а прогностичні можливості таких концепцій є ще нижчими.

Отже, слід констатувати «кризу нативного повернення» і відшукати *інші* положення, які дозволять побудувати концепцію із вищою пояснювальною та прогностичною спроможністю.

По-перше, очевидно, слід відмовитися від поширеної тези про те, що біженець зберігає зв'язок з батьківщиною протягом усього свого перебування за кордоном. І цей збережений зв'язок є тим, що спонукає його колись повернутися. Саме цим пояснюють такі ностальгійні прояви в поведінці біженців, які успішно інтегрувалися в інше життя, мають роботу, житло, їхні діти отримують освіту в країні захисту, але вдома святкуються «рідні» свята, стоять сувеніри, що нагадують батьківщину, готуються страви, до яких звикли...

Натомість слід запропонувати інший погляд на ситуацію. Той, хто перетинає державний кордон, уже розірвав зв'язок з батьківщиною. Він уже готовий жити в іншій країні. Він уже залишив житло, майно, родичів та друзів. І з огляду на цю готовність і цей розрив потрібно говорити про іншу динаміку зв'язку із країною походження. Цей зв'язок не є неперервний. Натомість існує розрив. І далі досвід біженця буде регулятивом того, як швидко відновиться (і чи відновиться загалом) зв'язок із країною походження.

Якщо взяти до уваги, що більшість сучасних вимушених мігрантів походять із охоплених війною країн і умов, які загрожують життю, можна з певною впевненістю стверджувати, що травматичні події, яких вони, швидше за все, зазнали, безсумнівно примушують їх переосмислити сприйняття рідної країни, змінити ставлення до неї. Тому біженець не зберігає зв'язок з батьківщиною, навпаки, він повинен його відновити після розриву.

Крім того, ідея нативного повернення виявляє свою вразливість у способах інтерпретації самого факту повернення, насамперед того емоційного тла, яким супроводжується переїзд. Швидше за все, людина, яка повертається у повоєнну країну, буде переживати амбівалентні почуття, усвідомлювати досить неоднозначне ставлення до своєї країни, принаймні на початкових етапах повернення, оскільки радість від зустрічі з рідною землею буде затьмарюватися спогадами про травмівні події та втрати. І якщо еміграція дозволила вимушеному мігранту втекти від небезпечностей, полишити осторонь обставини свого минулого, то повернення змушує його повернутися обличчям до негативних спогадів, знову їх пережити, знову оплакувати втрати.

Варто також звернути увагу, що ідея нативного повернення не враховує того факту, що інтенсивність зв'язків із «рідним домом» та туга за ним не є статичним утворенням, а змінюється відповідно до актуального політичного та соціально-економічного статусу біженця. Численні дослідження констатують наявність оберненого взаємозв'язку між силою намірів біженця повернутися назад і його поточним соціально-економічним статусом та рівнем життя в місці переселення. Спільним знаменником є висновок: що вищим є рівень життя в країні захисту, то нижчою є рішучість повернутися в країну походження. Намір повернутися кристалізується і зміцнюється мірою того, як мігрант усвідомлює свою нездатність успішно інтегруватися в середовище країни захисту через мовний бар'єр, неконкурентоспроможність на ринку праці, культурні відмінності, неприйняття з боку місцевих мешканців тощо. Отже, біженець здебільшого приймає рішення про повернення тоді, коли втрачає надію на успішну інтеграцію в країні захисту або переїзд до третьої країни.

Таким чином, замість того, щоб тлумачити повернення біженців як одноразовий і остаточний переїзд до країни або місця і будувати на такому тлумаченні програми сприяння репатріації та реінтеграції, варто змінити

визначальні положення в ідеології цих програм. Зокрема, мова повинна йти про те, що повернення краще концептуалізувати як динамічний, тривалий і відкритий процес, який може розтягнутися на довгі періоди часу, передбачає мобільність між країнами походження та (колишнього) захисту, а також наявність активних зв'язків з людьми та ресурсами в обох країнах.

Переосмислення повернення біженців з точки зору такої транснаціональної належності також означає формування нових способів концептуалізації потенціалу повернення великої кількості біженців з-за кордону. Іншими словами, повернення не обов'язково є одноразовою та остаточною подією, а особам, які повертаються, може знадобитися тривалий час на те, щоб зробити свій остаточний вибір. І що, на наш погляд, ще більш важливо, для тих, хто повертається до повоєнної країни, підтримання зв'язків із країною захисту може виступати своєрідним «психологічним гарантом» того, що існує альтернатива. Адже у повоєнних ситуаціях повернення, як правило, переживається як ризиковане рішення, що потребує різних видів гарантій на цьому шляху.

Очевидно, можна говорити про два види стратегій такого «неостаточного» повернення, хоча вони не виключають один одного. Обидві стратегії передбачають, що повернення може розтягнутися на тривалий період часу, може включати різні етапи, а також «початковість» повернення членів родини і потребуватиме значних переміщень між країнами. Але відмінності між стратегіями можуть полягати у тому, що перша з них передбачатиме створення більш постійної та «об'ємної» бази в країні походження, а після переїзду – підтримання мірою необхідності активні зв'язки за кордоном, лише на певний котрий час повертаючись до країни захисту. Друга стратегія передбачає протилежне: короткочасні перебування в країні походження, скажімо шляхом регулярних візитів або більш-менш тривалого перебування, зберігаючи при цьому свою «об'ємну» базу в країні притулку..

Обидві категорії безстрокового повернення базуються на безпечній основі для подальшого проживання в країні захисту. У парадоксальному сенсі отримання громадянства в країні захисту робить повернення до України більш ймовірним, оскільки існуватиме «запасна позиція» на випадок невдачі. Однак реалізація і першої і другою стратегії означає, що законодавства країн мають створити для цього правову основу.

Курлук Віта Вячеславівна,
студент 6М-П(з) групи спеціальності 053 Психологія
ННІ Педагогіки і психології
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка
kurlukv@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДЕКОМПРЕСІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Особливі (екстремальні) умови діяльності висувають підвищені вимоги до практичної діяльності військовослужбовців. Особливої актуальності зазначене питання набуває під час безпосередньої участі у в ООС. Постійна загроза для життя, висока відповідальність за прийняті рішення, виконання ускладнених функцій, переробка великих обсягів інформації, тривалість перебування і монотонність роботи в умовах очікування сигналу до екстремальної діяльності є основними чинниками, що характеризують діяльність військовослужбовця під час виконання завдань у ООС і викликають у особового складу психологічну та фізичну втоми, перевантаженість, тривожність, невпевненість у власних силах, що свідчить про значні витрати ресурсів особистості, їхнє поступове виснаження (Якимець В.М., 2022).

Актуальність дослідження полягає в уточненні та визначенні ролі психологічної декомпресії в процесі соціально-психологічної адаптації військовослужбовців та вивченню психологічної декомпресії, як умови набуття особистістю позитивного досвіду по завершенню участі в бойових діях під час захисту територіальної цілісності Батьківщини.

В дослідженні використовувалися такі методи, як спостереження, бесіда, дебрифінг, психоемоційна саморегуляція, тілесно-орієнтована терапія, індивідуальне психологічне консультування (за запитом), групове психологічне відреагування, опитувальник первинного психологічного скринінгу, первинний скринінг посттравматичного стресового розладу Primary Care PTSD Screen PC-

PTSD міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій (військовий варіант), шкала оцінки впливу травматичної події (англ. Impact of Event Scale, скор. IES-R) спрямована на виявлення симптомів посттравматичного стресового розладу і оцінку ступеня їх вираженості. Вправи з психоемоційного та психофізіологічного розвантаження – “Повітряна куля”, “квадратне” дихання.

Результати дослідження. До проведення заходів декомпресії залучалось 36 військовослужбовців (100%). За результатами опитувальника первинного психологічного скринінгу, первинного скринінгу посттравматичного стресового розладу, шкали оцінки впливу травматичної події – військовослужбовців, які потребують подальшого відновлення фізичного та психологічного стану (в реабілітаційних заходах) у центрах відновлення III та IV рівня не виявлено.

Групою контролю бойового стресу були проведені групові вправи для релаксації та зняття м’язової напруги, заземлення. Під час проведення тренінгів та групових занять також було проведено групові бесіди, індивідуальні бесіди за потреби військовослужбовців. Під час проведення медичного огляду військовослужбовців, проблем зі здоров’ям – не виявлено. За результатами психодіагностики та індивідуальних бесід було виявлено військовослужбовця, який потребує додаткової уваги та діагностики (молодший сержант Соловка Віктор Михайлович).

До позитивних моментів можна віднести, що військовослужбовці проходячи заходи декомпресії легко йшли на контакт, мали позитивний настрій при проходженні вправ й тренінгів.

До проблемних питань відноситься що під час початку декомпресії деякі військовослужбовці починають говорити “Я нормальний, я здоровий. Навіщо мені декомпресія?”. Таку ж думку на початку підтримувало і командування дивізіону. Після бесід думка була змінена. Інша проблематика це знаходження особового складу на бойових позиціях терміном в 6 місяців, військовослужбовці

протягом всього терміну не бачили своїх рідних та близьких, тільки по відео зв'язку.

Висновки. Отже, можна визначити, що декомпресія взаємопов'язана з такими дефініціями, як психологічна допомога, реадптація, реабілітація, ресоціалізація. Феномен «реабілітація» вживається в різних галузях, зокрема, психології, медицині, психіатрії, соціології, педагогіці. У той час, як поняття «декомпресії» застосовують при характеристиці системи реабілітації в роботі з військовослужбовцями. Метою процесу декомпресії є збереження та відновлення ресурсів особистості військовослужбовці, психологічної витривалості та стійкості після довготривалого розгортання в екстремальних та складних умовах виконання службових обов'язків, які, в свою чергу, насичені значною кількістю оперативних стресів, які зовсім не сприяють професійній придатності таких фахівців.

Основною метою програми декомпресії мають складатись з фізичного відпочинку в місцях без загроз життю та здоров'ю. Це сприяє інтеграції в сімейне та цивільне життя, розслабленню, заохочує до роздумів та спокійного обговорення відповідного досвіду, зниженню стигматизації фахівців, вмотивованості до пошуку допомоги. Така програма має бути представлена військовослужбовцям, як система винагороди та заохочення за складне та тривале перебування в зоні лиха чи бойових дій. Така система є ефективною у випадку безперервності реабілітаційних процедур, які повністю маю забезпечуватись відповідними кваліфікованими працівниками та відповідним фінансовим забезпеченням.

Список використаних джерел

Гарантована психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – складова національної безпеки / В.М. Якимець та ін. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2022. № 3(93). с. 41–50.

Досвід використання психологічної декомпресії в Збройних Силах країн НАТО / А. Безпалько. Збірник наукових праць. 2019 № 4 (15). с. 30–41.

Інструкція з організації психологічної декомпресії військовослужбовців Збройних Сил України, затвердженого наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 27.12.2018 № 462.

Порядок надання психологічної допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України, затвердженого наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 02.05.2024 №174.

Мазурик Олег Володимирович

Доктор соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин, факультет соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

olegmazuryk@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4531-7023>

Широкова Маргарита Сергіївна

Кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин, факультет соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

shyrokova@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0055-4460>

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПРОФЕСІЙНУ АКТИВНІСТЬ

ФАХІВЦІВ З ОЦІНЮВАННЯ: НОВІ РЕАЛІЇ І ВИКЛИКИ

Війна, що триває в Україні вже майже 2 роки, суттєво вплинула на професійну діяльність кожного працівника. Цей вплив є різним в залежності від регіону, виду і сфери діяльності тощо. Різною є і реакція людей на ці зміни відповідно до віку, статі, сімейного стану, соціально-психологічних особливостей і т.д. Втім, можна назвати основні чинники, які впливають на професійну активність людей та ефективність їхньої роботи: загроза життю через авіаційні, ракетні і артилерійські обстріли; турбота за близьких і рідних, що відволікає від виконання обов'язків; психологічна напруга; страх і невпевненість у завтрашньому дні тощо.

Не обійшла ця проблема і фахівців з оцінювання. Актуальність її дослідження обумовлена тим, що якість оцінювання в будь-якому середовищі значною мірою залежить від професіоналізму команди оцінщиків. В контексті війни вибір «правильних» людей має ще більшу вагу для забезпечення незалежності та надійності інформації, а також загальної довіри до оцінювання.

В спеціалізованій літературі дослідження впливу війни на діяльність фахівців з моніторингу і оцінювання (MiO) не є достатньо поширеними.

Наприклад, Стандарти ОЕСР описують вимоги до фахівців з оцінювання, але не те, як запобігати негативним впливам від війни. Тим не менш, Стандарти надають важливі рекомендації, наприклад, щодо формування групи для проведення оцінювання з членів, які володіють додатковими навичками, придатними до виконання поставлених завдань в складних умовах конфліктів. Особливу увагу приділяють здатності діяти неупереджено, бути чутливим до конфліктогенів і гендерних/етнічних аспектів (OECD, 2012). Подібні рекомендації ми знаходимо в керівництві: Humanitarian Needs Assessment: The Good Enough Guide (Humanitarian, 2014). Одна з останніх книг, що присвячена оцінюванню в умовах конфліктів і нестабільності, також більше зосереджена на формуванні неупередженої команди (наприклад, коли мова йде про залучення працівників з регіонів, які постраждали від конфлікту, або належать до вразливих/постраждалих груп (Hassnain, 2021: p. 31).

Відома фахівчиня з оцінювання Керол Вайс так формулює два головні моральні зобов'язання (правила) фахівців з МіО: 1) не завдати шкоди особам, що охоплені дослідженням, і 2) не спотворювати дані (Вайс, 2000: с. 608). А найважливішим обов'язком оцінщиків є здійснення дослідження найвищої якості, на яку вони тільки спроможні [там само]. В умовах війни ці правила читаються і сприймаються з особливим застереженням, з урахуванням специфічного контексту, багатьох ускладнень і обмежень.

Якщо розглядати вплив війни на професійну діяльність ширше, можна погодитись з експертною думкою Є. Глібовицького, що війна зменшує кількість фахівців, що зберігають стратегічне бачення, оскільки вона обмежує горизонт планування, спонукає до тунельного зору, загалом погіршує оптику. Цьому сприяють стресові обмеження, а також так званий «туман війни», коли не вся інформація може вільно циркулювати, не всі факти доступні і не всі дані можуть бути оприлюднені. Дається взнаки і брак широкого досвіду, неможливість вийти

за власні рамки. Звідси – спрощення й хибні припущення про мотивацію прийняття рішень поза межами власного середовища (Глібовицький, 2024). Погоджуючись із застереженнями автора, зауважимо, що вони є лише певним контекстом, який треба враховувати при проведенні оцінювання. Ба більше, власне саме оцінювання дозволяє мінімізувати вплив суб'єктивних оцінок.

Важливим для комплексного аналізу проблеми є також врахування соціально-правових та інших аспектів. Так, спроби унормувати в правовому полі деякі моменти, що стосуються праці і трудових відносин в умовах війни, здійснено в Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (Закон, 2022). В ньому цілком логічно, як для воєнного стану, вводяться певні обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в сфері праці. Втім, вплив цих обмежень в силу специфіки професійної діяльності фахівців з моніторингу і оцінювання є несуттєвим. Те саме можна сказати і про карантинні обмеження, що певним чином сприяли переходу на дистанційну форму роботи, тож нинішня робота в умовах війни тільки закріпила ці практики. До того ж сучасні інформаційно-комунікативні технології дозволяють проводити оцінювання віддалено (опитування за допомогою Google Forms або телефоном, проведення фокус-груп через відео-зв'язок тощо).

Таким чином, здійснений нами вище аналіз літератури, контексту та проблемної ситуації дозволив сформулювати методологічні та методичні засади дослідження. Для з'ясування впливу війни на професійну активність фахівців з оцінювання в Україні, було проведено дослідження щодо зміни в їх практичній діяльності в умовах війни. Опитувальник складається умовно з 3 блоків, що охоплюють організаційні питання, умови роботи, а також стан та перспективи розвитку сфери оцінювання в Україні. Вибірка цілеспрямована. Анкета у Google Forms була поширена у Facebook-групі професійної спільноти оцінщиків –

Української асоціації оцінювання. Було отримано 18 відповідей фахівців-практиків з МіО. Далі наведені основні результати дослідження.

На думку більшості опитаних (13 з 18) повномасштабне вторгнення незначно або відносно посередньо вплинуло на їх професійну діяльність. Лише приблизно третина зазначила, що вплив був значним, а характер і зміст роботи змінилися кардинально. Напевно через це (незначний вплив) більшість (14 з 18) не планує змінювати ані місце роботи, ані сферу зайнятості. Кожен шостий планує змінити місце, але не сферу діяльності і лише один респондент планує вийти зі сфери оцінювання. Цікавим є також той факт, що половина опитаних від початку повномасштабного вторгнення не змінювали розташування роботи, половина змінювала місце (виїжджали за кордон чи в більш безпечне місце), але вже повернулись.

Що стосується обсягу роботи в рамках виконання посадових обов'язків, більшість респондентів (14) зазначили, що він збільшився, а серед основних причин збільшення називають наступні (можна було обрати кілька відповідей):

- більш активна участь організації в тендерах, грантах і пошуку замовників – 10;
- збільшення соціальних інтервенцій та ініціатив в Україні – 8;
- просування по кар'єрних сходах, перехід на більш відповідальну посаду – 6;
- зменшення кількості працівників організації і перерозподіл обов'язків – 5.

Збільшився на думку опитаних не тільки обсяг роботи, але і час, необхідний на виконання замовлень. Про це повідомила половина опитаних, ще третина вважає, що виконання замовлень відбувається в традиційних часових рамках. Необхідно зазначити і про зміни в обов'язках та відповідальності: дві третини опитаних (12) висловили думку, що робота стала більш відповідальною, прискіпливою і масштабною; менше третини зазначили, що змін не відбулося; і лише один респондент заявив, що робота спростилася, а критерії якості та вимоги

знизилися. Щодо застосування нових форм роботи і нових підходів до оцінювання, відповіді респондентів розподілились майже порівну: 8 зазначили, що довелося значно розширити арсенал своїх підходів, а 10 відповіли, що концептуально змінилося мало що, робота більш-менш та сама.

Думки опитаних щодо того, як змінилися підходи до збору та аналізу даних в умовах війни (можна було обрати кілька відповідей), розподілились наступним чином:

- методи збору даних тяжіють до переважання якісних над кількісними – 10 (лише 1 респондент зазначив навпаки, що кількісні показники легко зібрати, але оцінити ефект від діяльності чи реалізації проєкту, його вплив на бенефіціарів важко);
- методи збору даних відриваються від струнко наукових і переходять в розряд альтернативних та прикладних – 7;
- цифрові дослідницькі техніки заповнили простір методів збору даних – 6;
- сучасні методи збору даних часто порушують права людини на анонімність і захист – 1.

У роботі із замовниками досліджень опитані фахівці з МіО зазначили, що на перший план в період воєнного стану виходять наступні моменти (можна було обрати кілька відповідей):

- додержання дедлайнів і вчасне звітування – 13;
- здатність організації бути стійкою перед ризиками – 9;
- наявність попереднього досвіду команди – 9;
- залучення кваліфікованого персоналу – 7;
- додержання етичних і психоемоційних критеріїв у стосунках з респондентами – 6.

Серед відкритих відповідей також зазначається, що інколи «важко працювати з іноземними замовниками, які не усвідомлюють реалій, в яких ми в

Україні живемо і працюємо. Тому часто доводиться відмовлятися від контрактів/оцінок після попередніх перемовин».

Щодо того, чи сталися зміни у взаємодії зі стейкхолдерами, більшість респондентів (11) відповіли «ні»; 5 – що стейкхолдери стали більш лояльними і толерантними; 2 – що стосунки стали більш напруженими і категоричними.

Цілком зрозуміло, що зазначені вище зміни в професійній діяльності потребують додаткового навчання чи адаптації до нових реалій. Серед опитаних фахівців: 3 брали участь у тренінгах, що стосуються підвищення кваліфікації чи покращення психоемоційного стану; 6 займаються самоосвітою (читають нову літературу, вивчають досвід інших тощо); 7 зазначили, що необхідність у додатковому навчанні є, але не вистачає можливостей на це; і лише 2 зазначили, що не мають такої необхідності. Доречно зауважити, що наразі в Україні пропонуються різні курси для фахівців з МіО, що враховують особливості оцінювання в надзвичайних ситуаціях від різних міжнародних організацій і програм, наприклад: «Вступ до оцінки потреб в надзвичайних ситуаціях»¹.

Загальний висновок щодо впливу війни на розвиток професійної галузі оцінювання в Україні достатньо позитивний. Більше ніж дві третини опитаних (13) вважають, що галузь моніторингу і оцінювання в Україні розвивається, попри все війна стала поштовхом для руху вперед. Кожен шостий (3) вважає, що суттєвих змін не відбулося і лише 2 опитаних (кожен дев'ятий) зазначили, що галузь деградує через виродження прогресивних напрямів і відтік мізків.

В цілому позитивно опитані оцінюють і якість звітних продуктів в Україні в сучасних умовах. Про те, що їх якість підвищилася, заявили 9 респондентів, 6 осіб вважають, що їх якість не змінилася.

¹ Див.: <https://kayaconnect.org/course/info.php?id=4515>

Найсуттєвіші виклики, які виникають у зв'язку з оцінюванням в умовах непевності та нестабільності (можна було обрати кілька відповідей), фахівці з МіО вбачають в наступному:

- стало важче проводити дослідження в строк через затримки і переривання графіку, тривоги, безпекові ризики – 12;
- ускладнився доступ до респондентів, з ними важче контактувати – 11;
- результати аналізу не мають бази для порівняння – 7;
- результати аналізу мають низьку прогностичну силу – 7;
- віддалена робота і застосування цифрових технологій під час збору даних негативно відображаються на достовірності зібраних даних – 6;
- явища, що досліджуються, важко оцінити в конкретних індикаторах – 5;
- респонденти стали менш охоче і правдиво відповідати на запитання – 2;
- дуже складна співпраця з іноземними консультантами, які не розуміють контексту оцінювання – 1.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що більшість опитаних фахівців з оцінювання певним чином відчули вплив повномасштабного вторгнення на їхню професійну діяльність. Збільшення обсягу роботи та відповідальності є загальною тенденцією для більшості респондентів, але також існують відмінності в поглядах на зміни в часових рамках та критеріях якості. У контексті взаємодії зі стейкхолдерами фахівці відзначили значення дотримання дедлайнів та здатність організації бути стійкою перед ризиками.

Отже, війна суттєво вплинула на зміст і характер роботи фахівців з оцінювання, але попри усі негативні наслідки для суспільства вона актуалізувала затребуваність таких спеціалістів. Навіть поверхневий аналіз Інтернет ресурсів, що розміщують об'яви з вакансіями (Robota.ua, Громадський простір тощо), свідчить про великий попит на фахівців з оцінювання не тільки з боку

міжнародних і національних компаній, аналітичних центрів, але й громадських організацій. За даними дослідження, проведеного компанією 4Service на замовлення Фонду Східна Європа у 2023 р., 83% організацій громадського сектору гостро відчують нестачу фахівців із моніторингу і оцінювання (Потреби, 2023). Тому подальші кроки у вивченні даної проблематики мають значний потенціал, особливо на фоні зростання програм і проєктів міжнародної допомоги, спрямованої на підтримку України та її післявоєнної відбудови.

Список використаних джерел

Hassnain H., Kelly L., & Somma S. (2021). *Evaluation in Contexts of Fragility, Conflict and Violence: Guidance from Global Evaluation Practitioners*. Exeter, UK: IDEAS.

Humanitarian Needs Assessment: The Good Enough Guide. (2014). The Assessment Capacities Project and Emergency Capacity Building Project. UK. Rugby, Practical Action Publishing, ACAPS.

OECD. (2012). *Evaluating peacebuilding activities in settings of conflict and fragility: improving learning for results*. Paris: OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264106802-en>

Вайс К.Г. (2000). *Оцінювання: Методи дослідження програм та політики* / Пер. з англ. Р. Ткачука та М. Корчинської; Наук. ред. пер. О. Кілієвич. – К.: Основи.

Глібовицький Є. (2024). «Війна як контрреволюція гідності». Текст доповіді директора Інституту фронтиру Євгена Глібовицького на закритому форумі «Україна 2024: виміри стійкості». Життя. 09 лютого 2024 р. <https://forbes.ua/lifestyle/viyna-yak-kontrevolyutsiya-gidnosti-shcho-zavazhae-ukraini-zdiysniti-tsivilizatsiyniy-perekhid-z-evrazii-v-evropu-ta-yak-nam-stvoriti-derzhavu-novogo-rivnya-poyasnyue-evgen-glibovitskiy-08022024->

[19093?fbclid=IwAR3loYfBe46LUnGU1-bMjgflwiSyTbGmNxL9anDVEw3UhsOjp_VM1mAGtnA](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text)

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2352-IX від 01.07.2022, № 3494-IX від 22.11.2023).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

Потреби та проблеми організацій громадянського суспільства України в умовах війни. (2023). Результати незалежного соціологічного опитування організацій громадянського суспільства. https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/EU_Phoenix_Full-report_Study-of-the-Ukrainian-civil-society.pdf

Моргун Володимир Федорович
кандидат психологічних наук, почесний професор кафедри психології
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка
v.f.morgun@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8551-5123>

ЦЬКУВАННЯ ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ – ЦЕ УТВЕРДЖЕННЯ ВЕЛИЧІ

БАТЬКІВЩИНИ ЧИ ЗАГАРБНИЦЬКИХ ІМПЕРІЙ?

У психології і в житті існує відома порада – не приймати рішень у стані афекту, бо надзвичайні емоції затьмарюють розум і тоді рішення може виявитися не найкращим. Ще небезпечніша ситуація афекту, в якій опиняється вся нація, як це сталося з Україною після повномасштабного вторгнення рашиської держави-терориста 24 лютого 2022 року. Особливість цієї війни в її гібридному характері, де збройні дії супроводжуються (а часто і випереджаються!) потужним впливом на свідомість ще й психологічної війни, яка зомбіює і робить потенційними жертвами ледь не все людство планети Земля (Моргун В. Ф., 2020).

Одним із елементів психологічної зброї рашиського диктатора є його теза про неіснування (!) української держави. Україна у справедливій боротьбі на психологічному фронті прийняла, зокрема, два споріднених закони, що відомі як закони про декомунізацію (2015) та деколонізацію (2023) (Закон України..., 2023). Але деякі регіони в їх виконанні на місцях, що пов'язані з дискредитацією видатних українців, де-факто підіграють путлеру: мовляв, в Україні немає ні держави, ні достойних українців.

Мета даної статті, користуючись соціально-психологічним методом увімкненого спостереження, по-перше, діагностувати небезпеку приниження гідності / підсилення меншовартості українського народу, по-друге, надати психопрофілактичні поради і вказати шляхи подолання цього ганебного явища,

яке аж ніяк не сприяє покращенню морально-психологічного стану нації ні на фронті, ні в тилу.

Проаналізуємо декілька спостережень.

1. На фініші президентських перегонів 2019 року в Полтаві проходив обласний актив, де з промовама виступили колишні керівники Полтавщини. В історичних фрагментах їх виступів згадувалося багато достойних імен, окрім двох постатей, які принесли не тільки славу нашому краю, але й світову славу всій Україні. Були проігноровані: ім'я видатного письменника Миколи Гоголя та ім'я видатного педагога, психолога і письменника Антона Макаренка (?!). Можна, слідом за відомою світлої пам'яті І. Фаріон, картати їх за російську мову, але відлучати геніїв України від України, справедливо заперечувала в своїх блискучих блогах навіть ця шанована пані.

2. Велика подяка і низький уклін полтавцям, які в 2001 році на честь 1100-літнього ювілею міста назвали вулицю, на якій проживав видатний агроеколог, державний діяч і письменник-публіцист Федір Моргун (9.05.1924-7.07.2008), його іменем. Але після закону про декомунізацію виникла пропозиція про... перейменування, бо Моргун протягом 15 років (1973-1988) очолював Полтавський обком компартії України. Автор 2 березня 2016 р. був на зустрічі керівництва області з громадськістю області. Запрошений на слухання тодішній директор Українського інституту національної пам'яті пан В. М. Вятрович, у присутності тодішнього очільника ОДА В. А. Головка, на питання про долю назви вул. Ф. Моргуна дав вичерпне роз'яснення.

Постать Ф. Моргуна не підпадає під дію закону про декомунізацію, принаймні, з двох причин. По-перше, виключенням із закону є учасники бойових дій II Світової війни, пов'язані з «вигнанням нацистських окупантів з України», до яких належить і Моргун. По-друге, виключенням із закону є діячі, які зробили вагомий внесок у «розвиток української національної державності, науки і

культури», і Вятрович навів приклад такого внеску – книгу Ф. Моргуна «Сталінсько-гітлерівський геноцид українського народу» (Моргун Ф. Т., 2008). За вагомий внесок у підвищення родючості ґрунтів Полтавщини, за вказану книгу та цикл патріотичних праць із новітньої історії України («Безсмертна душа України», «Переорані покоління», «Хто і де зірвав бліцкриг?», «Прокляття війни», «Керівники держав, не бійтеся бути святими», «Куди йдеш, Україно?», «Вибір України – порятунок природи і села») Ф. Моргун удостоєний Міжнародного ордену Миколи Чудотворця «За примноження добра на Землі» (1999) та високої державною нагороди – ордену Ярослава Мудрого V ступеня (2004) (Писаренко П. В., Лебедик М. П., 2010).

Дивно, що після прийняття закону про деколонізацію, який має ті самі виключення, що і про декомунізацію, вулицю Моргуна таки перейменували на Кірхову (на часті церкви німецьких колоністів, яка стояла в зовсім іншому місці, а колоністи заснували мануфактуру, яка виробляла сукно для царської армії). За іронією долі дата приниження співпала зі 100-річчям від дня народження Ф. Моргуна. Представники трьох поколінь козацького роду Моргунів – за часів царської імперії, за часів радянської імперії, за часів незалежності – зі зброєю в руках боронили і боронять Україну. Мені соромно перед пам'яттю свого діда Трохима Моргуна, ветерана I Світової війни, який в часи колективізації отримав 10 років каторжних робіт у сталінських таборах (на будівництві Біломор-каналу), мені соромно перед пам'яттю мого батька Федора Моргуна, який підлітком рятував під час фашистської окупації на донецьких хуторах дідів, жінок і дітей України, а юнаком отримав три поранення, звільняючи в 1943-1944 роках Україну від Донбасу до Карпат. Мені соромно перед своїм сином Максимом Моргуном, який не чекаючи виклику, з'явився у Полтавський територіальний центр і вже другий рік боронить Україну на північно-східному фронті від навали рашистів. Мабуть і синові Максиму соромно за свого батька Володимира, який

уклав три книги на захист його діда Федора («На захист батька», «Психохірургія наклепів», «Правда про кривду»), але достойну людину від приниження так і не захистив. (Відсилаю ще до однієї книги Ф. Моргуна: «Мертва хватка сталінізму. Кому і навіщо це потрібно?»).

3. У чергову опалу ініціаторів цькування видатних українців знову потрапив Антон Макаренко, бо працював у НКВС. НКВС знищувало людей, зараз воно «мертвою хваткою сталінізму» знищує ім'я Макаренка. А де подівся, шановні громадяни перейменовувачі, наш здоровий глузд? Чому ми робимо вигляд, що не знаємо – а що такого поганого чинив у НКВС особисто Макаренко? Та рятував від голоду і холоду, вчив і виховував українських дітей, безпритульних, безбатченків, неповнолітніх злочинців – жертв червоного і білого терору Громадянської війни початку ХХ століття! Хіба за це порядні люди карають порядну людину?! ЮНЕСКО кваліфікує Макаренка як кращого світового педагога, його бестселер «Педагогічна поема» перекладено 40 іноземними мовами, Українська асоціація Антона Макаренка (УААМ), колектив Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка публічно благають не принижувати ім'я великого педагога, а ми цькуємо й цькуємо... (Чи варто торгувати національними святинями..., 2022). **В Україні прийнято закон про булінг-цькування школярів. Цього замало, треба негайно приймати закон проти булінгу-цькування дорослих – «і мертвих, і живих»!**

4. Великої шкоди українській освіті і науці, українській діаспорі може нанести і огульна заборона цитування літературних російськомовних джерел. Тут перелякана практика випереджає навіть переляканих чиновників від науки. Наприклад, класики української психології – одесит С. Л. Рубінштейн, полтавець Д. Б. Ельконін, харків'янин П. Я. Гальперін – багато років працювали в рф і писали праці російською. За 21 рік ми так і не спромogliся перекласти

українською автентичний антирадянський текст «Педагогічної поеми» Макаренка з поновленими купюрами сталінської цензури (яка стала товщою на чверть!). Заборона цитувати ці праці представників української діаспори збіднить українську освіту та науку і знову штовхне нас до комплексу меншовартості.

Для того, **аби діяча вважали українським, достатньо хоча б однієї з названих ознак:**

- **народився в Україні** (наприклад, класики психології – одесит С. Л. Рубінштейн, полтавець Д. Б. Ельконін, харків'янин П. Я. Гальперін),

- **мав досягнення в Україні** (наприклад, співзасновниками Харківської психологічної школи в 30-ті роки ХХ століття в Україні були психолог із білорусі Л. С. Виготський, психолог із росії Л. І. Божович),

- **публічно визнає своє українське походження** (наприклад, американські кінозірки Л. Ді Капріо, С. Сталлоне, Д. Духовни, Вайнона Райдер, Віра Фарміга та ін., а видатний натураліст світу Володимир Вернадський, який народився і помер за кордоном, мав видатні досягнення в українські періоди діяльності, є автором статті з промовистою назвою: «Я – українець»!).

Отже, проведений аналіз, дозволяє зробити такі *висновки і рекомендації*.

1. Щодо вирішення долі національних святинь, зокрема, постатей та спадщини видатних українців, слід **категорично заборонити внесення у списки на вилучення будь-яких постатей із історії України без узгодження з відповідними державними, науковими та громадськими інституціями**. На прикладі Макаренка, зокрема, необхідно запросити експертну оцінку, принаймні, в Міністерстві освіти і науки України, в НАПН України та в УААМ.

2. Навіть ворога, аби його перемогти, треба знати з перших джерел. **Тому заборона на вільний доступ до певних праць повинна стосуватися змісту праць, а не мови**. Фашисти книги палили, рашисти вилучають і знищують українські книги з бібліотек... Невже дурний приклад такий заразний?

Ніхто ж не закликає позбутися трофейної зброї, навпаки, ми підсилюємо нею свою військову міць і обертаємо проти ворога! Мова – це теж зброя! Наші бійці розуміють перемовини ворога без перекладу, а ворог, який не володіє українською, може бути дезінформований і переможений набагато швидше! Особливо небезпечним є відчуження видатних людей від країни за однією ознакою: або народження, або проживання, або самоідентифікації особистості.

Узагальнюючи, підкреслимо ще раз: *слід відмовитися від політики недолугого ототожнення видатних і пересічних українців із тією імперією, під п'ятою якої їм не пощастило жити. Їхнє і наше щастя полягає у тому, що вони є видатними українцями, які приносять Батьківщині-ненці світову славу в усі періоди історії (колоніальної та незалежної) і заслуговують визнання не тільки іноземців, але і своїх земляків!* Слава Україні! Героям слава!

Список використаних джерел

Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». Верховна Рада України. Київ: 21.03.2023 р. 25 с. URL : <http://www.golos.com.ua/documents/z-3005-ix.pdf>

Моргун В. Ф. Психопрофілактика вірусу дезінформації. *Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19*. Інтернет-посібник / за наук. ред. В. Г. Кременя; координатор проекту В. В. Рибалка. К.: ТОВ «Юрка Любченка», 2020. С. 194-203 / 243 с.

Моргун Ф. Т. Сталінсько-гітлерівський геноцид українського народу. Факти і наслідки. 3-є вид., скорочене. Полтава: Дивосвіт, 2008. 288 с.

Писаренко П. В., Лебедик М. П. Кобзар переораних поколінь Федір Моргун / з передмовою і за ред. В. Ф. Моргуна. Полтава: РВВ ПДАА, 2010. 59 с.

Чи варто торгувати національними святинями?! Лист-звернення педагогічної громадськості України / М. Гриньова, Ю. Бойчук, А. Ткаченко,

А. Самодрин, В. Рибалка, В. Моргун, М. Шакотько. *Учитель* (газета). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. № 3-4 (304-305). 30 квітня 2022 р. С. 2.

Палагнюк Ольга Василівна
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Відділу психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України
o.palahnyuk@chnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1152-2133>

НАЦІОНАЛЬНА ТА ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Національна та громадянська ідентичність є невід'ємною складовою процесів державотворення і національної безпеки, особливо в умовах глобалізації, конфліктів та гібридних загроз. Вони формують основу для колективної дії та мобілізації суспільства, спрямованої на захист територіальної цілісності, суверенітету і політичної стабільності держави. Разом з тим досі тривають дискусії про складові національної ідентичності українців, їх поєднання та динаміку змін у контексті глобальних, світових викликів. Більшість вчених вважають ідентичність комплексною категорією, що включає політичну, культурну, релігійну, національну, соціальну ідентичність, а також ідентичності особистостей, спільноти чи держави. В українському контексті, де національна і громадянська ідентичність перебувають на перетині історичних, культурних і політичних процесів, їхній розвиток є критичним для збереження державності та захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз.

В англійській версії Вікіпедії дається наступне визначення національної ідентичності: «національна ідентичність – це ідентичність людини або її почуття приналежності до однієї чи кількох держав чи однієї чи кількох націй», відчуття «нації як згуртованого цілого, представленого відмінними традиціями, культурою та мовою», або з психологічної точки зору, як «усвідомлення відмінності», «відчуття та визнання «ми» і «вони» (Kiss Z., Park A., 2021). Західні

експерти виділяють дві загальновизнані концепції національної ідентичності: «етнічна» та «громадянська», обидві з яких пов'язані з розвитком націй і держав у Європі. Громадянська концепція, на думку експертів, пояснює розвиток націй у державах, які вже виникли як політико-географічні одиниці. Таким чином, нація визначалася як сукупність людей, які проживають у межах цієї держави та дотримуються її законів. На відміну від громадянської, етнічна концепція національної ідентичності виникла у Німеччині та Східній Європі як відповідь спільнот у сильно фрагментованих суспільствах, які прагнули визначити себе. У той час як громадянський націоналізм виник після та як відповідь на появу фізичної держави, етнічний націоналізм виник і зміцнив культурно відмінні спільноти, які прагнули створити власну державу. Етнічна національна ідентичність характеризується прив'язаністю до своїх предків, традицій, культури та мови – і не обов'язково до держави, в якій людина народилася та живе. Ось чому етнічна національна ідентичність є винятковою: якщо ви не народжені в ній, ви не можете набути її. При тім, в деяких країнах (у Британії), де відсутнє визначальне функціонування однієї з двох концепцій, національну ідентичність трактують, як бінарну категорію з поєднанням аспектів обох ідентичностей, етнічної та громадянської.

Серед деяких науковців та політиків існує і позиція, згідно з якою, активна національна ідентичність становить загрозу для внутрішньої безпеки країни. На противагу цьому, Francis Fukuyama переконує, що «національна ідентичність не тільки підвищує фізичну безпеку, але й надихає на ефективне управління; сприяє економічному розвитку; зміцнює довіру громадян; створює підтримку міцних мереж соціального захисту; і зрештою робить можливою саму ліберальну демократію» (Fukuyama F., 2018). Автор вважає, що «всупереч аргументам, що концепції національної ідентичності та державного суверенітету застаріли, таке

інклюзивне відчуття національної ідентичності залишається критично важливим для підтримки успішного сучасного політичного порядку».

Вказані підходи не вичерпують переліку існуючих у науковій літературі. На наше переконання, можна відзначити, що більшість дослідників доводять значущість політичного компоненту ідентичності, проте у поєднанні з культурними, релігійними та іншими. Таке структурування ідентичності притаманне і українському суспільству. Наразі, в умовах протистояння російській агресії, формується «єдина» українська нація та українська ідентичність через її політичну складову. Мова йде про осмислення українцями приналежності до певної політично-організованої групи, а саме до українського народу, української нації та держави, незалежно від територій чи кордонів. Така ідентифікація дозволяє визначити місце українського народу в соціокультурному просторі та сформувати власну національну ідентичність на наступний етап державотворення.

Ключовий компонент політичної національної ідентичності – наявність у громадян політичної свідомості, рівності перед законом. Отже, значення питання національної ідентичності для безпеки сучасних держав не можна недооцінювати. Від характеру, змісту національної ідентичності(-ей), що існують, значною мірою залежить майбутнє як самої держави, так і характеру розвитку відносин у країні між різними групами громадян. Від того, чи населення певної країни ідентифікує себе, власні та групові інтереси з державою, а чи держава трактується як перешкода для реалізації культурних, етнічних, релігійних, мовних, політичних, економічних інтересів, безпосередньо залежить територіальна цілісність країни, стан взаємовідносин між різними групами населення (етнічними, політичними, соціальними, релігійними тощо), ступінь консолідованості та визначеності суспільства щодо власного майбутнього

розвитку в межах певного державного утворення, повага й довіра до державних органів, символів тощо (Сладкий Д., 2023).

Порівнюючи так званий «передвоєнний період», де відзначалась відсутність однозначності щодо ключових складових української ідентичності (мови, релігії, правової і політичної складової тощо) і сьогодні, то в умовах війни можна однозначно відмітити актуалізацію єдиної національної ідентичності, яка почала формуватися разом з небувалим підйомом солідарності. Є сенс припустити, що кристалізація української ідентичності значною мірою може залежати саме від воєн чи революцій на різних етапах нашого історіогенезу. Після нападу росії на Україну ми маємо можливість переконатися, «що в найгірші часи в українців виявляються найкращі риси» (і найгірші теж – авт.). Важливо наголосити, що осмислення особливостей національної та громадянської ідентичності українців можливе найперше за умови їх розгляду в контексті уявлень українців про себе самих, в тому числі і в контексті тривалого історичного досвіду (Горностай П., 2024; Резнік О., 2022).

На думку Євгена Головахи «національна ідентичність має три складові – це ставлення до минулого, сучасного і майбутнього нації, приналежність до якої ти відчуваєш» (Головаха Є., 2021). Отож, формування майбутнього світогляду нації базується на національній ідентичності сучасного молодого, і не тільки, покоління українців як носіїв майбутніх суспільних змін. При тім, можна припустити, що українці чи не вперше змогли подолати суперечки та сформувати спільну колективну національну ідентичність, яка «визначається європейськими поглядами у майбутнє. Міжпоколінні історичні травми відходять на задній план» (Франкова І, Чабан О, Петренко Г, Токарчук А., 2024; Гроностай П., 2023). Однак така гіпотеза потребує ґрунтовного дослідження в умовах мега-динамічних суспільно-історичних змін, в яких ми живемо: тому виступає наразі відкритим питанням.

Виходячи з різниці між національною та громадянською ідентичністю, де перша акцентує увагу на культурній спадщині і спільних традиціях, а друга – на політичних цінностях та участі в суспільному житті, варто брати до уваги загальноприйнятту їх типологію, яка лежить в основі *відповідних моделей*. Ми вважаємо, що для українського суспільства саме *національна ідентичність* є фундаментальною основою для успішного державотворення. Її можна вважати так званою трансгенераційною ідентичністю українців. Це забезпечує основу солідарності серед громадян (такої ж міжпоколінної), що дозволяє державі формувати спільні цілі та завдання. При тому для України, що має складну історію постійних зовнішніх впливів, розвиток національної ідентичності є не просто актуальним, а навіть критично важливим на етапі захисту національної безпеки та державотворення. Таким чином, (1) визнання української мови як державної; (2) переосмислення національної історії, зокрема героїчних сторінок боротьби за незалежність; (3) популяризація національних культурних традицій та символів – це ключові компоненти формування національної ідентичності в Україні, яка є основою для ефективного державотворення. Недостатньо розвинена або слабка національна ідентичність стає вразливою до зовнішніх впливів, маніпуляцій та пропаганди. Російська агресія проти України використовує елементи інформаційної війни, спрямовані на підрив української національної ідентичності. В умовах цієї гібридної війни національна ідентичність виконує роль захисного механізму, що консолідує суспільство навколо національних цінностей і підтримує державність. Тому вона виступає ключовою складовою національної безпеки і забезпечує здатність суспільства протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам.

Разом з тим важливо наголосити, що *громадянська ідентичність* спрямована на інтеграцію різних етнічних та соціальних груп в єдину політичну спільноту. В умовах поліетнічності та культурної різноманітності, громадянська

ідентичність сприяє уникненню внутрішньої поляризації та сепаратизму, що є елементом національної безпеки. Розвиток громадянської ідентичності дозволяє створити сильну політичну культуру, засновану на повазі до прав людини, рівності громадян перед законом та відданістю державним інститутам. Таким чином, громадянська ідентичність сприяє національній єдності та забезпечує політичну стабільність і безпеку.

Україна стикається з низкою викликів у формуванні як національної, так і громадянської ідентичності: регіональні відмінності (історичні та культурні відмінності між різними регіонами України можуть сприяти внутрішнім розколам); зовнішні впливи (російська агресія включає не тільки військові дії, але й спроби послабити національну ідентичність України через інформаційні маніпуляції); поліетнічність та культурне розмаїття (Україна є домом для різних національних меншин, що вимагає балансування між інтеграцією та повагою до їхніх культурних прав). Однак ці виклики також надають можливості для зміцнення української громадянської ідентичності через просування демократичних цінностей та політичної єдності. Відтак, формується потреба пошуку шляхів подолання внутрішніх і зовнішніх небезпек та формування платформи досягнення соціальної єдності, починаючи з формування спільної громадянської і національної ідентичності.

Узагальнюючи вище зазначене і враховуючи вектори й виміри суспільних процесів, можна виокремити можливості формування та утвердження національної і громадянської ідентичності. Зокрема, через (1) «горизонтальні» суспільні процеси, (2) політику ідентичності (а тому і солідаризації), що здійснюється державною владою, та (3) «вертикальні» суспільні процеси, засновані на відносинах (інтераціях) між владою і народом. Особливості реалізації політичною владою політики національної ідентичності – це один із солідаризаційних або десолідаризаційних чинників, від якої залежать і процеси

згуртування, і націєтворення в цілому, як також і доля політичної влади. В контексті українського суспільства політика національної ідентичності є ключовою у досягненні і підтриманні соціальної солідарності і стосується питань мови, релігійної, етнічної або регіональної приналежності, історії, вирішення яких для політичної влади іноді стають «роковими». Більше того питання національної ідентичності в наших реаліях стають засобом політичних маніпулятивних технологій, що потребує окремої уваги. Проте в умовах війни така політика набуває особливого значення і стає індикатором солідаризаційної чутливості, показником політико-психологічної зрілості. Однак це виходить за межі соцієтальності, резонуючи з глобалізаційними та політичними процесами на рівні європейської та світової спільноти. Російсько-українська війна як і сама Україна опинилась на перетині світових кордонів та інтересів у сфері політики, цінностей, ідентичностей, інтеракцій. Наступними характеристиками влади в аспекті її солідаризаційного впливу виступають рівень довіри у політико-психологічних та соціальних відносинах, стратегія інформаційної політики, психологічна готовність до діалогу і полілогу, архітектоніка політичних та соціальних відносин, політичні і психологічні технології та наявність ціннісно-орієнтованих домінант. Усе перелічене наскрізно стосується питання ідентичності, проте потребує глибшого аналізу владно-підвладних інтеракцій та їх способів (механізмів, технологій) і ціннісних засад.

Таким чином, національна та громадянська ідентичність є фундаментальними елементами державотворення та національної безпеки, шляхами і способами формування та утвердження яких вбачаємо у (1) підтримці та розвитку національної ідентичності через освіту, культуру та інформаційну політику; (2) зміцненні громадянської ідентичності через політичні та соціальні реформи; (3) протидії зовнішнім гібридним загрозам шляхом посилення інформаційної безпеки; (4) підтримці національних меншин у контексті

формування спільної політичної ідентичності. Разом з тим, важливо забезпечити формування і громадянської, і національної ідентичності як основи націє- та державотворення. Політична нація не може формуватися виключно на універсальній ідеї конституціоналізму та громадянських прав. В її основі повинні лежати культура та традиції народу, які творять його ментальність і зберігають історичну пам'ять, мова та історія, які просто незамінні в період її формування. Національна самоідентичність українців є також чинником, який дає можливість у повоєнний час об'єднатись навколо ідеї відновлення української держави та повернення наших громадян назад на Батьківщину.

Список використаних джерел

Денис Сладкий. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки. Режим доступу URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/sladkyi_natsionalna.pdf

Євген Головаха. Національна ідентичність це ключове питання для суспільства. URL: <http://www.golos.com.ua/article/350002>

Закон України Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 46, ст.116) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

Олександр Резнік. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. URL: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhstsv>

Франкова І, Чабан О, Петренко Г, Токарчук А. Колективна травма населення України: реалії, перспективи та можливість дослідження трансгенераційного аспекту. РМGP [інтернет]. 02, Листопад 2023 [цит. за 09, Жовтень 2024]; 8(3). доступний у: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/442>

Francis Fukuyama. Why National Identity matters. URL:
<https://www.journalofdemocracy.org/articles/why-national-identity-matters/>

Zsolt Kiss, Alison Park. The concept of national identity. URL:
<https://www.bsa.natcen.ac.uk/latest-report/british-social-attitudes-31/national-identity/introduction.aspx>

Петришин Олег Олександрович,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
вчений секретар
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України
poe244@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6099-8832

ВІДНОВЛЕННЯ КРАЇНИ ТА ЗГУРТОВАНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Україна, яка зіткнулася з безпрецедентними викликами внаслідок російської військової агресії, переживає один із найскладніших періодів у своїй сучасній історії. Однією з ключових проблем, що впливають на процеси відновлення країни та забезпечення соціальної згуртованості, є ситуація внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Масштабність цього явища, коли кількість ВПО перевищила 5 мільйонів осіб, ставить перед суспільством і державою нагальне завдання щодо забезпечення прав та задоволення потреб переміщених громадян. Вирішення цієї проблеми є критичним для побудови стабільного, єдиного та демократичного суспільства.

Російська військова агресія спричинила не лише значну фізичну руйнацію інфраструктури, але й суттєве соціальне розмежування, яке ускладнює процес реінтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. Проблема доступу до житла залишається однією з найбільш актуальних. Державні програми, спрямовані на забезпечення житлом, мають обмежене фінансування, що не відповідає масштабу реальних потреб. Відсутність прозорих та ефективних механізмів компенсації за втрачене чи зруйноване житло створює суттєві перешкоди для відновлення майнових прав ВПО.

Значним викликом для внутрішньо переміщених осіб залишається питання працевлаштування. Регіони, що приймають ВПО, особливо у сільській

місцевості, стикаються з перевантаженням ринку праці та обмеженими можливостями створення нових робочих місць. ВПО, у свою чергу, зіштовхуються з упередженим ставленням роботодавців, дискримінацією та труднощами в підтвердженні кваліфікаційних документів, отриманих на тимчасово окупованих територіях.

Система соціального забезпечення ВПО в Україні потребує суттєвого реформування. Низький рівень соціальних виплат, які не відповідають прожитковому мінімуму, бюрократичні перепони при оформленні допомоги та недостатнє фінансування призводять до соціальної маргіналізації внутрішньо переміщених осіб. При цьому, гостро стоїть проблема психологічної реабілітації, оскільки більшість ВПО пережили травматичні події, пов'язані з військовими діями та вимушеним переселенням, що вимагає надання комплексної психосоціальної підтримки.

Важливим є те, що нормативно-правова база України створює основу для захисту прав ВПО. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20 жовтня 2014 року (Верховна Рада України, 2014) встановлює правовий статус ВПО та гарантує їм рівні права з іншими громадянами України. Проте, існуюче законодавство потребує суттєвої адаптації до реалій повномасштабної війни. Необхідно гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами, зокрема, з «Керівними принципами ООН щодо внутрішнього переміщення» (United Nations, 1998), які визначають права та гарантії захисту ВПО на міжнародному рівні.

Крім того, важливо враховувати досвід інших країн, які стикалися з подібними викликами. Наприклад, Грузія після конфлікту 2008 року запровадила комплексні програми з житлового забезпечення та інтеграції ВПО, що включали будівництво нового житла та надання земельних ділянок для самозабезпечення (Internal Displacement Monitoring Centre, 2019). Такий підхід може бути

адаптований і в українських реаліях з урахуванням специфіки регіонів та потреб населення.

Необхідність удосконалення правового регулювання полягає в оптимізації процедур надання допомоги ВПО, спрощенні механізмів отримання компенсацій за втрачене майно та розробці ефективних програм підтримки у сферах житлового забезпечення, працевлаштування та соціальної реабілітації.

У процесі імплементації стратегічних положень щодо внутрішнього переміщення осіб та забезпечення їх житловими умовами спостерігаються суттєві недоліки як на нормативно-правовому, так і на виконавчому рівнях. Незважаючи на зусилля профільних міністерств та міжнародних партнерів, наявні механізми адміністративно-правового регулювання та фінансового забезпечення відповідних заходів демонструють недостатню ефективність щодо досягнення поставлених цілей. Це зумовлює необхідність удосконалення організаційно-правових механізмів та оптимізації ресурсного забезпечення програм внутрішнього переміщення.

Відновлення країни неможливе без ефективної соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Це вимагає стратегічного підходу, який включає розвиток житлової інфраструктури, створення нових робочих місць та інвестиції у соціальну сферу. Залучення міжнародних організацій та партнерів, таких як Європейський Союз, ООН та Світовий банк, до фінансування програм будівництва житла, розвитку соціальних послуг та професійної перепідготовки є важливим напрямом міжнародної співпраці (Світовий банк, 2022). Наприклад, Світовий банк неодноразово затверджував виділення коштів в межах пакетів фінансової підтримки різного спрямування.

Особливу роль у процесі інтеграції ВПО відіграють громадські організації та волонтерські рухи. Вони не лише надають безпосередню допомогу переміщеним особам, але й сприяють посиленню соціальної згуртованості через

реалізацію спільних проєктів та ініціатив. Активізація співпраці між державними органами та громадянським суспільством може значно підвищити ефективність заходів з підтримки ВПО.

Психологічна реабілітація повинна стати невід'ємною частиною загальнодержавної стратегії з підтримки внутрішньо переміщених осіб. Розширення мережі центрів психологічної підтримки, залучення кваліфікованих фахівців та проведення інформаційно-просвітницьких кампаній є ключовими елементами реабілітаційного процесу (Кабінет Міністрів України, 2022). Важливо також створити умови для активної участі громадянського суспільства та неурядових організацій у вирішенні цих завдань, що сприятиме формуванню соціальної згуртованості та посиленню довіри між громадянами та державою.

У перспективі, інтеграція ВПО може стати стимулом для регіонального розвитку та соціальних інновацій. Залучення переміщених осіб до місцевих громадських проєктів, розвиток підприємництва серед ВПО та підтримка їхніх ініціатив можуть сприяти економічному зростанню та підвищенню рівня життя в приймаючих регіонах. Таким чином, вирішення проблем ВПО є не лише гуманітарним завданням, але й інвестицією в майбутнє країни.

Список використаних джерел

Верховна Рада України. (2014). *Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб"* від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

Internal Displacement Monitoring Centre. (2019). *Georgia: Internal Displacement in Brief*. Retrieved from <https://www.internal-displacement.org/countries/georgia>

Кабінет Міністрів України. (2022). *Про затвердження плану заходів на 2024-2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в*

Україні на період до 2030 року, розпорядження №572-р від 21.06.2024 р.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2024-%D1%80#Text>

Світовий банк. (2022). *Прес-реліз про затвердження фінансової підтримки України*. Взято з <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/overview>

United Nations. (1998). *Guiding Principles on Internal Displacement*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/43ce1cff2.pdf>

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2023). *Ukraine Situation Report*. Retrieved from <https://www.unocha.org/ukraine>

Пінчук Олена Валентинівна
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу психології малих груп та міжгрупових відносин
Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України
Elenegalat@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-7455-2287>

ВЕЧОРНИЦІ: ТРАДИЦІЙНІ КРЕАТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПОДОЛАННІ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ ТА ЗГУРТУВАННІ СПІЛЬНОТ

Під час повномасштабної агресії РФ проти України особливої актуальності набуває психологічна підтримка українців, спрямована на збереження ментального здоров'я, подолання негативних наслідків війни, згуртування спільнот.

Методи психологічної допомоги особам і групам мають екологічно вбудовуватися в буття, відповідати національному характеру, ґрунтуватися не лише на новітніх розробках та наданих зовні рекомендаціях, але й на вже існуючі, традиційні, віками напрацьовані дієві засоби подолання скрути, тісно пов'язані з рисами національного характеру. Нагадаємо такі національні риси: працелюбність, активність, волелюбність, не агресивність, згуртованість, але й індивідуальність, добросусідство, спільне вирішення складних проблем, емпатійність, надія на краще, любов до краси та облаштування довкілля (Хто ми, 2021)

До традиційних засобів подолання скрути відносяться насамперед: спілкування, праця і творчість. Для прикладу нагадаємо вечорниці – такі собі клуби по інтересам, осередки спілкування, де разом із забавками виконувалася ручна праця: прядіння, плетіння, шиття та вишивання, малювання, писанкарство, та інше.

Подібні клуби, як форми громадської активності постійно і успішно діють за кордоном у вигляді різноманітних клубів за інтересами у європейських містах і містечках, де вони підтримуються державними закладами культури і недержавними громадськими організаціями. Клубам надаються приміщення для зустрічей, громадський простір для виступів та виставок, виділяються постійно діючі телевізійні канали.

На вечорницях (вечірках, посиденьках, досвідках, гулях, колодках) співали, пліткували, крутили романи, займалися творчістю та декоративно-прикладним мистецтвом, розповідали цікаві оповідки, казки та легенди, передавали знання і досвід. Тобто мовою сучасної психологічної науки це були типові клуби за інтересами, з особистісно орієнтованим, суб'єкт-суб'єктним спілкуванням, власною груповою динамікою, простором навчання та соціалізації. У спільній роботі, творчості та діалозі гуртувалися спільноти, вирішувалися особисті і колективні проблеми, проявлялася ініціатива, надавалася допомога тому, хто її потребував.

Уточнимо, що термін суб'єкт – позначає носія певного роду діяльності, здатного приймати рішення, джерело активності, спрямованої на об'єкт (Словник іншомовних слів, 2000, с. 553). Суб'єктність за В.О. Татенком, – це «схильність до відтворення, творіння себе у відповідних, а часом і в несприятливих умовах. Відображає, перш за все, характер активності людини як суб'єкта і розкривається в таких поняттях як вільний, самостійний, автономний, ініціативний, творчий, оригінальний» (Татенко, В.О., 2006).

Зараз під час війни такі групи за інтересами спонтанно виникають, як по всій Україні, так і за кордоном, серед українських біженців. Вони виявилися доволі стійкими та вдалими громадськими проектами згуртування, ініціативи та взаємної підтримки. В атмосфері клубу природно відновлюється суб'єктність і стрес «відступає», бо, на нашу думку, саме втрата здатності планувати і приймати

бажані рішення, неможливість робити те, що хочеш провокують тривогу і безпорадність.

Яким чином ми можемо застосувати віковий досвід вечорниць у сучасній психологічній допомозі особам і спільнотам, постраждалим від негативних наслідків війни? І чим так вже відрізняється клубна форма роботи від інших форм?

Психолог тут виступає у ролі організатора творчого і комунікативного простору. Він застосовує діалогічний, особистісно орієнтований підхід; підтримує ініціативи учасників; заохочує до теплового дружнього спілкування, а також пропонує ділитися досвідом і вмінням.

Організатор визначає тему заняття разом з групою, зокрема це може бути майстер клас з малювання, ліпки, виготовлення лялечок, арттерапія або щось інше. За досвідом найпростіше провести заняття з плетіння мандал із паличок та різнобарвних ниток. Ручна праця, творчість заспокоюють і краще сприймаються ніж звичайні лекції чи виключно розмовне заняття, адже під час війни та довготривалого стресу, когнітивні функції можуть знижуватися (Наугольник Л.Б., 2015)

При цьому психолог може дозовано, за актуальними потребами та запитам учасників проводити наприклад, заходи з психоедукації, надаючи знання з практичної психології, основ емоційної саморегуляції, навичок комунікації та ін. Вивчення основ психології суттєво підвищує рівень соціально-психологічної компетентності учасників і допомагає їм, додаючи позитивної динаміки у нормалізацію емоційного стану (Волярська, О.С., Муранова, Н.П., 2023).

Досягнення мети такого групового заняття насамперед пов'язане з перетворенням учасників із об'єктів психологічної допомоги у суб'єктів творчої діяльності, які здатні опанувати власну життєву ситуацію, перетворювати світ та

самих себе. Друга мета – згуртування спільноти під час спільної творчої діяльності. Група також має сприйматися, як суб'єкт, здатний ініціювати і втілювати в життя ідеї і проекти учасників. Така творча спільнота може стати рятівним колом підтримки і для біженців, людей третього віку, матерів з дітьми, підлітків.

Список використаних джерел

«Хто ми? Портрет українців очима українців» результати фокус-групового дослідження/ Український інститут майбутнього // Новини Соціологія. – 2021. – Режим доступу: <http://surl.li/vmsdni>

Словник іншомовних слів / Уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.

Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології // Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії / заг. ред В.О. Татенка / В.О. Татенко. – К. : Либідь, 2006. – С. 316-358.

Наугольник Л.Б. Психологія стресу: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 324 с.

Волярська О.С., Муранова Н.П. (2023). Розвиток медичної компетенції дорослих на прикладі проектної діяльності Університету третього віку у Словаччині, Вісник післядипломної освіти. Випуск 23(52) Серія «Педагогічні науки».

СОЦІОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ, ТРЕНДИ ТА РИЗИКИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна, що триває з 2022 року, мала величезний вплив на українське суспільство, призводячи до значних змін у соціальних структурах та процесах. Війна змінила не лише економічні та політичні аспекти, а й глибоко вплинула на соціальні процеси, як-от соціальна згуртованість, міграція, демографічні зміни, стан економіки та інформаційне поле:

1. Соціальна згуртованість та єдність суспільства

На початку війни спостерігалось підвищення згуртованості серед українців, що було обумовлено агресією Росії. Суспільство об'єдналося, демонструючи солідарність і готовність допомагати армії та постраждалим. Однак до 2024 року єдність суспільства суттєво зменшилась через поглиблення економічних проблем, затяжний характер війни та накопичення внутрішніх протиріч, що, у свою чергу, спричинило наростання соціальної напруги та створило ризик подальшого розколу.

Тренди та ризики:

- Посилення соціальної поляризації зі зростанням недовіри між різними групами населення, посилення конфліктів та протистояння;
- Відчуття апатії, байдужості та поступова втрачати віру в перемогу, що може негативно вплинути на підтримку військових зусиль та згуртованість суспільства.
- Політична радикалізація в умовах кризи та нестабільності підвищує популярність радикальних політичних сил, які пропонують прості та

радикальні рішення складних проблем. Це може призвести до дестабілізації політичної системи та посилення конфліктів.

2. Міграція та демографічні зміни

З початком війни мільйони українців покинули свої домівки, як всередині країни, так і за її межами. За оцінками, близько 8 мільйонів громадян залишили Україну, що стало найбільшою міграційною катастрофою для нашої країни з часів Другої світової війни. Ця міграція мала значний вплив на демографічну ситуацію – чисельність населення скорочується, а працездатне населення зосереджується переважно у великих містах або за кордоном.

Тренди:

- Тривала еміграція загрожує відтоком висококваліфікованих фахівців та молоді.
- Деякі переселенці не планують повертатися, що призводить до зміни демографічної картини.
- Зменшення чисельності населення створює виклики для економічного відновлення та державної соціальної політики.

3. Вплив на економіку та соціальні послуги

Війна спричинила масштабні економічні втрати — підприємства знищено, інфраструктура пошкоджена, а інфляція продовжує зростати. Це вплинуло на економічні можливості українців, рівень безробіття і доступ до соціальних послуг. Зниження податкових надходжень та збільшення витрат на оборону створюють фінансовий тиск на бюджет.

Тренди:

- Збільшення безробіття на тлі скорочення економічної активності.
- Сильна залежність від міжнародної допомоги для економічного відновлення.
- Посилення ролі державних і волонтерських організацій у підтримці постраждалих.

4. Інформаційні війни та соціальні медіа

Соціальні медіа стали одним із головних інструментів мобілізації підтримки та боротьби з російською дезінформацією. Інформаційний простір став ключовим полем битви, де протистоять не тільки військові, а й медіа, активісти та громадські організації. Водночас ворожа пропаганда спрямована на підрив довіри до української влади та західних партнерів.

Тренди:

- Соціальні мережі відіграють провідну роль у мобілізації громадської підтримки та боротьбі з фейками.
- Збільшується кількість інформаційних атак, спрямованих на дестабілізацію суспільства.
- Адаптація українських медіа до нових умов ведення війни через цифровізацію та перевірку фактів.

Висновки. Російська агресія спровокувала в Україні глибокі та системні трансформації, що торкнулися всіх сфер життя. Соціальна згуртованість поступово послаблюється під тиском тривалих випробувань, а міграційні процеси, економічна криза та інформаційні війни створюють безпрецедентні виклики для українського суспільства. Відновлення та розвиток країни вимагатимуть не лише зусиль на фронті, а й комплексної стратегії подолання соціальних розколів, економічної відбудови та зміцнення інформаційної безпеки.

Список використаних джерел

Public Opinion in Ukraine. <https://wapor.org/resources/wapor-archive/ukrainian-public-opinion-2022>

Objective analysis. Effective solutions. <https://www.rand.org/>

Cedos. <https://cedos.org.ua/en/>

Reuters. <https://www.reuters.com/>

Сахно Оксана Іванівна
директор КУ «Новослобідський ЦПРПП»
Новослобідської сільської ради
Конотопського району Сумської області
sahno2@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ВЧИТЕЛІВ У ЧАСИ ВІЙНИ: ШЛЯХ ДО ОДУЖАННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ

Сьогодні, коли в Україні триває військовий конфлікт, питання безпеки набуло особливого значення. Питання збереження ментального здоров'я громадян країни, стало дуже актуальними. На фоні цього заклади освіти, особливо ті, що знаходяться на територіях, де можливі або відбуваються бойові дії, стають осередками безпеки, як особистої так і психологічної.

Підтримка вчителів в часи війни є дуже актуальною, особливо в умовах сучасного світу, бо пов'язана із переживанням ними величезного психологічного навантаження. Стрес, вигорання, емоційне виснаження – це лише деякі з проблем, з якими стикаються вони під час війни. Педагоги, що опинилися в епіцентрі подій або стали свідками насильства, особливо вразливі до розвитку посттравматичних стресових розладів та інших психологічних проблем. Збереження їх стійкості та працездатності в таких умовах стає ключовим фактором для забезпечення якісного освітнього процесу. Учителям необхідна комплексна психологічна підтримка, яка допоможе їм подолати травму, відновити емоційний баланс та продовжувати свою важливу місію – виховання молодого покоління. (Богданов С. О. та ін.; заг. ред.: Чернобровкін В. М., Панок В. Г., 2017)

Теоретичне вивчення і порівняння літературних джерел і наукових публікацій, їх систематизація та узагальнення дозволили проаналізувати різні підходи, зумовлені надзвичайною актуальністю проблеми в умовах надзвичайної ситуації, якою є війна. Спостереження та бесіди із вчителями, їх

анкетування; інтерв'ю допомогли дослідити психологічний стан педагогів, що знаходяться в зоні, можливих бойових дій та систематичних обстрілів. Із цією метою було використано методику «Діагностики рівня емоційного вигорання» (В. Бойко). Методи математичної обробки емпіричних даних, узагальнення отриманих результатів (аналіз і синтез, індукція та дедукція) дозволили визначити рівень їх резильєнтності педагогів, виклики, з якими вони стикаються, та ефективні стратегії підтримки.

Гіпотеза. Ефективні стратегії психологічної підтримки вчителів, допоможуть їм подолати наслідки стресу та вигорання в умовах воєнного часу.

Отримані результати досліджень показали, що у більшості педагогів спостерігається високий рівень емоційного вигорання, що пов'язано з психотравмуючими обставинами (територіальне знаходження громади, де проживають респонденти на території військових дій). У них низький рівень стресостійкості та професійної життєстійкості. А саме наявність особистісної стабільності та рівноваги після впливу несприятливих подій, як зазначають Г. А. Бонанно, Н. Гармезі, Е. Д. Міллер, М. Раттер, Е. Вернер, Дж. Річардсон та інші, забезпечують вихід із стресу з підвищенням психологічних та фізичних компетенцій людини, тобто посткризове зростання особистості. (Кокун, О. М., 2020).

Психологічна підтримка педагогів під час військових конфліктів може здійснюватися за різними моделями. Так, канадський психолог Патрік Зундел, який досліджував вплив травми на вчителів розробив модель «5Р» для формування стійкості, що складається з 5 напрямків: пізнання, підтримка, практика, позитив, планування.

Американський психолог Г. Бонанно за результатами своїх досліджень та спостережень розробив модель стійкості, яка визначає сім факторів, які сприяють здатності людини справлятися з труднощами: виклик: здатність розглядати

негарзди як виклик, а не загрозу; контроль; значення; навички подолання; оптимізм; стійкість.

За результатами проведених досліджень та аналізу літературних джерел дозволяє зробити висновок, що психологічна стійкість – це складне явище, на яке впливають різноманітні фактори, включаючи індивідуальні особливості, професійний досвід і зовнішні умови. **Постійний стрес, тривога, страх – це ті воєнні фактори, що негативно впливають на психологічне здоров'я педагогів. Усі** вони можуть призвести до негативних для здоров'я педагогів наслідків.

Психологічна підтримка вчителів під час війни є надзвичайно важливою для забезпечення їхнього благополуччя та ефективної роботи. Серед умов допомоги педагогам в умовах війни визначено доступ до психосоціальної підтримки, безпечного середовища, ресурсів та інформації про проблеми психологічного здоров'я. Для розробки ефективних програм підтримки необхідно враховувати особливості ситуації, проводити подальші дослідження та постійно адаптувати стратегії до мінливих умов.

Для відновлення педагогів необхідно розробити комплексні програми підтримки, що охоплюватимуть кілька ключових напрямків:

1. Пряма психологічна допомога.
2. Соціальна підтримка.
3. Фізичне здоров'я.
4. Професійна підтримка.
5. Психологічна підтримка дітей.

Ці напрями роботи з педагогами в сучасних умовах реалізують освітні психологічні центри різних рівнів, центри професійного розвитку педагогічних працівників, шкільні практичні психологи, розвивається мережа груп підтримки для педагогів та груп із самопомоги тощо. Кожен із

вищезазначених напрямків має свої особливості та може бути більш або менш ефективним для різних педагогів.

Підсумовуючи вищевикладене робимо висновок, що психологічна підтримка вчителів – це необхідний крок до відновлення та розвитку освітньої системи в країні. Стійкі та мотивовані педагоги можуть краще справлятися з викликами, надавати учням необхідну підтримку та давати їм знання та навички, необхідні для успішного життя.

Список використаних джерел

Богданов С.О., Залеська О.В., Федорець О.В., Ключко К.Є., Флярковська О.В. Професійне зростання та емоційна підтримка педагогів: навч.-метод. посіб. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ. 2021. 54 с.

Кокурн, О.М. (2020). Професійна життєстійкість особистості: аналіз феномена. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том. V, Вип. 20, 68 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/721356>

Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.метод. посіб. /Богданов С. О. та ін.; заг. ред.: Чернобровкін В. М., Панок В. Г. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 208 с.: іл., табл.

Garmezy N. Stress, competence, and resilience: Common frontiers for therapist and psychopathologist / N. Garmezy, A. S. Masten // Behavior Therapy. – 1986. – Vol. 17, Issue 5. – P. 500–521.

Сіверс Зінаїда Феодосіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу психології
політико-правових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна
nok55@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2950-0741

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ

Очевидно, що зростаюча поляризація, є серйозною загрозою для згуртованості суспільства в багатьох демократичних країнах. Поляризація суспільства також є критичною геополітичною проблемою, коли її активно просувають, щоб підірвати довіру громадян до демократичних інституцій.

Що ж таке поляризація? Термін «поляризація» не завжди детально визначений, хоча його часто використовують у публічних дебатах. Дефініційні і концептуальні складнощі породжують ризики, що всі види напруженості, антагонізму і конфлікту будуть об'єднані під виглядом поляризації. На практиці це часто призводить до того, що професіонали і політики занадто сильно покладаються на односторонні визначення, які не охоплюють численні аспекти і складність явища. Проте література з цієї теми пропонує безліч визначень і концептуальних відмінностей. Поляризацію часто прирівнюють до мислення «ми-вони». Певною мірою це правильно. Однак цей опис не повністю охоплює численні аспекти явища. Загалом доцільніше описувати поляризацію як загострення позиції всередині групи однодумців та об'єднання груп у протиборчі табори, внаслідок чого ідеологічна або соціально-емоційна дистанція між цими групами збільшується.

У популярному використанні цей термін будується на розмитому визначенні, яке охоплює спектр від помірної політичної незгоди до прямої

ворожості. У більш ранніх соціально-психологічних теоріях (Myers & Lamm, 1976) термін «поляризація» використовували для опису феномена колективного зсуву груп, що взаємодіють, до крайнього кінця спектра думок.

Ми розглядаємо поляризацію думок як стан, як ступінь, до якого думки з питання протилежні. Це слід відрізнити від процесу поляризації, що стосується руху думок з певних питань в протилежних напрямках.

Часто поняття «поляризація» несе апріорі негативну чи деструктивну конотацію. Це поняття набуло негативної конотації через широко поширені побоювання громадськості та ЗМІ, що суспільства стають дедалі більш розділеними чи поляризованими настільки, що це є руйнівним для демократій.

Навпаки, соціальні науки історично використовували термін «поляризація» у нейтральному значенні для позначення поділу між соціальними групами. Такі поділи мотивовані різними атрибутами (наприклад, ідеологіями, позиціями, проблемами, ідентичностями, цінностями, афектами, емоціями), що діють на різних рівнях (макро, мезо, мікро) і які фокусуються на різних суб'єктах (політиках, політичних партіях, громадянах, засобах масової інформації тощо).

Як відомо, існують дві різні форми політичної поляризації. Перша - ідеологічна поляризація, яка являє собою розбіжність політичних думок, переконань, поглядів і позицій політичних супротивників. Тобто, ідеологічну поляризацію можна розуміти як відстань між позиціями з одного або кількох конкретних питань політики. Традиційні визначення в політології фокусуються на елітній або масовій поляризації через політичну ідеологію, охоплюючи:

(а) рівень згоди або незгоди з конкретними позиціями з політичних або суспільних питань;

(б) розміщення в ширшому ідеологічному спектрі.

Але політичну поляризацію можна також зрозуміти через концепції, відмінні від ідеології. Ідеться про афективну поляризацію, яка ґрунтується на

теоретичних працях, що розглядають роль ідентичності і, як вираженість ідентичності всередині груп (наприклад, політичних партій), може поглибити ворожість по відношенню до інших груп. Афективна поляризація посилюється через позитивні або негативні почуття, висловлювані щодо членів внутрішніх і зовнішніх груп, що в крайніх випадках призводить до ненависті та презирства до зовнішніх груп. Деякі дослідження показують, що така афективна поляризація може посилюватися, навіть якщо ідеологічні відмінності залишаються статичними (J McCoy & M Somer, 2019).

Поляризація має амбівалентне значення. Вищий рівень поляризації може бути корисним для суспільства, передбачаючи вищий рівень політичної участі та сприйняття електорального вибору. Хоч певна політична та суспільна поляризація корисна для функціонуючої демократії (наприклад, дозволяючи політичним партіям визначати свої окремі позиції з ключових питань і тим самим пропонувати виборцям чіткий вибір), щойно досягається рівень «жорсткої поляризації», демократичним суспільствам буде важко підтримувати продуктивні політичні процеси. Вона може бути і шкідливою для демократії, оскільки посилює централізацію влади. Деякі дослідження також виявили міжособистісні наслідки поляризації, включно з небажанням взаємодіяти з представниками інших партій і дегуманізацією по відношенню до політичних супротивників (McCoy J., et al., 2018).

В Україні відсутня політична поляризація в класичному вигляді. Нещодавно проведене напівструктуроване інтерв'ю дає підставити зробити деякі висновки. Українці не дуже добре поінформовані про політику, не дотримуються багатьох своїх поглядів дуже твердо і не є ідеологізованими. Можна стверджувати, що в Україні відсутній такий тип соціальної ідентичності, як партійна ідентичність.

Наразі ми можемо говорити не про політичну поляризацію, а про поляризацію думок. Поляризація думок (поглядів) стає дедалі серйознішою проблемою в сучасному українському суспільстві може спричиняти як конфлікти на суспільному рівні, так і в рамках мало масштабних комунікацій між людьми з протилежними поглядами. Важливо зазначити, що такі конфлікти можуть ще більше підживлюватися фактичною поляризацією думок, коли зайняті позиції несумісні. Однак заворушення і конфлікти можуть бути спричинені і в тому випадку, якщо просто думати, що думки поляризовані. Фактично, дослідження показують, що поляризація думок може бути набагато менш вираженою, ніж часто припускають (U. Peters, 2021).

Поляризація думок в Україні включає такі актуальні теми як: ставлення до громадян, які перебувають на окупованих територіях, до внутрішньо переміщених осіб, до тих, хто виїхав за межі країни, ставлення до мобілізації, до економічного бронювання.

Набуває актуальності проблема вимірювання поляризації думок. Адекватне вимірювання дало б нам змогу передбачити, коли і з яких питань може виникнути конфлікт. Тому метою подальших досліджень може бути розробка індексу поляризації думок, що підходить для вимірювання як фактичної поляризації думок (наприклад, шляхом вивчення розподілу думок багатьох людей щодо певної теми, отриманого під час опитування), так і індивідуальних уявлень щодо поляризації думок (наприклад, шляхом опитування однієї особи щодо того, як, на її думку, розподіляються думки щодо певної теми в суспільстві).

Список використаних джерел

Myers, D. G., & Lamm, H. (1976). The group polarization phenomenon. *Psychological Bulletin*, 83(4), 602–627. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.83.4.602>

J McCoy & M Somer (2019). Toward a theory of pernicious polarization and how it harms democracies: Comparative evidence and possible remedies. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 681(1).

McCoy J., Rahman T., Somer M. (2018). Polarization and the global crisis of democracy: Common patterns, dynamics and pernicious consequences for democratic polities. *American Behavioral Scientist*, 62(1).

U. Peters (2021). How (many) descriptive claims about political polarization exacerbate polarization. *Journal of Social and Political Psychology*, 9(1).

Стрільчук Оксана Володимирівна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психолого-педагогічної освіти та мистецтв
Бердянського державного педагогічного університету,
науковий співробітник відділу психології мас і спільнот
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
bumby@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8854-2597

СПІЛЬНЕ ПЕРЕЖИВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВТРАТИ ЯК ШЛЯХ ДО СУСПІЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTI УКРАЇНЦІВ

Третій рік Україна перебуває у повномасштабній війні розв'язній російською федерацією зазнаючи непоправних втрат. Крім колосальних людських жертв під атакою з боку агресора опинилися ресурсний потенціал країни, її природа, стан екології. Лише на початку повномасштабного вторгнення під загрозою знищення опинилося близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн га. Численні лісові пожежі вирували на півночі та сході України призводячи до скорочення екологічного біорізноманіття. Відбулося забруднення ґрунтів та моря нафтопродуктами, та основної водної артерії України – річки Дніпра. Постійні ракетні обстріли призводять до хімічного забруднення повітря.

Можливо припустити, що з початком повномасштабного вторгнення ставлення українців до проблем екології набуло двох протилежних тенденцій. З одного боку, це ще більше знецінення екології у порівняння з людськими жертвами, друге – це навпаки – усвідомлення цінності ресурсів зумовлене безпрецедентним їх винищенням з боку ворога.

Феномен суттєвих екологічних втрат та його вплив на спільноту уже мав місце в світовій екологічній науці. Екологічно-орієнтовані дослідження західних науковців велику увагу приділяють поняттю вкоріненості (place attachment), що частото притаманне локальним спільнотам члени яких характеризуються високим ступенем прояву місцевої ідентичності (Fresque-Baxter J., 2012). Втрата

природних ресурсів, якими володіють такі спільноти або в середовищі яких проживають розглядається як втрата власної ідентичності і означається науковцями як екологічне горе або екологічне лихо (Marshall N., 2019, Eakin H. 2019). Особливістю українців є історично зумовлена приодоцентричність, проте зі здобуттям незалежності саме українці нанесли значну екологічну шкоду власній державі. Тому масштаби екологічного горя в контексті нашого дослідження гіпотетично інтерпретується як чинник не послаблення, а навпаки посилення згуртованості на фоні зовнішньої загрози експропріації українських ресурсів.

У період з жовтня 2022 по листопад 2023 була проведена низка опитувань, яка дозволила оцінити особливості екологічної свідомості українців під час війни. Перше опитування охопило 92 особи та передбачало збір розгорнутих відповідей з метою виділення основних якісних характеристик екологічних орієнтацій українців під час війни. Аналіз відповідей респондентів продемонстрував, що 57,6 % опитаних зазначили власну небайдужість до екологічних проблем, яка проявилася у різних формах ставлення до екології. Було зафіксовано наступні конструкти, що можуть відображати стан екологічної свідомості українців: про важливість екології зазначили 21 % опитаних, неважливість екології - 15 %, екологічна турбота (конкретні дії спрямовані на покращення стану довкілля) – 14 %, екологічне горе – 14 %, екологічна тривога – 8,6 %. У близько 9,7% опитаних відбулося знецінення екологічного добробуту держави. Таку реакцію респонденти пояснювали тим, що значення стану довкілля наразі є недоречним порівняно з іншими втратами. Близько 7 % респондентів вказали, що екологічні проблеми не були для них важливими як до війни, так і після неї.

Найбільш розгорнутий та емоційно гострий у своєму викладі характер відповідей стосувався переживання українцями екологічних втрат. Такі

респонденти відзначають залежність держави від екологічних ресурсів та подальший руйнівний вплив наслідків військової агресії не лише на економіку країни, але й на якість здоров'я та життя суспільства. Опитані виказують високий ступінь болю та переживання через знищену природу та її біорізноманіття («Страшно ходити в ліс, і перебувати на природі. Наша земля забруднюється і ружжкім металом», «Не можливо бути байдужим до руйнування природних заповідників на території нашої країни», «це мене дуже турбує. Турбує забруднення повітря; турбує те, що через війну гине дуже багато тварин; що ми маємо понівечені посадки біля полів, це негативно вплине на урожай», «боляче дивитися на зруйновані міста та села.», «наразі я не можу навіть уявити на скільки вторгнення забруднить нашу природу. Це колосальні масштаби. Відчуваю хвилювання з цього приводу», «мені все також болісно спостерігати як руйнується наша планета, наше навколишнє середовище, дуже переживаю за тварин та рослини»). Крім цього близько 6% респондентів виказали побоювання з приводу окупації російськими військами Запорізької АЕС та зростання ядерної загрози.

Наступне опитування проведене у березні 2023 року, як охопило 397 респондентів дозволило отримати кількісний вимір екологічних орієнтацій українців серед яких знову найбільший прояв тримало переживання екологічного болю. За результатами опитування відсоток тих, хто відчуває екологічний біль значно перевищує інші екологічні індикатори та складає 56,2 %.

Опитування проведене у травні-листопаді 2023 року також продемонструвало посилення проекологічних тенденцій серед українців. Більше дбати про чистоту довкілля стали 49 % респондентів, заходи для покращення екології обмірковують 48,8 % опитаних, практичні заходи для збереження екологічної безпеки довкілля реалізують 26,7 %, 57,6 % готові докладати зусиль для покращення екологічної ситуації в громаді. Про біль переживання

екологічних наслідків спричинених війною зазначили 68, 9% респондентів. Як бачимо, бажання покращувати екологічну ситуацію поки має характер інтенції, а реалізація проєкологічних форм поведінки отримала найменший прояв. Проте емоційний компонент переживання екологічних втрат знову отримав найвищий кількісний показник.

Отже, за результатами проведених досліджень серед усіх змінних-індикаторів, які були покликані виміряти екологічну поведінку українців найбільший прояв отримало екологічне горе – біль переживання наслідків повномасштабного вторгнення. Загострення емоційного компоненту в переживанні екологічної втрати та екологічної загрози посилює сприйняття навколишнього середовища як суб'єктної категорії, що несе загрозу безпосередньо самій особистості, а не певним зовнішнім об'єктам. Навколишнє середовище відчувається як частина життєвого світу особистості. Емоційна стурбованість сприяє інтеграції природних ресурсів в систему персональних та соціальних цінностей. Їх сприйняття як значущих може позитивно вплинути на розвиток екологічної свідомості та формування екологічно відповідальної поведінки українців. Переживання екологічного болю як глобального і ресурсного надбання України ймовірно призводить до зростання значимості екологічних проблем на фундаментальному рівні та підкріплюючись іншими проєкологічними ознаками може вказувати на потенційне зростання екологічної відповідальності українців. Саме переживання втрати та скінченності ресурсів є тим чинником, який призводить до їх сприймання не як утилітарного інструменту, а частини власної ідентичності, що потребує ще більшої згуртованості для її захисту та збереження.

Список використаних джерел

, N., Adger, W. N., Benham, C., Brown, K., I Curnock, M., Gurney, G. G., Thiault, L. (2019). Reef Grief: investigating the relationship between place meanings and place

change on the Great Barrier Reef, Australia. *Sustainability Science*, 14 579-587 (2019).
doi:10.1007/s11625-019-00666-
-Baxter, J. A., Armitage, D. (2012). Place identity and climate change adaptation: a
synthesis and framework for understanding. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate
Change*, 3(3), 251–266. <https://doi.org/10.1002/wcc.164>

Тарасов Вадим Юрійович
доктор технічних наук, професор
декан факультету здоров'я людини
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
tarasov@snu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3614-0913

Золотько Діана Сергіївна
здобувач вищої освіти 053 Психологія
кафедри психології та соціології факультету здоров'я людини
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
diana19980909@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-9636-0026

ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СИНДРОМУ У ДІТЕЙ: ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ВПЛИВІВ ВІЙНИ

Повномасштабне вторгнення РФ до України серед іншого лиха спричинила вкрай негативний вплив на психічне здоров'я багатьох людей. Як відзначає Л. Карамушка, до уразливих верств населення, враховуючи специфіку життєдіяльності різних категорій в умовах повномасштабної війни, що потребує соціально-психологічної допомоги відносяться особи, що виїхали з територій, де велись активні бойові дії або була загроза їх виникнення, в інші регіони України (ВПО); особи, що виїхали з територій, де велись активні бойові дії або була загроза їх виникнення, за кордон; особи, які залишились на територіях, де існує ймовірність виникнення бойових дій; особи, які залишились на територіях, на яких ведуться активні бойові дії; особи, які знаходились під окупацією рф; особи, які ще знаходяться під окупацією рф; діти різних вікових груп тощо (Карамушка Л.М., 2022).

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) у звіті за перше півріччя 2024 року відзначив, що в Україні кількість постраждалих від війни дітей сягнула за 2,9 млн (UNICEF, 2024). Під постраждалими маються на увазі діти, які були змушені

змінити місцепроживання, в яких суттєво погіршилися умови життя та діти які отримали травми.

Травматичні події поділяються на два типи: перший із них характеризується раптовими травматичними подіями, другий же передбачає тривалий вплив несприятливих обставин, внаслідок чого у дітей та підлітків виникають різні психічні розлади, такі як тривожні стани, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, дисоціативні розлади (відчуженість від зовнішнього світу, деперсоналізація, дереалізація, стан заціпеніння та кататонії), порушення поведінки (зокрема агресивна, асоціальна та насильницька злочинна поведінка), а також зловживання алкоголем і психоактивними речовинами. Частота цих розладів значно вища серед дітей і підлітків, які проживають у регіонах, що постраждали від війни, порівняно з їхніми однолітками з країн, де військові дії відсутні. (Антипкін, 2023).

Окреме місце серед уразливих верств населення посідають маленькі діти. На відміну від інших категорій постраждалих вони досить часто не можуть достатньою мірою виразити словами свій стан, навіть зрозуміти, що щось із ними не так у силу відсутності життєвого досвіду. Тому важливою і досить складною задачею виявляється розпізнавання в них ПТСР.

Симптоми ПТСР у дітей віком до шести років можуть виражатись у зазвичай не властивій їм поведінці.

Це можуть бути прояви асоціальності, такі як:

- втрата інтересу до речей та справ, які раніше викликали інтерес та приносили задоволення;
- обмежена гра й “закрита” поведінка;
- проблеми з виявом турботи;
- відстороненість, емоційне заціпеніння;

Гіперзбудження часто призводить до появи специфічних симптомів:

- дратівливість, спалахи гніву, навіть прояви жорстокості;
- проблеми зі сном (безсоння чи нічні жахи);
- труднощі з концентрацією уваги.
- регресія розвитку (втрата прогресу в туалетних звичках, нічне нетримання сечі, труднощі у використанні мови/вербальній комунікації тощо);

Фізіологічні прояви: частий головний біль або біль у животі, розлади травлення, нудота, висока температура, заїкання, розлади сну.

Унікаюча поведінка:

- уникання розмов про травматичну подію та людей загалом;
- уникання дій, місць або фізичних нагадувань (дотиків) про подію;
- втрата зв'язку з реальністю.

Різноманітні прояви девіантної поведінки: безпричинна агресія; підвищені істерики; підвищена пильність (дитина постійно “на варті”); перебільшена реакція переляку, реакція на різкі звуки, здригання, страхи, нервовість; гра, що пов'язана із травматичними подіями і повторюється (передбачає повторне переживання травми).

Також зустрічається незвичайна прив'язаність до вихователів; нав'язливі картинки чи спогади, які виникають мимоволі перед очима і яких хочеться позбутися, занепокоєння про смерть чи, навіть, її бажання, вибір виключно темного одягу (Бачурін, 2022; Андрєєва, б. д.; Enable me, б. д.).

Психосоціальні дослідження свідчать про значний потенціал відновлення психічних ресурсів у дітей, які перебували в умовах дегуманізації. Саме завдяки цій резиліентності до тривалих стресових факторів вони мають здатність інтегруватися в суспільство як психічно здорові дорослі, незважаючи на перенесені травматичні події. Науковці виокремили декілька захисних механізмів, серед яких найбільш вагомими є: застосування стратегій подолання

стресових ситуацій, наявність стійкої системи переконань, підтримка здорових сімейних стосунків та взаємини з друзями (Андрєєва, б. д.).

Проте таке відновлення суттєво ускладнюється за відсутності допомоги вихователів, вчителів, батьків та інших близьких дитині дорослих. Для відновлення психоемоційного стану дитини після травматичних подій необхідно реалізувати низку заходів. Насамперед, слід забезпечити почуття безпеки. Важливо залучати дитину до фізичної активності, такої як фізичні вправи, танці, регулярні прогулянки на свіжому повітрі. Відновлення режиму дня (за можливості включаючи навчання в школі, виконання завдань, фізичну активність, своєчасний сон) допомагає дитині відчувати захищеність, отримати ресурси та надію на повернення до нормального життя.

Важливу роль відіграє забезпечення моральної підтримки та почуття єдності, особливо з боку батьків або опікунів. Дитина має відчувати, що поруч є люди, які її люблять; тут також є значення безпечний тілесний контакт, такий як обійми або тримання за руку.

Необхідно надавати дитині можливість висловлювати свої думки та почуття, вислуховуючи її, коли вона прагне поговорити чи отримати відповіді на свої запитання. Заборонено придушувати емоції, важливо створити умови для вираження емоцій і почуттів. Водночас важливо пояснювати дитині, що сталося, використовуючи доступну для її віку мову, щоб сприяти кращому розумінню ситуації та зціленню.

Крім того, дитину слід залучати до соціальної активності, такої як спілкування з однолітками або волонтерська діяльність, відповідно до її віку. Управління агресією та формування здорових поведінкових меж є необхідним, щоб дитина усвідомила неприпустимість завдання шкоди іншим людям або тваринам.

Доступ до професійної психологічної чи психотерапевтичної допомоги також є ключовим елементом. Фахівці допоможуть дитині та її батькам навчитися керувати емоціями, розслабитися та контролювати негативні спогади, що сприятиме профілактиці або ПТСР (Козлова, 2022; Посттравматичний стресовий розлад..., 2022).

Список використаних джерел

Enable me, ПТСР у дітей - чим це небезпечно та як виявити <https://www.enableme.com.ua/ua/article/ptsr-u-ditej-cim-ce-nebezpecno-ta-ak-viaviti-8856>

UNICEF (2024) Огляд гуманітарної ситуації No. 41, I півріччя 2024 <https://www.unicef.org/ukraine/documents/%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4->

[%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D1%81%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-no-41-i-%D0%BF%D1%96%D0%B2%D1%80%D1%96%D1%87%D1%87%D1%8F-2024](https://www.unicef.org/ukraine/documents/%D0%BE%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D1%81%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-no-41-i-%D0%BF%D1%96%D0%B2%D1%80%D1%96%D1%87%D1%87%D1%8F-2024)

Андрєєва К. ПТСР у дітей та підлітків під час війни. Веб-сайт для українських вчителів. <http://vchytel.com.ua/blog/articles/ptsr-u-ditey-ta-pidlitkiv-pid-chas-viyny-31.html>

Антипкін Ю.Г., Кирилова Л.Г., Мірошников О.О., Юзва О.О., Бергела О.В. (2023). Стрес-індуковані розлади в дітей з порушеннями нейророзвитку в період воєнного часу і підходи до їх корекції. *Міжнародний неврологічний журнал том 19, №5*. <http://www.mif-ua.com/archive/article/52998>

Бачурін І. (2022). (Не) нормальна гра у війну: як помітити ПТСР у дитини? Платформа доказової інформації про здоров'я від INSCIENCE «Бережи себе», 08 грудня. <https://berezhy-sebe.com/ptsr-u-ditei/>

Карамушка Л. М. (2022) Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: Метод. рекомендації. *Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України.* 52 с.

<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730974/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B0%20%D0%9B.%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

Козлова А., Журавель Т. (2022) Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): інформація для батьків. ВГЦ «Волонтер», Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. https://www.unicef.org/ukraine/media/44221/file/posttraumatic_interactive.pdf.pdf

Посттравматичний стресовий розлад у дитини – як допомогти (17.06.2022). <https://moz.gov.ua/uk/posttravmatichnij-stresovij-rozlad-u-ditini-%E2%80%93-jak-dopomogti->

Tashchenko Anna Iuriivna
Candidate of Sociological Sciences,
Associate Professor, Social Structures and Social Relations Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
anna.tashchenko@knu.ua,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6038-7337>

VISIBLE BY CREATING PROBLEMS

The book by a writer of Ukrainian origin, Svitlana Aleksievich, deconstructed the women image created in books about the II World War. During the IIWW, women gradually were being paid by more and more visible space, and they were having more and more social roles in the war – it was difficult to find a type of troops that wouldn't be represented by women. The big challenge was 'after-the-war' period: heroic women didn't fit into the environment expectations, which remained to only attribute traditional roles to women. Svitlana Aleksievich showed why after the war women were hiding their medals and the fact that they had been at the front, while first they even had been rushing to the front straight from school desks, and used to lie about their age (*«У війни не жіноче обличчя»*: Світлана Алексієвич та роль жінки під час війни, б. д.). Both men and women again are accepting the challenges of wartime, finding the inner strength to survive, changing themselves, changing attitudes towards themselves and the world, understanding themselves and their contribution to victory. It is necessary to observe how society comprehends the new gender circumstances, and how it evaluates the contribution of women to victory and war itself. But first – a slightly non-standard big epigraph related to visual data analysis. In April 6, 2022, a webinar on research methodology was held by ESS (European Social Survey, 2022). The lecturer, Melanie Revilla, raised a legitimate question about the potential inquiries of middle-aged and young people about the research process. Their socialization took place in an environment saturated with visual and audio content, so they would be more willing to participate in research with the ability to share such images and files. This should bring

them more satisfaction and, consequently, a better attitude towards the survey process. As a result, it might help researchers to increase the response rate. And yes, millennial respondents, whom the experiment was conducted with, were more technically capable of such practices while providing answers to questions online; but neither pleasure in them nor participation increased significantly. These results still need to be tested more widely, but I would like to draw attention to the following – what about the researchers? We are used to the huge amount of visual data around us too. Relevant opportunities for it are already known to research companies that have a marketing research component. E.g., ‘visual listening’, which involves artificial intelligence (Teselko E., 2021). Visual insights could show consumers' opinions about a particular brands or products, even if consumers did not use text, but simply post photos on their social media pages. Visual listening is not perfect, there are errors and superfluous meanings in the context identification. But visual insights help to identify influencers, see what surrounds a brand or product in the daily lives of consumers, and, therefore – what visual images it can be combined with in future advertising, and these can be very unexpected images for manufacturers. So, it is worth thinking about what we as researchers will also enjoy more now – in particular, attention to visual images.

My study was conducted as a part of the ‘Global media narratives of the Russia-Ukraine war’ project curated by Dr. Eva Polonska-Kimunguyi (Tashchenko A., 2022). I am still deeply thankful to her and our co-researchers, especially to Petra Radic, Ella Startt, and Zichen (Jess) Hu for a very fruitful and warm-hearted collaboration and discussion. My research method was a content analysis of visual images by Center for Countering Disinformation channel in Viber studied day by day from February 25 to June 09, 2022. The Center for Countering Disinformation, created on the state initiative, was one of the first saving information sources from the very beginning of the Russian war in Ukraine. Firstly, it simply represented some pictures and other visual evidence in addition to the news of the day, and later it developed and changed its own style of

illustrating messages. One of the regular topics was to get Ukrainians acquainted with the faces of Russian propaganda. I omitted some of images because there were people who also testified in favor of Russian narratives and were identified by the CCD doing that, but they did it in a vulnerable position, and might be almost involuntary or unaware that they were being used (e.g., the wounded persons or children), but there were many men among the pro-Russian information forces anyway. Where were the women? Women did were noticed – their faces appeared among the faces of politicians, scientists, publicists, and others who voiced their opinions beyond the boundaries acceptable for pro-Ukrainian position. Sometimes, women shared visual place with men, and women were traditionally still in the forefront on men. Whether there will be a strong rollback to purely traditional values after the war – I guess no, while thinking rather about synthesis of different values. I would like to provide examples in addition to main analysis: 1) an electronic postcard named ‘Like I beat, like willow beats’ that flew in messengers the week before Orthodox Easter, alluding to the heathen custom of symbolically beating each other with willow twigs on the back – in the case of the occupying soldier, it was depicted much more brutally and uncharacteristically obscene, but the humor was understandable to those who were familiar with that custom; 2) a mural in the Rivne city known by the title ‘the beauty will not tolerate’ and alluded to the sexist public statement of the Russian president. That is, even ordinary women were portrayed quite militantly, and Ukrainians were proud that Ukrainian women were creating problems for the occupiers, and other women were also becoming more visible by the same way – by creating problems.

References

«У війни не жіноче обличчя»: Світлана Алексієвич та роль жінки під час війни. (б. д.). Проект Кешер. <https://www.projectkesher.org.ua/news/u-viyny-ne-zhinoche-oblychhia-svitlana-aleksiievych-ta-rol-zhinky-pid-chas-viyny/>

European Social Survey. (2022, April 8). *Web survey participation of Millennials* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=jCPEfihQ3R0>

Tashchenko, A. (2022, August 25). *Something not skin-deep: Visualised cultural values in the images of wartime*. Media@LSE. <https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2022/08/25/something-not-skin-deep-visualised-cultural-values-in-the-images-of-wartime/>

Teselko, E. (2021, December 24). *How to capture consumer insights with visual listening*. YouScan. <https://youscan.io/blog/visual-listening/>

Федоренко Ольга Олександрівна,
к. соц. н, асист. каф. соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
oo.fedorenko@knu.ua
ORCID ID: 0000-0001-7373-2200

ТВАРИНИ ЯК НОВИЙ ОБ'ЄКТ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Війна в Україні вплинула на усі сфери суспільства, зокрема сприяючи активізації волонтерства. Серед об'єктів волонтерської допомоги під час повномасштабного вторгнення є ВПО, військові та їхні сім'ї, ветерани тощо. Порівняно з потужним сплеском волонтерства 2013-2016 рр., зараз виокремлюється ще один об'єкт – тварини. Багато домашніх улюбленців залишаються без нагляду через евакуацію або загибель власників, а вуличні тварини потерпають від браку їжі, води та зруйнованої інфраструктури. Волонтери почали організовувати евакуацію, харчування та тимчасові притулки для тварин, іноді ризикуючи своїм життям заради їхнього порятунку.

Зооволонтерство викликає як науковий, так і суспільний інтерес. На перший погляд, коли людські життя перебувають під постійною загрозою важливіше зосереджувати зусилля на допомозі людям, а турбота про тварин може здаватися неочевидною або другорядною. З іншого боку, з'явився пласт волонтерів, які обирають допомогу тваринам під час війни.

Соціологів у цьому контексті може зацікавити чому саме зараз тварини привернули увагу такої кількості волонтерів й стали об'єктом волонтерської діяльності на рівні з іншими? Чи ці зміни сталися під впливом повномасштабного вторгнення чи зумовлені іншими чинниками?

Зазначимо, що зоозахисна діяльність в Україні існує вже давно, але раніше вона була менш помітною та менш обговорюваною в суспільстві. Звернемося до історичного контексту. Ще у СРСР ставлення до тварин було іншим. Житловий

простір у містах був обмеженим, а квартири малими, тому не залишалося місця для домашніх тварин. Крім того, був дефіцит продуктів харчування та інших товарів, що ускладнювало утримання домашньої тварини, адже її потрібно було годувати, доглядати за нею тощо. Мати домашнього улюбленця означало взяти на себе велику відповідальність і вимагало багато ресурсів. Незважаючи на це, в радянські часи були такі домашні тварини, як собаки, коти, риби, птахи, гризуни тощо. Тварин розводили як сторожових, для полювання, для спілкування та комфорту. Їх також розводили, щоб продемонструвати певний статус, хоча радянська влада не заохочувала володіння домашніми тваринами, оскільки це було символом капіталізму та марнуванням ресурсів. Після здобуття незалежності Україна заявила про намір інтегруватися в європейське співтовариство, що означало дотримання певних стандартів, у тому числі щодо тварин. Наприклад, у 2006 р. був прийнятий закон, що забороняє жорстоке поводження з тваринами та передбачає гуманні методи регулювання їх чисельності, як і в країнах ЄС. Відкритість України до західних ринків призвела до появи грумінг-салонів, численних зоомагазинів, де можна придбати будь-які товари від професійних кормів до іграшок, одягу для тварин тощо. Українське суспільство «підхопило» світові тенденції в захисті прав тварин, які почалися в 60-х роках минулого століття. Зараз в Україні розвивається веганство (Козачок, 2021), рух проти тестування продуктів на тваринах, рух проти експлуатації тварин для розваг (зоопарки, цирки). Зооволонтери виступають за етичне та гуманне ставлення до тварин, включаючи їх права на життя, свободу та захист від будь-якої форми насильства чи жорстокого поводження.

З початком війни зоозахисна діяльність перейшла на інший рівень. Утворилося багато ГО, які допомагають тваринам, а ті, що існували раніше, розширюють сферу впливу, з'являються самоорганізовані групи та волонтери, що діють самостійно. Зоозахисна діяльність зараз активно висвітлюється в ЗМІ

(«Лапа добра», 2022; Осадча Я., 2022), та обговорюється у соцмережах, у 2023 році відбулася Перша Всеукраїнська зоозахисна премія, на якій номінували волонтерів та зоозахисників (В Україні відзначили 20 волонтерів, 2023), зоозахисні проекти підтримали як західні партнери, так і, наприклад, Перша Леді України (Чорна О., 2023). Український центр дослідження громадської думки «Соціоінформ» на замовлення компанії «Кормотех» провів перепис притулків для собак і котів, щоб визначити нагальні потреби тварин і оцінити масштаб наслідків повномасштабного вторгнення (Дослідження, 2023).

Таким чином, ми бачимо, як процес соціального конструювання тварин змінювався протягом певного періоду. На нашу думку, під час війни тварини, які раніше були лише улюбленцями або об'єктами домашнього господарства, набувають нового статусу як «вразливі жертви війни». Вони сприймаються як ті, хто потребує захисту не менше, ніж люди. Це змінює уявлення про їхню цінність: допомога тваринам стає моральним обов'язком, актом людяності. Особливу роль у цьому процесі відіграють медіа, які активно висвітлюють ситуації з тваринами в умовах війни, розповідають історії їхнього порятунку та підкреслюють роль волонтерів. Завдяки цьому формується новий дискурс, де тварини стають частиною нарративу про війну, що впливає на колективні уявлення про відповідальність суспільства перед слабкими і незахищеними.

Список використаних джерел

В Україні відзначили 20 волонтерів, які рятують тварин. (2023, 3 лютого).
Укрінформ. <https://bit.ly/4eIMhrg>

Дослідження: як війна вплинула на притулки для тварин. (2023, 1 лютого).
Save Pets of Ukraine. Отримано з: <https://shorturl.at/tHX27>

Козачок, А. (2021, 20 січня). Як українці ставляться до рослинної їжі: Результати дослідження. UA Plant-Based. <https://bit.ly/47RCXPE>

«Лапа добра»: у Кропивницькому набирає обертів зоозахисне волонтерство. (2022, 23 вересня). Моє Місто. <https://bit.ly/3Vjd6Uj>

Осадча, Я. (2022, 17 березня). «Вони мені як діти. Дітей же не кидають». Історія Анастасії Тихої, яка вивезла з Ірпеня понад 20 тварин. Українська правда. <https://bit.ly/4eHkOGk>

Чорна, О. (2023, 7 квітня). Українські кінематографісти створили соціальний проект про волонтерів, які рятують тварин, постраждалих від війни. Детектор медіа. <https://cutt.ly/jwNe7TIW>

Чеботарьова Тетяна Володимирівна
молодший науковий співробітник
сектору муніципального права та місцевого самоврядування
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України
tatianavladimirovna@ukr.net
ORCID ID: 0009-0007-4179-1135

ІНДИКАТОРИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ ЯК МЕХАНІЗМ ІНТЕГРАЦІЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Соціальна згуртованість є фундаментальним елементом для відновлення країни в умовах післявоєнних викликів. Вона визначає рівень взаємодії та довіри між громадянами, а також спроможність суспільства спільно долати кризи. В науці систематично проводяться дослідження, спрямовані на аналіз горизонтальних зв'язків у громадах України, які зумовлюють можливість оцінки ключових індикаторів соціальної згуртованості та визначення основних напрямів для її зміцнення. Одним із таких напрацювань є комплексне дослідження *rescore 2023*, підготовлене колективом фахівців у сфері визначення індексу соціальної згуртованості. До таких індикаторів належать співпраця у громаді, соціальна толерантність, соціальна близькість та відсутність відчуття соціальної загрози.

Співпраця у громаді оцінюється як середня, із загальним показником 5,5/10. Хоча цей показник вказує на помірний рівень довіри між членами громади, спостерігається позитивна динаміка у великих містах, де за останні два роки рівень співпраці зріс із 4,4 до 5,5 балів. Це свідчить про посилення солідарності в умовах повномасштабного військового вторгнення Росії. У сільській місцевості показники співпраці залишаються стабільними, проте вимагають додаткової уваги до стимулювання громадянської активності.

Соціальна толерантність, із показником 5,7/10, демонструє неоднорідність у прийнятті різних соціальних груп. Громадяни України загалом толерантні до

представників інших релігійних і етнічних меншин, таких як мусульмани, євреї та іммігранти. Водночас ставлення до ромів, ЛГБТКІ+ та наркозалежних залишається негативним, що вказує на потребу у впровадженні інклюзивних політик. Зокрема, 71% опитаних уникають взаємодії з представниками ЛГБТКІ+, а 63% висловлюють негативне ставлення до ромів. Такі результати демонструють виклик для державної політики щодо інтеграції цих груп.

Соціальна близькість, яка оцінює готовність громадян приймати інших у свої соціальні мережі, є відносно низькою (5,4/10). Це свідчить про певну замкнутість і брак взаємодії між регіональними, політичними чи культурними групами. Водночас показник відсутності відчуття соціальної загрози є найвищим серед інших (6,9/10). Це підкреслює, що попри низький рівень інтеграції, значної міжгрупової напруги не спостерігається. Таким чином, основний виклик полягає у подоланні бар'єрів соціальної ізольованості та стимулюванні міжгрупового діалогу.

Регіональні особливості соціальної згуртованості виявляють значну варіативність. Найвищі показники соціальної толерантності зафіксовано у Миколаївській, Херсонській та Кіровоградській областях, що демонструють відкритість до різних груп. Ці регіони можуть бути використані як приклади для впровадження найкращих практик в інших областях. Натомість Івано-Франківська область демонструє найнижчий рівень толерантності (3,8/10), що корелює з акцентом на внутрішньогрупові зв'язки. Така ситуація вимагає уваги до розвитку інклюзивності та розширення горизонтальних зв'язків.

Чинники, які впливають на рівень соціальної згуртованості, включають згуртованість громади, громадянську активність, віру в моральні цінності суспільства та відчуття підтримки з боку влади. Особливе значення має громадянська активність, яка наразі оцінюється найнижче серед усіх показників (2,5/10). Відсутність участі громадян у місцевих рішеннях і громадських заходах

є серйозним бар'єром для зміцнення горизонтальних зв'язків. Наприклад, 83% опитаних ніколи не брали участь у заходах, організованих місцевими органами влади, а 58% не залучені до роботи громадських організацій. Це свідчить про значний потенціал для посилення активності через партисипативне врядування.

Стимулювання соціальної толерантності є одним із центральних завдань для покращення соціальної згуртованості. Дослідження вказує на важливість міжрегіонального діалогу, спрямованого на інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, осіб із окупованих територій та інших груп із різним культурним і політичним досвідом. Важливим є також розвиток гендерної рівності та підтримка демократичних цінностей, що сприяють формуванню більш інклюзивного суспільства.

Для зміцнення соціальної згуртованості в Україні слід зосередитися на багаторівневих ініціативах, які поєднують місцеві, регіональні та національні заходи. Одним із ключових напрямів є посилення громадянської участі через створення умов для активного залучення громадян до процесу ухвалення рішень. Впровадження партисипативних механізмів, таких як бюджети участі, місцеві дорадчі органи або громадські слухання, сприятиме формуванню відчуття залученості та відповідальності за розвиток громади. Одночасно важливо підтримувати інклюзивність, акцентуючи увагу на інтеграції вразливих груп, зокрема ромів, ЛГБТКІ+ та наркозалежних. Це може бути досягнуто через створення платформ для діалогу, організацію освітніх програм та культурних ініціатив, спрямованих на взаємне порозуміння.

Окремим важливим напрямом є розвиток толерантності шляхом популяризації демократичних цінностей, підтримки гендерної рівності та активізації міжрегіонального діалогу. Такі заходи дозволять зменшити регіональні диспропорції у сприйнятті соціальної різноманітності, стимулюючи більш гармонійні відносини між різними частинами України. Також доцільно

звернути увагу на роль медіа, які повинні відігравати більш активну роль у формуванні інклюзивного суспільства. Підтримка якісної та відповідальної журналістики, зокрема через державні або міжнародні грантові програми, сприятиме створенню позитивного інформаційного середовища.

Соціальна згуртованість є стратегічно важливим компонентом відновлення України у післявоєнний період. Її зміцнення забезпечує стабільність суспільних відносин, підвищує стійкість громад до зовнішніх викликів та сприяє сталому розвитку. Результати дослідження reSCORE 2023 вказують на суттєві регіональні особливості та простір для покращення таких ключових індикаторів, як співпраця у громаді, соціальна толерантність і близькість, що потребують цілеспрямованих зусиль. Важливим аспектом є врахування місцевих особливостей під час розробки політик, а також підтримка інклюзивних ініціатив на рівні громад. Інтеграція цих підходів дозволить не лише подолати існуючі соціальні бар'єри, але й закласти основу для гармонійного та демократичного розвитку українського суспільства.

Список використаних джерел

Гест, Александр та Орестіс Панайоту. (2021). «Соціальна згуртованість в Україні. Частина I: Визначення та вимірювання соціальної згуртованості за допомогою Індексу соціальної згуртованості та примирення (SCORE)». Центр сталого миру та демократичного розвитку (SeeD). https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_SCOREUkr21_Social_Cohesion_Volume1-UKR_ED_NN.pdf

Мініч, Р., Даглі-Гастінгс, І., & Зурабішвілі, Т. (2024). Соціальна згуртованість в Україні: Частина II. Оцінювання горизонтальних відносин за допомогою Індексу reSCORE 2023. Київ: SCORE. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-03/Social-Cohesion-in-Ukraine_part_II_ukr.pdf

Хоуберер, Юлія. (2011). Теорія соціального капіталу: На шляху до методологічної основи [Social Capital Theory: Towards a Methodological Foundation]. VS Verlag für Sozialwissenschaften та Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, Вісбаден.

Гессен, Ян-Отмар. (2021). Фінансова криза та рецидиви економічного націоналізму [Financial crisis and the recurrence of economic nationalism]. Журнал сучасної європейської історії [Journal of Modern European History], 19 (1), с. 14-18. <https://doi.org/10.1177/1611894420974254>

Цукур Ольга Григорівна
кандидат психологічних наук,
науковий співробітник відділу
психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України
olga.tsukur@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0886-0091

ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНОЇ ОСНОВИ ЗГУРТОВАНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Єдність цінностей, ідей, переконань, поглядів, інтересів, цілей, спільність норм є тим параметром, що описує стан суспільства чи соціальної спільноти як згуртованої. Соціальна згуртованість тут виступає як динамічний показник (орієнтир якісних і кількісних ознак) єдності членів українського суспільства, який визначається спільністю дій (діяльнісний вимір згуртованості), соціокультурних основ (духовний і ціннісний виміри згуртованості) в умовах нагальної потреби, наявності спільних великих завдань, які потребують спільного вирішення. Також вона передбачає: громадянську активність (практикування соціальної взаємодії); соціальну відповідальність (сприйняття та прийняття відмінностей); розвиток соціального капіталу (соціальний досвід та зв'язки громади). Отже, ми можемо констатувати, що єднання в середині суспільства – це, передусім, результат процесу формування нового ціннісного підґрунтя; здійснення кардинальних змін сучасного суспільного розвитку.

Важливим є те, що сама по собі згуртованість, як така, не вказує на те, з ким, коли, де і чому треба об'єднуватися. Вона обов'язково передбачає додавання ще якоїсь цінності або сутності, в ім'я якої або заради якої треба єднатися. Виходячи з цього, допустимо говорити, що згуртоване суспільство може конструюватися у площині різних ціннісних систем.

Дослідження цінностей та ціннісних орієнтацій налічує тривалу традицію вивчення у філософському, суспільно-політичному контексті, а наукове їх осмислення відносить нас на початок ХХ ст. Вони, переважно, стосувалися висвітлення цінностей як особистісного конструкту. Нас же, в першу чергу, цікавить конструювання системи ціннісного світогляду, який формується під впливом глобальної зміни ієрархії загальнолюдських ціннісних орієнтацій, які обумовлені зовнішніми та внутрішніми загрозами існування цілісності системи (державності тощо). Адже формуючись у певний історичний період, цінності продовжують існувати, змінюватися так само, як одночасно змінюються цілі покоління людей, наслідуючи і позитивне, і негативне з життя своїх попередників. Хоча доцільно зазначити, що трансформація суспільного життя безперечно впливає і на цінності особистого рівня, які забезпечують власні потреби та прагнення: система ціннісних орієнтацій виражає змістовне відношення людини до соціальної дійсності і в цій якості визначає мотивацію її поведінки, робить істотний вплив на всі сторони її діяльності (спрямованість і зміст активності, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надаючи сенс і напрям особистим позиціям, поведінці, вчинкам).

Крім того, ціннісні орієнтації визначають:

- 1) загальну спрямованість інтересів і прагнень особистості;
 - 2) ієрархію індивідуальних вподобань і зразків;
 - 3) цільові і мотиваційні програми;
 - 4) рівень вподобань;
 - 5) уявлення про дійсне і механізми селекції за критеріями значущості;
 - 6) міру готовності й рішучості до реалізації власного «проекту життя»
- (Целякова О. М., 2009).

Отже, цінності – це, з одного боку, властивість того чи іншого суспільного предмета, явища, які задовольняють потреби, інтереси, бажання. Інакше кажучи,

це соціальнозначущі уявлення про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо. Вони, зазвичай, не піддаються сумніву, але видозмінюються, є еталоном, ідеалом для людей. З іншого боку – це відношення суб'єкта до предметів та явищ реальності, яке виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними установками, якостями особистості. Тут вони виступають як певна структура особистості. Перший аспект суспільний, другий – особистісний (Бутківська Т. В., 1997). Усе це пояснюється вченими таким чином, що в структурі ціннісних орієнтацій є два компоненти – когнітивний та емоційний. Перший охоплює сам процес прийняття цінностей суспільства, а другий – саме переживання індивіда щодо ставлення до цінностей. Крім того, у цьому процесі чітко проявляється взаємозв'язок і взаємовплив соціокультурного макросередовища і мікросередовища в якому формується особистість та проявляється у суспільному житті.

Тож, розмаїття цінностей та їх відносно безконфліктне співіснування є важливою аксіологічною передумовою мирного і стабільного співіснування в періоди турбулентності. Тому важливим напрямком дослідження є вивчення і опис ціннісної системи (політико-громадянські ціннісні орієнтації, сімейно-родинні, етико-релігійні), в межах якої відбувається єднання українського суспільства.

Важливим висновком є те, що саме згуртованість є позитивним наслідком зближення політичних, ціннісних, духовних орієнтацій населення різних регіонів України та у суспільстві в цілому. Однак перспектива подальших об'єднавчих процесів в українському суспільстві залежатиме, у тому числі, і від поширення спільних дій та цінностей серед усього населення.